

Skrabčevi dnevi 12

Uredili: Danila Zuljan Kumar in Helena Dobrovoljc

Zbornik prispevkov s simpozija 2021

Humanistika

ŠKRABČEVI DNEVI 12

ZBORNİK PRISPEVKOV S SIMPOZIJA 2021

Uredili: Danila Zuljan Kumar in Helena Dobrovoljc

Založba Univerze v Novi Gorici

2023

Škrabčevi dnevi 12

Zbornik prispevkov s simpozija 2021

Urednici: izr. prof. dr. Danila Zuljan Kumar in izr. prof. dr. Helena Dobrovoljc

Recenzenti: doc. dr. Januška Gostenčnik, doc. dr. Mateja Jemec Tomazin, dr. Mojca Kumin Horvat in doc. dr. Mojca Žagar

Zbirka: Humanistika

Naslovnica: A-media, d. o. o.

Izdala: Založba Univerze v Novi Gorici, Vipavska 13, Rožna Dolina, Nova Gorica

Leto izida: 2023

ISBN 978-961-7025-27-9 (PDF)

Published in: PDF

<http://www.ung.si/sl/zalozba/>

<http://www.ung.si/en/publisher/>

20. 3. 2023

Brezplačna publikacija

Izdajo zbornika sta omogočila Center za kognitivne znanosti jezika Univerze v Novi Gorici in ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 144959235
ISBN 978-961-7025-27-9 (PDF)

ZRC SAZU

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons. Avtor/ji besedila dovoli/jo reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem in priobčitev javnosti samega izvirnega avtorskega dela pod pogoji: priznanje avtorstva, nekomercialno ter brez predelav.

Celotno besedilo licence je na voljo na spletni strani, na naslovu <http://creativecommons.si/licence>

KAZALO

- 7 OB IZIDU ZBORNIKA S SIMPOZIJA ŠKRABČEVI DNEVI 12
Danila Zuljan Kumar in Helena Dobrovoljc
- 11 DOZORETI, DOZOREVATI; IZGORETI, IZGOREVATI ... O
SEKUNDARNIH NEDOVRSNIKIH NETOŽILNIŠKIH
GLAGOLOV V SLOVENŠČINI
Petra Mišmaš, Marko Simonović
- 23 IZRAŽANJE NAKLONSKIH POMENOV Z GLAGOLOM IMETI
Katarina Gomboc Čeh
- 35 POMEN JAVNE RAZPRAVE ZA PRENOVO PRAVOPISNIH
PRAVIL
Tina Lengar Verovnik
- 45 SLOVENSKI SINONIMI ZA OSTRIGO/OSTREA EDULIS
Metka Furlan
- 57 NAREČNA GLAGOLSKA PRIPONA -NA- V CELJSKEM
MESTNEM GOVORU
Ema Štarkl
- 71 VLOGA PREVENTIVNE LINGVISTIKE V PROCESU
REVITALIZACIJE NEKATERIH EVROPSKIH JEZIKOV
David Bizjak
- 83 TERMINOLOŠKE TEŽAVE DOKTORSKIH ŠTUDENTOV:
KOLIKŠNE, KATERE IN KAKO REŠLJIVE
Nataša Logar
- 97 KLINIČNA UPORABA IN PILOTNA ŠTUDIJA SLOVENSKEGA
TESTA ISKANJA BESED
Barbara Vogrinčič, Mateja Ovčar, Tina Pogorelčnik, Matic Pavlič
- 109 VPLIV ZAŠČITNE MASKE NA JAKOST IN TRAJANJE
POUDARKOV V GOVORU PEDAGOŠKIH DELAVCEV (NA
PRIMERU GOVORA SREDNJEŠOLSKIH IN UNIVERZITETNIH
UČITELJEV)
Hotimir Tivadar, Miha Sever

OB IZIDU ZBORNIKA S SIMPOZIJA ŠKRABČEVI DNEVI 12

Danila Zuljan Kumar in Helena Dobrovoljc

V zborniku prispevkov s simpozija Škrabčevi dnevi 12 je objavljenih devet prispevkov, ki so bili predstavljeni na simpoziju 8. oktobra 2021 v Frančiškanskem samostanu na Kostanjevici nad Novo Gorico v organizaciji Fakultete za humanistiko Univerze v Novi Gorici, Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša in Raziskovalne postaje Nova Gorica Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

V prvem prispevku z naslovom *Dozoreti, dozorevati; izgoreti, izgorevati ... O sekundarnih nedovršnikih netožilniških glagolov v slovenščini* Petra Mišmaš in Marko Simonović obravnavata morfem *e/i* v slovenščini kot besedotvorni morfem (npr. v glagolu *gor-e-ti*), kar utemeljujeta s primerjavo sekundarnih nedovršnih oblik glagolov iz skupin *a/a* (npr. *izdelati*) in *e/i* (*izgoreti*). Na osnovi primerjave avtorja dokazujeta, da se skupini razlikujeta glede na izbiro glagolske pripone za izpeljavo nedovršnosti. Medtem ko je tvorba sekundarnih nedovršnikov iz glagola skupine *e/i* skoraj popolnoma predvidljiva (produktivno obrazilo ima površinsko podobo *-eva/-eva*), pa glagoli skupine *a/a* izkazujejo več možnosti brez jasnega pravila: *-ava/-ava*, *-ova/-uje*, *-eva/-eva* in *-ja/-ja*.

Drugi prispevek z naslovom *Izražanje naklonskih pomenov z glagolom imeti* Katarine Gomboc Čeh se osredotoča na obravnavo naklonskih pomenov glagola *imeti*, ko mu sledi glagol v nedoločniku, in sicer v okviru teorije naklonskosti po Nuysu (2016), v kateri so naklonski pomeni razvrščeni v tri tipe: dinamična naklonskost, deontična ali predpisovalna naklonskost ter epistemična ali verjetnostna naklonskost. Na podlagi podatkov iz korpusa Gigafida avtorica dokazuje, da lahko v slovenščini glagol *imeti*, ki mu sledi glagol v nedoločniku, izraža vse tri tipe naklonskosti, pri čemer so meje med naklonskimi pomeni pogosto zabrisane, saj se naklonski pomeni glagola *imeti* prekrivajo s primarnim pomenom glagola *imeti*, ki izraža posedovanje osebkove svojine oziroma lastnine.

Tina Lengar Verovnik v prispevku z naslovom *Pomen javne razprave za prenovo pravopisnih pravil* ob nekaterih tujih primerih utemeljuje pomembnost organizirane javne razprave ob spremembah pravopisnih pravil. Predstavljena je analiza komentarjev, pridobljenih v javni razpravi ob objavi poglavij o pisnih znamenjih in krajšavah. Analiza odzivov ob objavi prvih dveh poglavij *Pravopisa 8.0* je pokazala, kaj si lahko obetamo od nadaljnjih javnih razprav in kako obravnavati prispelle komentarje. Spremembe in dopolnitve v pravopisnih poglavjih o pisnih znamenjih in krajšavah so vplivale tudi na gradivo in rešitve v rastočem pravopisnem slovarju (*ePravopis*), ki obvestilno razširja pravila in na spletišču Fran nastaja sproti z njimi. Izkušnja prve javne razprave pomembno določa tudi nadaljnje korake pri prenovi; pri poglavju o veliki in mali začetnici je bila na primer zaradi pričakovane količine komentarjev in kompleksnosti problematike

delna javna razprava o pisanju zemljepisnih imen izvedena že predčasno oziroma še pred objavo celotnega poglavja.

V prispevku z naslovom *Slovenski sinonimi za ostrigo/ostrea edulis* avtorica Metka Furlan na primeru posameznih sinonimov za ostrigo v slovenskem leksikalnem fondu od njihovega pojava in morebitnih nadaljnjih sprememb v slovenščini poskuša ugotoviti, kaj taka sinonimija lahko pove o slovenskem jeziku, njegovem uporabniku ter njegovi kulturi. Avtorica ugotavlja, da so se Slovenci z ostrigo in njenimi poimenovanji seznanjali prek različnih evropskih jezikovnih posrednikov na podlagi dveh povsem različnih vzgibov: diahrona analiza poimenovanj kaže, da se je ostriga v meščanskem okolju že pred letom 1500 začela uveljavljati v kulinariki, medtem ko se je na tržaškem območju slovenski kmet z nabiranjem in prodajo ostrig tudi preživljal. Številni sinonimi za ostrigo, ki so večinoma tujega izvora (*avstriga, avštriga, avštrga, avštruga, kamenica, ostra, ostrica, ostriga, ostrika, oštriga, oštrika, skoljka, skorepnica* in morda tudi *zaklapnica*), v manjšem številu pa interno slovenskega nastanka iz izposojenk (*avštriga, avštrga, avštruga, oštrika*), nakazujejo, da na Slovenskem ostriga niti v preteklosti niti danes nima osrednje in pomembnejše vloge.

Emma Štarkl v prvem delu svojega članka z naslovom *Narečna glagolska pripona -na- v celjskem mestnem govoru* dokazuje, da gre pri srednještajerski narečni glagolski priponi II. glagolske vrste *-na-* za jezikovno inovacijo, ki se zemljepisno širi po slovenskem govornem prostoru. Pri tem se opira na jezikovne karte, ki temeljijo na gradivu za *Slovenski lingvistični atlas* in ki prikazujejo glagolske pripone v glagolih II. glagolske vrste v slovenskih narečjih. V drugem delu prispevka avtorica narečno pripono *-na-* podrobneje obravnava na primeru svojega rodnega celjskega mestnega govora. Pri tem ugotavlja, da na njeno rabo vpliva fonološko okolje, ne pa tudi zunajjezikovni dejavniki, vezani na posamezne informatorje.

Prispevek z naslovom *Vloga preventivne lingvistike v procesu revitalizacije nekaterih evropskih jezikov* Davida Bizjaka v okviru perilingvistike kot jezikoslovne vede, ki se ukvarja s pojavoma ogroženosti in vitalnosti posameznih jezikov ter razvijanjem orodij in strategij za revitalizacijo posameznega jezika ponazarja izbor in aplikativnost raznolikih strategij, ki pospešujejo proces revitalizacije in kažejo na specifičnost situacije v primerih evropskih jezikov. Prispevek analizira osem ogroženih jezikov, pri katerih je s pomočjo preventivnih orodij in strategij uspelo doseči višjo ali nižjo stopnjo revitalizacije. Nekateri izmed njih so se uveljavili kot uradni državni jeziki, v nasprotju z drugimi, ki so si izborili status manjšinskih jezikov na omejenih, tj. regionalnih ali pa zgolj lokalnih območjih držav. Obstaja še tretji tip jezikov, to so že izginuli jeziki v vnovičnem procesu revitalizacije, ki spričo odsotnosti avtentičnih govorcev zahteva posebno inovativen pristop jezikoslovcev, jezikovnih aktivistov in učečih se govorcev. Poleg govorenih sta v prispevku na kratko izpostavljena še dva vzporedna jezika, oba kretana: eden predstavnik kategorije znakovnih jezikov in drugi še ne natančno kategoriziran, tj. jezik gluho-slepih.

Nataša Logar v svojem prispevku z naslovom *Terminološke težave doktorskih študentov: kolikšne, katere in kako rešljive* prikaže, kako se s terminološkimi težavami spoprijemajo mladi slovenski znanstveniki. Analiza podatkov, temelječa na anketi, izvedeni med doktorskimi študenti štirih slovenskih univerz, ter na petih intervjujih z njihovimi mentorji, je pokazala, da pogoste terminološke težave študenti pogosto rešujejo s pomočjo priročnikov knjižnega jezika (najpogosteje s *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika*) ter da je tretjina študentov pripravljena pomagati pri razvoju slovenske

terminologije s svetovanjem ali pri nastajanju terminološkega slovarja. Raziskava je tudi pokazala, da je čas doktorskega študija hkrati tudi čas zelo intenzivne tvorbe novih terminov in normativnega odločanja o njihovi rabi.

Prispevek z naslovom *Klinična uporaba in študija slovenskega testa iskanja besed* Barbare Vogrinčič, Mateje Ovčar, Tine Pogorelčnik in Matica Pavliča se osredotoča na problematiko iskanja leksemov med spontanim jezikovnim izražanjem in razumevanjem pri ljudeh s pridobljenimi jezikovnimi motnjami, npr. z afazijami, ki so posledica nevrodegenerativnih bolezni ali poškodb možganov. V pilotni študiji, ki so jo avtorji članka izvedli na dvainpetdesetih posameznikih, so uporabili slovenski test iskanja besed (STIB), ki predstavlja prvi standardizirani test na področju poimenovanja v slovenskem jeziku. Test vsebuje 60 barvnih slik, ki jih testator v danem zaporedju eno za drugo predstavi testirancu, da jih ta poimenuje. Rezultati testiranja so pokazali, da je test ustrezen in zanesljiv.

Zbornik zaključuje prispevek z naslovom *Vpliv zaščitne maske na jakost in trajanje poudarkov v govoru pedagoških delavcev (na primeru govora srednješolskih in univerzitetnih učiteljev)* Hotimirja Tivadarja in Mihe Severja, v katerem avtorja predstavljata rezultate pilotne računalniške in anketne receptivne raziskave na omenjeno problematiko. Izsledki računalniških analiz so pokazali, da uporaba maske na jakost poudarka in trajanje poudarjenih samoglasnikov ne vpliva enotno, anketni odgovori pa so pokazali, da so morali predavatelji zaradi maske govoriti glasneje, saj ta deluje kot dušilec zvoka. To pomeni, da so se morali pri govoru občutno bolj naprezati, kar je prineslo veliko hitrejšo utrujenost govornega aparata. V izogib poškodbam tega so morali postati bolj pozorni na pravilno govorno tehniko. Avtorja poudarjata, da bi bilo v prihodnje zaradi morebitnih ponovitev epidemioloških razmer nujno razmisliti o ustreznem izobraževanju pedagoških delavcev o pomembnosti nege glasu in oblikovati ustrezna priporočila, ki bi veljala pri govorjenju z masko. Taka namreč v mednarodnem prostoru danes že obstajajo.

Vsebinska pestrost prispevkov na dvanajstem simpoziju v Novi Gorici kaže, da organizatorji uspešno nadaljuje tradicijo tega srečanja raziskovalcev, ki je odprto za prispevke najrazličnejših jezikoslovnih interesov. Zanimive in plodne diskusije nudijo prisotnim uvid v različne vidike razumevanja in pogledov ter pripomorejo k izboljšanju in dopolnitvi objav.

Programsko-organizacijski odbor si bo še naprej prizadeval, da bodo simpoziji v Novi Gorici tematsko razgibani, odprti vsem in usmerjeni v raziskovalno delo generacijsko heterogenih jezikoslovcev iz različnih raziskovalnih središč v Sloveniji in zunaj nje.

DOZORETI, DOZOREVATI; IZGORETI, IZGOREVATI ... O SEKUNDARNIH NEDOVRSNIKIH NETOŽILNIŠKIH GLAGOLOV V SLOVENŠČINI

PETRA MIŠMAŠ

UNIVERZA V NOVI GORICI, Center za kognitivne znanosti jezika
petra.mismas@ung.si

MARKO SIMONVIČ

UNIVERZA V GRADCU
rkicma@gmail.com

Izveček

V prispevku je podan nov argument za obravnavo morfema *e/i* v slovenščini (npr. v glagolu *gor-e-ti*) kot besedotvornega morfema (Simonovič in Mišmaš 2022). Argument izhaja iz primerjave sekundarnih nedovršnih oblik glagolov iz skupin *a/a* (npr. *izdelati*) in *e/i* (*izgoreti*). Na osnovi primerjave je pokazano, da se skupini razlikujeta glede na izbiro glagolske pripone za izpeljavo nedovršnosti. Medtem ko glagoli skupine *e/i* dosledno tvorijo nedovršne oblike z istim obrazilom (*-eva/-eva*), glagoli skupine *a/a* tovrstne doslednosti ne izkazujejo. Podan je predloga analize, v skladu s katerim je pripona *-eva/-eva* nadalje razgrajena na besedotvorni morfem *e* (ohranjen iz dovršnega glagola) ter tematski vokal *a*, ki vsebuje plavajoč element *v*, s katerim je zaprt zev.

Ključne besede: slovenščina, netožilniški glagoli, sekundarni nedovršniki, morfem, tematski vokal

Abstract

The paper provides a new argument for viewing the affix *e/i* in Slovenian as a derivational affix (as previously argued in Simonovič & Mišmaš 2022). The argument comes from a comparison of secondary imperfectives derived from verbs of the theme vowel classes *a/a* and *e/i*. Based on this comparison we show that the two classes differ in the formation of imperfectives. While verbs of the *e/i* group consistently derive imperfectives with the same suffix (*eva/eva*), no such consistency can be found with verbs in the *a/a* group. We offer an analysis in which the secondary imperfective suffix is further decomposed into the derivational affix *e* and the theme vowel *a*, argued to also contain the hiatus-resolving floating element *v*.

Key words: Slovenian, unaccusative verbs, secondary imperfective, derivational affix, theme vowel

Uvod

Tematski vokal običajno razumemo kot tisti del glagolske morfologije, ki je v središču spregatvenega vzorca glagolov. Gre za del glagola, ki določi morfofonološko obliko glagola, ne pa tudi njegovih skladenjskih ali semantičnih lastnosti, gl. npr. Oltra-Massuet (2020); Marvin (2002) za slovenščino. Vendar se na seznamih tematskih vokalov v slovanskih jezikih, kot opozori Svenonius (2004), pogosto pojavijo elementi, ki imajo določen semantičen ali skladenjski doprinos. Takšen primer je v slovenščini npr. *ni/ne*, ki ga lahko razumemo kot element, ki zaznamuje semelfaktivnost, gl. Dickey (2001) za pregled razvoja vidske pripone *-nq-* v slovanskih jezikih. Podobno je več avtorjev pokazalo, da lahko v slovanskih jezikih opazimo določeno korelacijo med nekaterimi tematskimi vokali in argumentno strukturo (Jabłońska 2007; Medová in Wiland 2019; Biskup 2019, Simonović in Mišmaš 2022), na osnovi česar lahko sklepamo, da imajo nekateri tematski vokali večjo vlogo, kot to predlagajo pristopi, ki obravnavajo tematske vokale kot zgolj označevalce spregatvenih vzorcev oz. funkcijske strukture, npr. Oltra-Massuet (1999). Primer »tematskega vokala«, ki v slovenščini kaže jasno povezavo z argumentno strukturo, je *e/i*, ki ga prav zaradi te povezave Simonović in Mišmaš (2022) analizirata kot besedotvorni morfem. V tem prispevku argumentom, podanim v Simonović in Mišmaš (2022), dodamo novega. Na osnovi primerjave sekundarnih nedovršnikov, izpeljanih iz glagolov skupine *e/i* in *a/a* (pri čemer je *a/a* v slovenščini privzet in najpogostejši tematski vokal), je v prispevku pokazano, da se tematska vokala obnašata različno. Nedovršne oblike glagolov v skupini *e/i* se dosledno izpeljujejo s pripomo *-eva/-eva*, medtem ko v skupini *a/a* takšne doslednosti ne moremo opaziti. Na osnovi podatkov lahko zagovarjamo nadaljnjo razgradnjo pripome *-eva/-eva*, v skladu s katero bo del te besedotvorni morfem *e*, podedovan iz dovršnega glagola skupine *e/i*.

V razdelku 1 so podane osnovne informacije o slovenskem glagolu, pri čemer se osredotočamo le na lastnosti, povezane s pojavom v središču prispevka, ter opisane lastnosti in privzeta analiza glagolov skupine *e/i*. V razdelku 2 so podani osrednji podatki, in sicer sekundarni nedovršniki glagolov skupin *a/a* in *e/i*. V razdelku 3 je podan predlog analize pripome *-eva/-eva*, značilne za sekundarne nedovršnike glagolov skupine *e/i*. Razdelek 4 zaključuje prispevek.

1 Ozadje

V razdelku so podane osnovne predpostavke o strukturi glagolske zveze v slovenščini, umeščene v teoretični okvir razpršene morfologije (za pregled teoretičnega okvira gl. npr. Bobaljik 2017). Drugi del razdelka se osredotoči na glagole skupine *e/i* ter predstavi njihove posebnosti ter analizo, predlagano v Simonović in Mišmaš (2022).

1.1 Slovenski glagol, tematski vokali in (ne)dovršnost

Prispevek je umeščen v teoretični okvir razpršene morfologije, ki predpostavlja, da imajo besede skladenjsko strukturo, v kateri so sestavljene formalne oznake, strukturi pa sta pomen in glasovna oblika pripisana šele, ko je posamezna enota kategorizirana z besednovrstnim jedrom (Marantz 1997). V primeru glagola je to jedro v^0 . Privzeto je, da so preprosti glagoli v slovenščini (tj. glagoli brez predpon ali pripon) zgrajeni iz korena (del besed, povezan z leksikalnim pomenom), tematskega vokala (del glagola, ki je v *Slovenski slovnici* (2004: 346–347) poimenovan *glagolska pripona*) in končnice, ki

označuje ujemanje in čas. Kombinacije tematskih vokalov, ki se pojavijo v neosebni in osebni glagolski obliki, določajo spregatveni vzorec glagola, pri čemer različni avtorji za slovenščino predlagajo različne nabor teh vzorcev (gl. npr. Toporišič 2004, Herrity 2006, Šekli 2010). V prispevku je privzet nabor tematskih skupin, kot ga predlagata Simonović in Mišmaš (2022), in sicer (prvi tematski vokal se nanaša na neosebno, drugi na osebno glagolsko obliko, ob vsaki skupini je dodan primer glagola): *a/a (delati), i/i (deliti), a/e (pisati), 0/e (nesti), ni/ne (kihiniti), e/i (zoreti), a/i (slišati), a/e (tkati), 0/ne (stati), e/e (smeti)*. Kot na osnovi podatkovne baze WeSoSlaV¹ pokažeta Simonović in Mišmaš (2022), sta največji tematski skupini *a/a* in *i/i*, ki predstavljata približno dve tretjini glagolov. V ti skupini se sicer uvrščajo predvsem prehodni, a tudi neprehodni glagoli (a ne netožilniški). V prispevku privzemamo, sledeč med drugim Biskupu (2019), Fábregasu (2017) ter Quagliu idr. (oddano), da so tematski vokali fonološki izraz glagolskega jedra *v*⁰, ki se v zgradbo sestavi ob vsakem korenu, kot to kaže struktura *v* (3).

Ob sami strukturi glagola je za potrebe tega prispevka pomembna tudi (ne)dovršnost. Ali je glagol dovršen ali ne, lahko ugotovimo s pomočjo testov – le nedovršni glagoli se npr. lahko rabijo ob faznih glagolih, kot je *začeti*, medtem ko se le dovršni lahko rabiti v zvezah, kot je *Počakaj, da GLAGOL* (Toporišič 2004: 348). Test z *začeti* je bil rabljen tudi pri anotaciji nedovršnosti v bazi WeSoSlaV, medtem ko je bil za ugotavljanje dovršnosti rabljena zveza *Samo da GLAGOL in pridem*:

(1)	a.	Začni peti.	(nedovršno)
	b.	* Začni zapeti.	(dovršno)
(2)	a.	* Samo da kličem in pridem.	(nedovršno)
	b.	Samo da pokličem in pridem.	(dovršno)

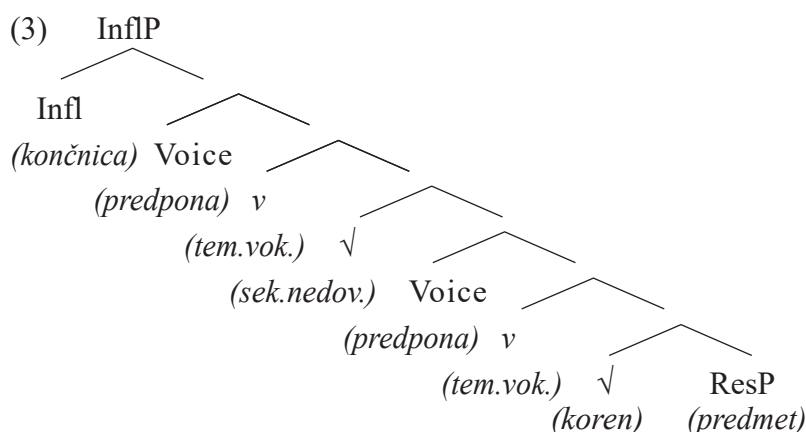
Netvorjeni glagoli so v slovenščini (pa tudi splošneje v slovanskih jezikih) običajno nedovršni, dovršnih je le malo (za seznam gl. Toporišič 2004: 348). Dovršno obliko lahko iz nedovršne tvorimo na več načinov – najpogosteje z dodajanjem predpone (npr. *delati, izdelati*; pri tem velja opozoriti, da lahko pripono dodamo tudi dovršnim glagolom, vendar to ne bo spremenilo glagolskega vida, npr. *plačati, izplačati*). Predpone zaradi njihovega vpliva na argumentno strukturo (tj. dejstva, da predpone lahko spremenijo, kateri argumenti se pojavijo ob glagolu, prim. npr. *spati, prespati*) strukturno uvrščamo v projekcijo Voice, kot to predlagajo Quaglia idr. (oddano).

Predpanske dovršne glagole lahko ponovno pretvorimo v nedovršne, in sicer v t. i. sekundarni nedovršnik. Pri tem so dovršniki v nedovršnike pretvorjeni na različne načine (npr. prevoj, nadomestne oblike, sprememba tematskega vokala), v tem prispevku pa se bomo omejili zgolj na tvorjenje nedovršnika z glagolskimi priponami. V prispevku so privzete naslednje glagolske pripone: *-ja/-ja (pomeriti, pomerjati)*,

¹ Slovenski del baze WeSoSlaV (Arsenijević idr., v pripravi) je sestavljen iz 3000 najpogostejših glagolov v slovenščini. Ta podbaza je narejena s pomočjo Clarinove infrastrukture in uporabo konkordančnika NoSketch Engine, za osnovo pa je bil vzet korpus Gigafida 2.0. Glagoli so v bazi označeni za različne lastnosti, kot so (ne)dovršnost, argumentna struktura, naglas, tematski vokali itd. Baza je tudi empirično izhodišče tega prispevka. Prvi del baze, v katerem so na voljo tudi podatki o tematskih vokalih, je na dosegljiv na <http://hdl.handle.net/11356/1683>.

-ova/-uje (tudi -eva/-uje, *prepisati, prepisovati*), -ava/-ava (*vkuhati, vkuhavati*), -eva/-eva (*dozoreti, dozorevati*). Hkrati opozarjamo, da je tovrstno razumevanje pripon s stališča zgradbe poenostavljeno. Kot predlagajo Quaglia idr. (oddano), lahko namreč te pripone analiziramo kot male glagole (dejansko, korene), ob katerih se pojavi tematski vokal (gl. tudi Gribanova 2015 za ruščino) – takšno razumevanje razloži dejstvo, da se v vseh navedenih priponah pojavijo tematski vokali, ki jih sicer najdemo v običajnih glagolih, in sicer *a/a* (-ev-a/-ev-a, -av-a/-av-a, -j-a/-j-a) ter *-a/-je* (-ov-a/-u-je). Hkrati pa lahko, kot bo pokazano v razdelku 3, razgradimo tudi začetni del nekaterih pripon.

Samo strukturo glagolov, ki jo privzemamo v tem prispevku, prikazuje drevo v (3), povzeto po Quaglia idr. (oddano).

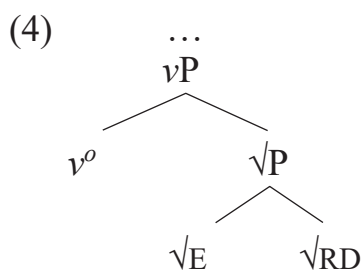
Prikazana struktura povzame tako preproste glagole, kot glagole s predpono in pripono, v katerih tematski vokali niso povezani s posebno strukturo ali fonologijo. Takšni glagoli so v slovenščini npr. glagoli skupin *a/a* in *i/i*, medtem ko se od njih razlikujejo glagoli skupine *e/i*.

1.2 Glagoli skupine *e/i* v slovenščini kot izstopajoča skupina

Kot pokažeta Simonović in Mišmaš (2022), tematska skupina *e/i*, v katero se v slovenščini uvršča 4,17 % glagolov, odstopa od ostalih tematskih skupin zaradi argumentne strukture, značilne za to skupino. Tako glagoli te skupine le redko (v 24 %) dobijo predmet v tožilniku, hkrati pa se vanjo uvršča več kot polovica netožilniški glagolov (tj. neprehodni glagoli, katerih osebek ni vršilec dejanja, npr. *dozoreti*, za več primerov gl. tabelo 2). Avtorja prav tako pokažeta, da se v to skupino uvrščajo tudi inkohativni glagoli (ki niso nujno netožilniški, npr. *beleti*, prim. z *beliti*). Skupina *e/i* izstopa tudi glede na tvorjenje pridevniških deležnikov na -l (*dozoreti* - *dozorelo sadje* : *ugasniti* - *ugasla sveča* – kot je razvidno iz kontrasta, se »tematski vokal« ohrani le v primeru *e/i*) ter glede na naglas. Če so namreč glagoli drugih tematskih skupin običajno naglašeni bodisi na tematskem vokalu bodisi na zlogu pred njim, so glagoli skupine *e/i* v kar 97 % naglašeni na tematskem vokalu (npr. *beléti, zoréti, okamenéti, dozoréti* ..., edina izjema je *vidéti*). Zgolj za primerjavo, glagoli skupine *i/i* imajo v nedoločniku naglas na tematskem vokalu v približno 60 %.

Na osnovi teh lastnosti avtorja predlagata, da gre v primeru »tematskega vokala« *e/i* dejansko za derivacijski morfem, ki ga, v skladu s predlogom, da so derivacijski morfemi koreni (Lowenstamm 2014), analizirata kot prehodni koren (tj. koren \sqrt{E} , ki

ima selekcijske oznake in ki mora biti kategoriziran, vendar sam, brez konteksta, nima konkretnega pomena), ki ima v osebnih glagolskih oblikah alomorf *i*. Primer (4) prikazuje strukturo glagol *rđeti*.

V primeru netožilniških glagolov se \sqrt{E} sestavi z jedrom $v_{POSTATI}$ (gl. Harley 2009), vendar se lahko sestavi tudi z običajnim prehodnim glagolskim jedrom, zaradi česar obstajajo v slovenščini tudi (sicer redki) prehodni glagoli skupine *e/i*, kot je npr. *videti*. Samo glagolsko jedro v kontekstu tega morfema sicer fonološko ni izraženo oz. lahko privzemamo, da gre v tem primeru za tematsko skupino 0/0, v katero Šekli (2010) uvršča glagole, kot je *imeti*.

Podrobnosti analize in natančnejši opis podatkov oz. argumentov za to analizo na tem mestu puščamo ob strani, a gl. Simonović in Mišmaš (2022), lahko pa na osnovi te strukture oblikujemo pomembno napoved. Pričakujemo namreč lahko, da se bo v strukturah, katerih osnova je glagol, vedno pojavljala celotna struktura, ki je združena z glagolskim jedrom. Kot je razvidno iz sekcije 1.1, so takšen primer npr. sekundarni nedovršniki. Če torej v teh strukturah najdemo ohranjen derivacijski morfem *e*, lahko to jemljemo kot dodaten argument za zgradbo, ki je podana v (4).

2 Nov argument za ločevanje med tematskimi vokali in besedotvornimi priponami

Množici podatkov, ki sta predstavljeni v tem razdelku, sta bili izbrani na naslednji predpostavki: V strukturah, izpeljanih iz glagolske zveze, bo ohranjeno vse gradivo, sestavljeno z glagolskim jedrom (tudi besedotvorni morfem *e*). Fonološka vsebina jedra v^0 , ki se pojavi za urejanje fonološke podobe glagola (tj. tematski vokal), bo realizirana le, če bo to zahtevala morfofonološka oblika glagola. Če vzamemo za primer zgradbe, tvorjene iz glagolske zveze, sekundarne nedovršnike, tako pričakujemo, da v njih ne bo nujno ohranjen tematski vokal *a*, medtem ko bo vedno ohranjen *e*.

2.1 Sekundarni nedovršniki glagolov tematske skupine a/a

Tabela 1 prikazuje podatke, izluščene iz baze podatkov WeSoSlaV. V tabeli je prikazanih 33 glagolov, ki so bili v bazi označeni kot dovršni glagoli tematske skupine *a/a* in ki imajo (vsaj eno) predpono ter tvorijo sekundarni nedovršnik. Sekundarni nedovršniki, navedeni v tabeli, so tisti, ki so jih označili anotatorji baze, pri čemer se pri glagolu *začrtati* pojavita dve nedovršni obliki (dvojnica sicer tudi v SSKJ2). V tabeli so ob sekundarno nedovršni obliki podane tudi informacije o testih za nedovršnost (če ga glagol ni opravil, je v ta stolpec vpisana 0), dovršnost (1, če je glagol dovršen, in 0, če je glagol nedovršen) in o glagolski priponi, s katero je tvorjen nedovršnik, glagoli pa so urejeni po pogostosti. Opozoriti velja, da je bilo dovršnih glagolov s predpono v bazi

GLAGOL	NEDOVRŠNOST	DOVRŠNOST	SEKUNDARNI NEDOVRŠNIK	NEDOVRŠNA PRIPONA
spoznati	0	1	spoznavati	-ava/-ava
zamenjati	0	1	zamenjevati	-ova/-uje
zmanjšati	0	1	zmanjševati	-ova/-uje
znižati	0	1	zniževati	-ova/-uje
zvišati	0	1	zviševati	-ova/-uje
zaznati	0	1	zaznavati	-ava/-ava
spregledati	0	1	spregledovati	-ova/-uje
skrajšati	0	1	skrajševati	-ova/-uje
vmešati	0	1	vmešavati	-ava/-ava
zadati	0	1	zadajati	-ja/-ja
vdati	0	1	vdajati	-ja/-ja
zaračunati	0	1	zaračunavati	-ava/-ava
začrtati	0	1	začrtavati, začrtovati	-ava/-ava, -ova/-uje
utišati	0	1	utiševati	-ova/-uje
zbližati	0	1	zbliževati	-ova/-uje
zastarati	0	1	zastarevati	-eva/-eva
vplačati	0	1	vplačevati	-ova/-uje
zakuhati	0	1	zakuhavati	-ava/-ava
vtipkati	0	1	vtipkovati	-ova/-uje
zavihati	0	1	zavihovati	-ova/-uje
vkrcati	0	1	vkrcavati	-ava/-ava
vbrizgati	0	1	vbrizgavati	-ava/-ava
zravnati	0	1	zravnavati	-ava/-ava
zgledati	0	1	zgledovati	-ova/-uje
zamešati	0	1	zamešavati	-ava/-ava
vsrkati	0	1	vsrkavati	-ava/-ava
spogledati	0	1	spogledovati	-ova/-uje
zdelati	0	1	zdelovati	-ova/-uje
zabičati	0	1	zabičevati	-ova/-uje
uigrati	0	1	uigravati	-ava/-ava
zadelati	0	1	zadelovati	-ova/-uje
zasipati	0	1	zasipavati	-ava/-ava

Tabela 1: Nedovršne oblike glagolov skupine a/a

več, vendar vsi ne tvorijo sekundarnega nedovršnika. Nekoliko odstopanja smo si dovolili pri vključitvi glagolov *vdati* in *zadati* ter njunih nedovršnih parov – v tem primeru namreč ne gre za pravi sekundarni nedovršnik, saj sta priponski obliki glagola tvorjeni iz dovršnega glagola *dati*. V tabeli sta *-ova/-uje* in *-eval/-uje* šteta kot ena sama pripona *-ova/-uje*, saj gre v tem primeru za fonološko pogojeno alomorfijo (tj. preglas).

Tabela pokaže, da so glagoli tematske skupine *a/a* pri izpeljavi sekundarnih nedovršnikov manj enotni kot glagoli skupine *e/i*, gl. podrazdelek 2.2. Tako lahko glagoli skupine *a/a* sekundarne nedovršnike tvorijo predvsem s pripono *-ova/-uje*, ki ji po pogostosti sledi *-ava/-ava*, redkeje pa tudi z *-eval/-eva* in *-ja/-ja*, vendar pa velja pri teh priponah opozorilo. Medtem ko sta nedovršnika z *-ja/-ja* tvorjena iz problematičnih glagolov,² pri sekundarnem nedovršniku *zastarevati*, ki so ga anotatorji pripisali glagolu *zastarati*, ni jasno, ali gre za sekundarni nedovršnik izpeljan iz *zastarati* ali za posplošitev oblike, na osnovi *zastareti*.

2.2 Sekundarni nedovršniki skupine iz glagolov skupine *e/i*

Osnova tabele 2 so glagoli tematske skupine *e/i*, ki so bili v identificirani kot netožilniški s testom, opisanim v Simonović in Mišmaš (2022). Kot je razvidno iz tabele, je bilo za vsak glagol določeno, ali gre za nedovršen (0, če ni nedovršen, 1, če je) ali dovršen (0, če ni dovršen, 1, če je dovršen) – vsi navedeni netožilniški *e/i* glagoli so predponski (zlasti zanimivo je, da gre v vseh primerih za t. i. nadleksikalne pripone) in dovršni. Skladno z napovedjo v Schoorlemmer (2004), ki za ruščino pokaže, da je tvorjenje sekundarnega nedovršnika iz neprehodnega glagola lahko vzeto kot diagnostika za netožilniškost, smo pričakovali, da bomo lahko tvorili nedovršne oblike za večino glagolov, čeprav ni nujno, da dejansko tvorijo sekundarno nedovršno obliko *vs*i netožilniški glagoli. To tudi za slovenščino pokažeta Ilc in Marvin (2016), ki kot primer netožilniškega glagola, ki ne tvori nedovršne oblike, navajata *vzkli*ti, **vzklj*ati. Kljub temu je bila iz vsakega glagola ustvarjena sekundarna nedovršna oblika, a se v tabeli pojavi 23 oblik nedovršnikov, ob katerih se pojavi nadpisan klicaj¹, s čimer je označeno, da v korpusu Gigafida 2.0 oblika ni bila izpričana, pač pa gre za hipotetično, a sprejemljivo obliko glagola (tj. oblika glagola, oblikovana na osnovi jezikovnega čuta anotatorjev). V tabeli ni izpostavljena pripona, s katero je tvorjena nedovršna oblika, saj gre v vseh primerih za pripono *-eval/-eva*. Izjemi sta zgolj dvojnica ob glagolu *odcveteti*, ki tvori nedovršno obliko s spremembo tematskega vokala (*odcvetati*), medtem ko oblike *odcvetevati* v sodobni (knjižni) slovenščini ni (je pa prisotna sorodna *vzcvetevati*), in izpričana oblika *preživljati* (ob hipotetični *preživevati*).

GLAGOL	NEDOVRŠNOST	DOVRŠNOST	SEKUNDARNI NEDOVRŠNIK
izgoreti	0	1	izgorevati
ovdoveti	0	1	odovevati ¹
odcveteti	0	1	odcvetvati ¹ , odcvetati
oboleti	0	1	obolevati

² Če bi k podatkom pristopili iz drugega zornega kota in izhajali iz nedovršnih glagolskih oblik, v katerih se pojavi pripona *-ja/-ja*, bi opazili, da so vsi *a/a* glagoli v tej skupini izpeljani iz glagola *dati*, medtem ko so s to pripono tvorjeni številni sekundarni nedovršniki druge največje tematske skupine *i/i* (*postaviti*, *postavljati*).

obogateti	0	1	obogatevati
obledeti	0	1	obledevati ¹
dozoreti	0	1	dozorevati
okoreti	0	1	okorevati
zoglenereti	0	1	zoglenevati ¹
zgoreti	0	1	zgorevati
zboleti	0	1	zbolevati
zbledeti	0	1	zbledevati
zastareti	0	1	zastarevati
zarjaveti	0	1	zarjavevati ¹
zardeti	0	1	zardevati
zapozneti	0	1	zapoznevati ¹
zaledeneti	0	1	zaledenevati
zakrneti	0	1	zakrnevati
zakasneti	0	1	zakasnevati ¹
zagoreti	0	1	zagorevati
zablodeti	0	1	zablodevati ¹
uveneti	0	1	uvene vati ¹
strohneti	0	1	strohnevati ¹
spodleteti	0	1	spodletevati
razcveteti	0	1	razcvetevati ¹
razboleti	0	1	razbolevati
preživeti	0	1	preživ evati ¹ , preživljati
prepereti	0	1	preperevati
pregoreti	0	1	pregorevati
preboleti	0	1	prebolevati
porumeneti	0	1	porumenevati
poroženeti	0	1	poroženevati
porjaveti	0	1	porjavevati ¹
por deti	0	1	pordevati ¹
ponoreti	0	1	ponorevati ¹
ponarodeti	0	1	ponarodevati
poledeneti	0	1	poledenevati
pogoreti	0	1	pogorevati ¹
počrneti	0	1	počrnevati ¹
poblazneti	0	1	poblaznevati ¹
pobesneti	0	1	pobesnevati
ozeleneti	0	1	ozelenevati ¹

oveneti	0	1	ovenevati ¹
otrdeti	0	1	otrdevati
otopeti	0	1	otopevati
ostareti	0	1	ostarevati
oslepeti	0	1	oslepevati
oslabeti	0	1	oslabevati ¹
osiveti	0	1	osivevati ¹
osiroteti	0	1	osirotevati
osameti	0	1	osamevati
orumeneti	0	1	orumenevati ¹
opusteti	0	1	opustevati ¹
oleseneti	0	1	olesenevati ¹
okosteneti	0	1	okostenevati
okamneti	0	1	okamnevati
okameneti	0	1	okamenevati
ogoleti	0	1	ogolevati

Tabela 2: Nedovršne oblike glagolov skupine *e/i*

Kot je razvidno iz tabele, lahko vsi netožilniški glagoli skupine *e/i* tvorijo sekundarne nedovršnike (tudi) s pripono *-eva/-eva*, čeprav je res, da nekatere oblike v korpusu niso izpričane oz. so nenavadne, nekateri glagoli pa imajo dvojnice. Kljub tem izjemam lahko na osnovi primerjave sekundarnih nedovršnih oblik iz glagolov skupine *a/a* in *e/i* opazimo, da se skladno z napovedjo pri slednjih tematski vokal dosledno ohranja, medtem ko *a/a* tovrstnega ohranjanja ne izkazuje.

3 Analiza

Podatki, prikazani v razdelku 2, kažejo, da se v vseh sekundarnih nedovršnikih netožilniških *e/i* glagolov lahko pojavi pripona *-eva/-eva*. Sama oblika te pripone in odsotnost drugih pripon v tej skupini glagolov ter odsotnost nedvornih primerov pripone *-eva/-eva* v nedovršnikih iz glagolov skupine *a/a*, nakazujejo, da se, kot je bilo to napovedano, v primerih z *-eva/-eva* ohranja besedotvorni morfem *e*. Vendar zahteva takšna interpretacija podatkov preoblikovano analizo tvorjenja sekundarnih nedovršnikov oz. dodatno razgradnjo nedovršne pripone *-eva/-eva*. Ta analiza bo nakazana v tem razdelku, medtem ko zaradi omejenosti s prostorom puščamo ob strani splošno analizo pripon za nedovršnost, a gl. Arsenijevič idr. (oddano) in Simonović in Mišmaš (oddano).

Na osnovi podatkov lahko predlagamo, da je »pripona« *-eva* zgrajena iz besedotvornega morfema *e*, tematskega vokala *a* ter elementa *v*. Motivacijo za privzemanje tematskega elementa *a/a* v priponi smo podali že v razdelku 1.1, motivacija za analizo z besedotvornim morfemom *e* pa predstavljajo sami podatki. Če namreč ne privzemamo ohranjanja besedotvornega morfema *e*, je korelacija med tematsko skupino *e/i* in pripono *-eva/-eva* povsem naključna. Analiza z besedotvornim morfemom *e* pa je skladna tako s podatki, kot s privzeto strukturo v (3), na osnovi katere je sekundarna nedovršnost predmet funkcijskih projekcij *nad* glagolskim jedrom *v^o*, ki verbalizira prvotni korenski

skupek, kot to pokaže (4), in tako pojasni tudi odsotnost drugih pripon v tej skupini glagolov ter odsotnost te pripone v nedovršnikih iz glagolov skupine *a/a* (v tej se ohrani le koren glagola). Ostane nam element *v*, za katerega lahko predlagamo dve rešitvi. Prva je, da je prav *v* tisti besedotvorni koren, s katerim oblikujemo sekundarni nedovršnik, druga je, da gre za fonološko rešitev zapiranja zeva (o možnostih zapiranja zeva z *v* v slovenščini gl. Jurgec 2004), pri čemer je *v* plavajoč element na tematskem vokalu *a*, ki se realizira le v primeru zeva (gl. Simonović in Mišmaš, oddano). Med tema predlogoma nam ne pomagajo razločiti drugi nedovršniki, v katerih najdemo *v*. Element *v* lahko namreč najdemo tudi v nedovršnikih ob korenih, ki se končajo na vokal oz. ob glagolu dobiti, npr. *pre-šte-0-ti*, *pre-šte-v-a-ti*; *po-kri-0-ti*, *po-kri-v-a-ti*; *dob-i-ti*, *dob-i-v-a-ti*, te primere pa lahko pojasnimo z obema predlogoma. Da bi torej razločili med njima, se moramo osredotočiti na podatke zunaj področja sekundarnih nedovršnikov in poiskati neodvisna okolja, v katerih se bo pojavljal element *v*. Če privzamemo prvo analizo, lahko pričakujemo, da se bo *v* – tako kot drugi morfemi, ki jih najdemo na tem mestu (tj. *-ov* in *-av*, gl. npr. Simonović 2022) – lahko pojavljal v različnih, povsem nepovezanih kontekstih, v kateri bo vplival na interpretacijo celote. Takšnih nedvomnih primerov do tega trenutka zbrani podatki ne izkazujejo (najbolj prepričljiv kandidat je element *v* v samostalnikih *cerk-ev*, *pon-ev* idr., ki se obnaša kot neke vrste samostalniško jedro). Vendar pa obstajajo podatki, ki govorijo v prid analize *v*-ja kot elementa za zapiranje zeva, saj najdemo v slovenščini primere kot *intervju*, *intervju-v-ati*, ter posamezne primere kot *individualen* [IPA: *individuvalən*] (primer vzet iz Jurgec 2004: 126). Čeprav trdnega argumenta za eno ali drugo opcijo ta trenutek nimamo, govorijo podatki v prid drug analizi.

Zaključek

V prispevku je predstavljen dodaten argument za obravnavo glagolskega morefema *e/i* kot besedotvornega morfema, različnega od pravih tematskih vokalov, kot je npr. *a/a*, najbolj pogost in privzet tematski vokal v slovenščini. Argument temelji na dejstvu, da je tvorjenje sekundarnih nedovršnikov iz glagola skupine *e/i* skoraj popolnoma predvidljivo (produktivno obrazilo ima površinsko podobo *-eval/-eva*), medtem ko glagoli skupine *a/a* izkazujejo več opcij brez jasnega pravila: *-aval/-ava*, *-oval/-uje*, *-eval/-eva* ter *-ja/-ja*. Na podlagi te empirične ugotovitve sklepamo, da morfem *-eval/-eva* vsebuje morfem *e/i*, podedovan iz dovršnika ter tematski vokal *a*. Glede elementa [v] se zdi najbolj sprejemljiva rešitev, da gre za plavajoč del globinske podstave tematskega vokala *a*, ki se realizira smo v primerih, v katerih zapira zev. Ostali morfemi za sekundarne nedovršnike imajo enostavnejšo strukturo, v kateri sta besedotvorni morfem (*av*, *j* ali *ov*) in tematski vokal (*a/a* ali *a/je*). Podana analiza tako predlaga, da so vsi morfemi za sekundarno imperfektivizacijo sestavljeni iz besedotvornega morfema in tematskega vokala. Razlika med *-eval/-eva* in drugimi morfemi je v tem, da gre pri *-eval/-eva* za besedotvorni morfem, podedovan iz dovršnega glagola.

Viri in literatura

- Arsenijević, Boban, Katarina Gomboc Čeh, Franc Marušič, Stefan Milosavljević, Petra Mišmaš, Jelena Simić, Marko Simonović in Rok Žaucer, v pripravi: *WeSoSlav: Database of the Western South Slavic verbal system*.
- Arsenijević, Boban, Marko Simonović in Stefan Milosavljević, oddano: Serbo-Croatian secondary imperfectivisers consist of theme vowels.
- Dickey, Stephen M, 2001: "Semelfactive" -nq- and the Western Aspect Gestalt. *Journal of Slavic Linguistics* 9.1. 25–48.
- Biskup, Petr, 2019: *Prepositions, case and verbal prefixes: the case of Slavic*. Vol. 255. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. DOI: <http://doi.org/10.1075/la.255>.
- Bobaljik, Jonathan David. 2017. Distributed morphology. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. DOI: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.131>.
- Fábregas, Antonio, 2017: Theme vowels are verbs. *Rivista di Grammatica Generativa* 39. 1–11. <https://lingbuzz.com/j/rgg/2017/2017.05/>.
- Gigafida 2.0 = *Besedilni korpus Gigafida 2.0* <<https://viri.cjvt.si/gigafida/>>.
- Gribanova, Vera, 2015: Exponence and morphosyntactically triggered phonological processes in the Russian verbal complex1. *Journal of Linguistics* 51.3. 519–561. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022226714000553>.
- Harley, Heidi, 2009: The morphology of nominalizations and the syntax of vP. V *Quantification, definiteness and nominalization* (Oxford studies in theoretical linguistics 24). Ur. A. Giannakidou in M. Rathert. Oxford: Oxford University Press. 320–342.
- Herrity, Peter, 2006: *Slovene: A comprehensive grammar*. London, New York: Routledge.
- Ilc, Gašper in Tatjana Marvin, 2016: Unaccusatives in Slovenian from a cross-linguistic perspective. V *Formal studies in Slovenian syntax: In honor of Janez Orešnik*. Ur. F. Marušič in R. Žaucer. Amsterdam: John Benjamins. 145–166. DOI: <http://doi.org/10.1075/la.236.07ilc>.
- Jabłońska, Patrycja, 2007: *Radical decomposition and argument structure*. Tromsø: Universitetet i Tromsø. Doktorska naloga. <https://hdl.handle.net/10037/991>.
- Jurgec, Peter, 2004: Fonologija samoglasniških nizov v slovenščini. *Slavistična revija* 52.2. 119–140.
- Lowenstamm, Jean, 2014: Derivational affixes as roots: Phasal Spell-out meets English Stress Shift. V *The Syntax of Roots and the Roots of Syntax*. Ur. In A. Alexiadou, H. Borer in F. Schäfer. Oxford: Oxford University Press. 230–258. DOI: [10.1093/acprof:oso/9780199665266.003.0011](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199665266.003.0011).
- Marantz, Alec, 1997: No escape from syntax: don't try morphological analysis in the privacy of your own lexicon. V *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 4.2. Ur. A. Dimitriadis, L. Siegel, C. Surek-Clark in A. Williams. Philadelphia: University of Pennsylvania. 201–225.
- Marvin, Tatjana. 2002. *Topics in the stress and syntax of words*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology. Doktorska naloga. <http://mitwpl.mit.edu/catalog/marv01/>.
- Medová Taraldsen, Lucie in Bartosz Wiland, 2019: Semelfactives are bigger than degree achievements. *Natural Language & Linguistic Theory* 37(4). 1463–1513. DOI: <http://doi.org/10.1007/s11049-018-9434-z>.
- Oltra-Massuet, Isabel, 1999: *On the notion of theme vowel: A new approach to Catalan verbal morphology*. Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology. Magistrska naloga.
- Oltra-Massuet, Isabel, 2020: Conjugation class. In *Oxford research encyclopedia of linguistics*. DOI: <http://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.545>.

- Quaglia, Stefano, Boban Arsenijević, Marko Simonović in Svitlana Antonyuk, oddano: Allomorphy, morphological operations and the order of Slavic verb-prefixes.
- Schoorlemmer, Maaïke, 2004: Syntactic unaccusativity in Russian. V *The unaccusativity puzzle*. Ur. A. Alexiadou, E. Anagnostopoulou in M. Everaert. Oxford: Oxford University Press. 207–242. DOI:10.1093/acprof:oso/9780199257652.3003.000.
- Simonović, Marko in Petra Mišmaš, 2022: Lowest theme vowels or highest roots? An ‘unaccusative’ theme-vowel class in Slovenian. *Glossa: a journal of general linguistics* 7(1). DOI: <https://doi.org/10.16995/glossa.5809>.
- Simonović, Marko in Petra Mišmaš, oddano: The interaction between theme vowels and secondary imperfectives in Slovenian: The curious case of *ava* and *eva*.
- SSKJ2 2014 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU. <www.fran.si>.
- Svenonius, Peter, 2004: Slavic prefixes and morphology: an introduction to the Nordlyd volume. *Nordlyd* 32(2). 177–204. DOI: <http://doi.org/10.7557/12.67>.
- Šekli, Matej, 2010: Oblikotvorje in jakostni naglas glagola v knjižni slovenščini. V *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. V. Smole. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 139–160.
- Toporišič, Jože. 2004. *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

Delo je nastalo v okviru projekta *Glagol v hiperprostoru: medsebojno vplivanje med prozodijo, morfologijo in semantiko v zahodnih južnoslovanskih glagolih*, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ARRS (N6-0113) in Avstrijski sklad za znanost FWF (I 4215). Delo P. Mišmaš je hkrati financirano v okviru raziskovalnega programa št. P6-0382, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

On secondary imperfectives from unaccusative verbs in Slovenian

Our analysis targets secondary imperfective verbs derived from unaccusative verbs of the theme vowel class *e/i*. Comparing these secondary imperfectivizations to those derived from verbs of the theme vowel class *a/a*, we provide additional arguments for the analysis of *e/i* as a derivational morpheme, differently from *a/a*, which is a genuine theme vowel. Our data is drawn from the WeSoSlaV database which includes 3000 most frequent Slovenian verbs and shows that *e/i* verbs productively derive their secondary imperfectives using the affix *eva/eva*, whereas *a/a* verbs take different imperfectivizers (most often *ova/uje* and *ava/ava*, but also *eva/eva* and *ja/ja*) without a clear default. We take these results as an argument for analyzing the secondary imperfectivizations from *e/i* verbs as preserving the original theme vowel, which is in line with the analysis of *e/i* as a derivational morpheme, which gets preserved in further derivation.

While we assume that all secondary imperfectivizers are complex in the sense that they contain a theme vowel in the end (all secondary imperfectivizers end either in *a/a* or in *a/je*), *eva/eva* is shown to be exceptional in that it preserves the original theme vowel attached to a vocalic slot. The intervening element [v] is most plausibly a floating part of the underlying representation of the theme vowel *a/a*, which only surfaces in order to block hiatus. All other secondary imperfectivizers can be unproblematically analyzed as having the structure derivational morpheme (*av, ov, j*) + theme vowel (*a/a* or *a/je*). The proposed analysis unifies all secondary imperfectivizers into the template derivational morpheme + theme vowel, but also sets *eva/eva* apart, in that its first element originates from the perfective verb.

IZRAŽANJE NAKLONSKIH POMENOV Z GLAGOLOM *IMETI*

KATARINA GOMBOC ČEH

UNIVERZA V NOVI GORICI, Center za kognitivne znanosti jezika
katarina.gomboc.ceh@ung.si

Izvleček

Prispevek na podlagi podatkov iz korpusa Gigafida obravnava naklonske pomene, ki jih v slovenščini izraža glagol *imeti*, ko mu sledi glagol v nedoločniku. Naklonski pomeni glagola *imeti* so raziskani v okviru teorije naklonskosti, ki naklonske pomene razvršča v dinamične, deontične in epistemične, primeri pa kažejo, kako se ti pomeni izražajo z glagolom *imeti*. Primeri iz korpusa kažejo, da lahko v slovenščini glagol *imeti*, ki mu sledi glagol v nedoločniku, izraža vse tri tipe naklonskosti.

Ključne besede: naklonskost, slovenščina, dinamična naklonskost, deontična naklonskost, epistemična naklonskost

Abstract

Based on data from the Slovenian national corpus Gigafida, the article deals with the modal meanings expressed by the Slovenian verb *imeti* 'to have', when used with an infinitival verb. The modal meanings of the verb *imeti* are explored in the context of the theory of modality, which classifies modal meanings into dynamic, deontic and epistemic. Examples show how these modal meanings are expressed by the verb *imeti*. In Slovenian, the verb *imeti*, followed by the infinitive, can express all three types of modality.

Key words: modality, Slovenian, dynamic modality, deontic modality, epistemic modality

1 Uvod

Naklonski (ali modalni) glagoli so (pomožni) glagoli, ki v slovenščini (in nasploh) izražajo naklonske pomene zmožnosti, nujnosti, želje in dovoljenja (Uhlik 2016). Njihova skupna značilnost je, da se ob njih rabi glagol v nedoločniku, (1), med značilne naklonske glagole v slovenščini pa sodijo glagoli *moči*, *morati*, *hoteti*, *smeti* (Toporišič 2004: 353). Naklonskost lahko v slovenščini izražamo tudi z drugimi naklonskimi izrazi, npr. z *lahko*.

(1) Rokopise **morate oddati** do konca tega meseca.

Da naštetih naklonskih glagolov niso edini glagoli v slovenskem jeziku, s katerimi je mogoče izražati naklonske pomene, ugotavlja že Toporišič (2004: 398), ki navaja, da lahko »zelo pogosto izraža naklonska dejanja« prihodnjik glagola *biti*, in sicer med

drugim naklonske pomene negotovosti, verjetnosti in dopuščanja, (2a), ter na primer dopustnosti, (2b), Rivero in Milojević Sheppard (2016) pa predlagata, da lahko prihodnjik pomožnega glagola *biti* izraža epistemične naklonske pomene, za definicijo epistemične naklonskosti glej razdelek 2.3.

- (2) a. A: Kdo pa je ta moški z brki?
B: To **bo** tisti one, kako se že piše, Rozin ali Cvelbar.
b. Naj **bo** še tak revež, moj otrok je. (Toporišič 2004: 398)

Med glagoli, katerih prvotni pomeni sicer niso naklonski, vendar lahko v določenih kontekstih, zlasti pogovornih, izražajo naklonske pomene, so tudi glagoli *znati* (3), *rabiti* (4) in *imeti* (5).

- (3) V tej trgovini **znajo** imeti vezalke.¹
(4) Tega mi ne **rabiš** razlagati.²
(5) Njej se **imamo** zahvaliti za pomoč.

V prispevku se osredotočam na zmožnosti izražanja naklonskih pomenov glagola *imeti*, katerega naklonsko rabo sicer omenja že Toporišič, ki med zgledi za naklonske izraze navaja: '*Imam vam povedati, da ...*' (Toporišič 2004: 401), ne navaja pa natančnejšega pregleda naklonskih pomenov, ki jih s tem glagolom lahko izražamo. Cilj prispevka je zato ugotoviti, katere naklonske pomene lahko v slovenščini izraža glagol *imeti* ob nedoločniku, pri čemer se osredotočam zgolj na sodobno knjižno slovenščino in na kontekste, v katerih glagolu *imeti* sledi nedoločnik.

Opozoriti velja še, da se glagol *imeti* kot naklonski glagol sicer rabi tudi v drugih slovanskih jezikih. Tako se takšna raba na primer pojavlja v srbskem jeziku (Hansen 2007: 36–39), pri čemer mu za izražanje naklonskih pomenov nujnosti in obveznosti sledi veznik *da* (6).³ Podobno velja za ukrajinščino, v kateri se glagol *maty* (ukr. мати), ki se sicer primarno uporablja za izražanje osebkove svojine oziroma lastnine (kot to velja tudi za glagol *imeti* v slovenščini), uvršča med najbolj produktivne izraze izražanja naklonskih pomenov s pomenom nujnosti in obveznosti.

- (6) **Imam** *da* napišem diplomski rad. *srbsščina*
imeti.1ED *da* napisati.2ED diplomsko delo
»Napisati *moram* diplomsko delo.«

¹ Tako je tudi v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* v razlagi pomena glagola *znati* na tretjem mestu s kvalifikatorjem »pogovorno« naveden naklonski pomen »utegniti, moči« ('*tam bi znala biti zaseda*'; '*mrzla pijača bi vam znala škoditi*'; '*zunaj bi ga znal videti*'; '*zna se zgoditi, da se bodo sporazumeli*'). Toporišič (1982: 234) takšno rabo označi za neknjižno.

² Polnopomenski glagol *rabiti* se v sodobni slovenščini vse bolj uveljavlja kot naklonski glagol, ki izraža iste pomene kot naklonski glagol *morati* ter »izgublja polni pomen in se zaradi oslavljenega pomena lahko tudi naklonsko uporablja« (Žele 2014: 9). Uhlik (2016: 51) opaza, da naklonska raba glagola *rabiti* vse bolj izpodrinja brezosebno naklonsko konstrukcijo *treba je*, ki večkrat izraža deontično naklonskost, medtem ko govorniki slovenščine za izražanje dinamične naklonskosti vse bolj posegajo po rabi glagola *rabiti*. Oba avtorja sicer to rabo označita za neknjižno.

³ Zahvaljujem se Mariji Brašić za podatke za srbski jezik.

- (7) Vy ce majete zrobyty do kincja ukrajinsčina
 Vi.IM to.TOŽ imeti.2MN narediti.NEDOL do konec.ROD
 c'ogo tižnja.
 ta.ROD teden.ROD
 »To *morate* narediti do konca tega tedna.«

Medtem ko primera (6) in (7) kažeta zgolj izražanje nujnosti, bo v nadaljevanju pokazano, da lahko z glagolom *imeti* v slovenščini izrazimo tudi druge naklonske pomene. Pri tem naklonske pomene uvrščam med tri tipe naklonskosti, tj. dinamično, epistemično in deontično, ki so ustaljene v teoriji naklonskosti po Nuytsu (2016). Te tipe naklonskosti predstavljam v razdelku 2. V razdelku 3 so podani podatki iz korpusa Gigafida, ki kažejo, da lahko glagol *imeti*, ko mu sledi glagol v nedoločniku, izraža vse tri omenjene tipe naklonskosti. Razdelek 4 je zaključek.

2 Opredelitev naklonskosti in naklonskih pomenov

Naklonskost (tudi modalnost) lahko zelo splošno opredelimo kot jezikovno kategorijo, povezano z izražanjem možnosti in nujnosti (von Fintel 2006: 1), ker pa naklonskost zajema široko polje pomenov, je težko najti natančno opredelitev tega pojma (Gomboc 2018: 9). V tem prispevku se bom naslonila na opredelitev v Nuyts (2016: 32), ki na osnovi pregleda različnih jezikoslovnih teorij naklonskosti predlaga, da moramo pri razlagi pojma naklonskosti razlikovati med širšim in ožjim vidikom. V širokem smislu naklonskost zajema izražanje govorca, ki z jezikovnimi izrazi vzpostavlja odnos do zunajjezikovne situacije (angl. *state of affairs*), ter se v tem pomenu nanaša na rabo časovnih, vidskih in naklonskih izrazov ali opredelitvenih kategorij (angl. *qualificational categories*). Naklonskost v ožjem smislu pa zajema le rabo posebnih naklonskih izrazov, ne pa tudi rabe glagolskega časa in vida (Nuyts 2016: 32).

Naklonske pomene glagola *imeti* bom obravnavala s stališča ožjega vidika naklonskosti, pri čemer se bom osredotočila na posamezne tipe naklonskih pomenov, ki so skupne mnogim jezikoslovnim teorijam (gl. npr. Nuyts 2016 in tudi tam navedene vire), četudi se te sicer med seboj razlikujejo v presoji, kaj vse spada k širokemu pojmu naklonskosti (Gomboc 2018: 10).

Osnovna tipologija naklonskosti po Nuytsu (2016), na katero se sklicujem v tem prispevku, naklonske pomene razvršča med dinamične, deontične in epistemične. Vsi trije tipi bodo podrobneje razloženi v nadaljevanju razdelka, pri čemer ob vsakem podajam primere v angleščini in prevode teh primerov, ki služijo za to, da obravnavani tip prikažejo v slovenščini. Pri prevodih v slovenščino se sicer na mnogih mestih poslužujem rabe drugih naklonskih sredstev kot v angleščini, a bistveno je, da povedi v slovenščini ohranjajo naklonski pomen, kot ga izražajo povedi v angleščini.

2.1 Dinamična naklonskost (*dynamic modality*)

Dinamično naklonskost lahko v slovenščini opredelimo kot ‘naklonskost z oceno zmožnosti in potrebe’,⁴ najožja opredelitev dinamične naklonskosti namreč pravi, da gre pri tem tipu naklonskosti za pripisovanje zmožnosti ali sposobnosti prvemu delovalniku (ki je navadno tudi vršilec dejanja), da izvede dejanje ali uresniči stanje, opisano v povedi (Nuyts 2016: 34).

- (8) He can stand on his head without using his hands. (Nuyts 2016: 34)
Lahko stoji na glavi, ne da bi uporabljal roke.

Dinamična naklonskost se ne omejuje zgolj na izražanje sposobnosti oziroma zmožnosti, temveč vključuje tudi izraze potrebe delujočega udeleženca oziroma prvega delovalnika.

- (9) I must find something to eat or I'll starve. (Nuyts 2016: 34)
Najti moram nekaj za jesti ali pa bom lačen.

Primeri (8) in (9) sta neločljivo povezana s prvim delovalnikom, saj se nanašata na notranje lastnosti. Znotraj dinamične naklonskosti pa obstaja še razlikovanje med sposobnostmi in potrebami (angl. *needs*), ki so neločljivo povezane s prvim delovalnikom, ter zmožnostmi ali nujami (angl. *necessities*) tega prvega delovalnika, ki so odvisne od zunanjih okoliščin (Gomboc 2018: 15). V primerih (10) in (11) je dejanje v stavku pogojeno z zunanjimi dejavniki, ki so lahko v govoru izraženi eksplicitno (10) ali implicitno (11).

- (10) The garage is free so you can park your car here. (Nuyts 2016: 34)
Garaža je prosta, tako da lahko parkiraš tam.
- (11) To get into the garden you must pass through the patio. (Nuyts 2016: 34)
Da prideš na vrt, moraš čez notranje dvorišče.

S pomeni dinamične naklonskosti je tesno povezana situacijska naklonskost (angl. *situational modality*), ki ni neposredno povezana s stavčnimi udeleženci, temveč z opisom zunajjezikovne situacije, podane v povedi. Najjasneje se to vidi v povedih, kjer udeleženec ni izražen (12) ali pa se pojavi kot neživi (13) ali redkeje živi prvi delovalnik (14).

- (12) It has to snow here at least once in winter. (Nuyts 2016: 35)
Tu pozimi zagotovo sneži vsaj enkrat.
- (13) The driver was so drunk that this accident has to happen. (Nuyts 2016: 35)
Voznik je bil tako pijan, da se je ta nesreča morala zgoditi.

⁴ Poslovenjeni izrazi, tako za posamezne tipe naklonskosti kot za druge, za teorijo pomembne termine, so nastali v okviru magistrskega dela *Slovenska glagola moči in morati in njune ustreznice v stavčnih strukturah v ruskem in ukrajinskem jeziku* pod mentorstvom Andreje Žele in Mladena Uhljaka. Pri izrazih v narekovajih navajam tudi originalne izraze v angleščini, zaradi lažje berljivosti pa v članku uporabljam krajše izraze za tipe naklonskosti (dinamična, deontična in epistemična naklonskost).

(14) John cannot be a murderer, he was with friends in Paris at the time.

(Nuyts 2016: 35)

John ne more biti morilec, v tem času je bil s prijatelji v Parizu.

Čeprav so ti pomeni na prvi pogled zelo podobni pomenom epistemične naklonskosti, gl. 2.3, se po Nuytsu (2016: 35) od njih razlikujejo po tem, da ne izpostavljajo ocene verjetnosti, da se bo neko dejanje zgodilo oziroma se je zgodilo, kar je glavna lastnost izrazov epistemične naklonskosti. Sicer pa so mogoči tudi primeri, kjer se znotraj ene povedi izraža več tipov naklonskosti, ki pa jih tu ne opisujem.

2.2 Deontična naklonskost (*deontic modality*)

Deontično naklonskost lahko v slovenščini opredelimo kot 'predpisovalno naklonskost'. Področje deontične naklonskosti tako zajema pomene dovoljenja (angl. *permission*) in obveznosti (angl. *obligation*), nekateri jezikoslovci (van der Auwera in Plungjan 1998 ter drugi) pa k področju deontične naklonskosti uvrščajo še pomene prepovedi (angl. *interdiction*) in nasveta (angl. *advice*). Na podlagi primerov, ki jih poda Nuyts (2016: 36–37), vidimo, da je ta opredelitev preozka, saj se med deontične pomene uvrščajo tudi, na primer, izrazi naklonjenosti in odpora, (15).

(15) We cannot fire him just like that, he's been our best employee for years.

(Nuyts 2016: 36)

Ne moremo ga kar tako odpustiti, dolga leta je bil naš najboljši uslužbenec.

Po Nuytsu (2016) lahko s splošnimi pojmi deontično naklonskost definiramo kot kazalnik stopnje sprejemljivosti zunajjezikovne situacije, ki jo navadno, vendar ne nujno, izraža tvorec besedila. Znotraj deontične naklonskosti se pojavlja koncept moralnosti, ki vključuje tako družbene norme kot tudi etična načela posameznika, ki je odgovoren za deontično oceno.

Pri kategoriji deontične naklonskosti prvič naletimo na izraz postopna lestvica (angl. *gradual scale*), na kateri se razvrščajo pomene od absolutne moralne nuje preko stopnje zaželenosti do moralne sprejemljivosti. Obenem kategorija deontične naklonskosti vsebuje tudi dimenzijo polarnosti, ki opisuje negativne vrednosti: od nezaželenosti do absolutne moralne sprejemljivosti (Gomboc 2018: 18).

Nuyts (2016: 36) h kompleksnejšim različicam deontične naklonskosti uvršča še primere, ki ne vsebujejo zgolj ocenitve stopnje moralne sprejemljivosti stanja, temveč tudi vplivanje na drugo osebo, ki igra vlogo naslovnika, da bi uresničila zunajjezikovno situacijo, izraženo v povedih v (16).

(16) You may go now.

(Nuyts 2016: 37)

Zdaj lahko greš.

2.3 Epistemična naklonskost (*epistemic modality*)

Epistemično naklonskost lahko v slovenščini opredelimo kot 'verjetnostno naklonskost'. Ta tip naklonskosti namreč zajema pomene, v katerih tvorec (ali kdo drug) ocenjuje možnost, da se bo ubesedeno dejanje uresničilo v dejanskosti:

(17) The door bell rings, that may well be the postman. (Nuyts 2016: 38)
Nekdo zvoní, morda je poštar.

Kot pri deontični naklonskosti se tudi pri epistemični naklonskosti srečujemo s postopno lestvico, na kateri se pomeni razporejajo od absolutne gotovosti (angl. *absolute certainty*) preko verjetnosti (angl. *probability*) do precej nevtralne morebitnosti (angl. *fairly neutral possibility*), da je stanje, ubesedeno v povedi, resnično. In če kot pri deontični naklonskosti upoštevamo možnost, da kategorija vsebuje polarnost, se pomeni na lestvici razporejajo še v negativno smer, preko nizke verjetnosti situacije (angl. *improbability of the state of affairs*) do absolutne gotovosti, da je situacija neresnična (Nuyts 2016: 38).

Kot so pokazali prevodi primerov v tem razdelku, lahko te tipe naklonskosti opazimo tudi v slovenščini, v nadaljevanju članka pa bo na primerih iz korpusa pokazano, katere od navedenih tipov naklonskosti lahko izraža glagol *imeti*.

3 Naklonski pomeni glagola *imeti*

Glagol *imeti* je poleg glagolov *biti* in *delati* eden od glagolskih primitivov. Žele (2012: 180) ga ob glagolu *biti* uvršča med nadpomenke vseh stanjskih glagolov in zapiše, da izraža razmerja oziroma odnose. Poleg tega lahko kot glagol *dati* glagol *imeti* »v pogovornem jeziku nadomešča naklonske glagole, npr. *To ima* (‘mora’) *narediti*« (Žele 2012: 128), naklonski pomen glagola *imeti* pa je, sicer označen s kvalifikatorjema »pogovorno« in »starinsko«, omenjen tudi v SSKJ (pri čemer je v SSKJ kot prvi pomen glagola *imeti* izražanje osebkove svojine oziroma lastnine).

Da bi bolje razumeli naklonsko rabo glagola *imeti* v sodobni slovenščini, se v nadaljevanju osredotočam na to, katere naklonske pomene lahko izraža glagol *imeti*, kadar se pojavi ob nedoločniku. Prav v teh primerih je namreč skladijsko primerljiv drugim naklonskim glagolom (*morati*, *moči*, *smeti*, *želeti*). To hkrati pomeni, da v prispevku puščam ob strani zvezi *imeti* + *za* (kot v ‘*Kaj imaš za narediti do jutri?*’) in *imeti* + *da* (npr. ‘*Imaš, da pospraviš za sabo!*’).

Rezultat naprednega iskanja v korpusu, v katerem sem iskala glagol *imeti* v vseh oblikah in ob njem na prvem mestu katerikoli glagol v nedoločniku, je 9.522 konkordanc. Širši razgled po korpusu Gigafida, ki po večini vključuje lektorirana besedila, kaže, da naklonski pomeni glagola *imeti* v sodobni slovenščini obstajajo, a tudi, da v besedilih v korpusu niso zelo pogosti, kar kaže primerjava z naborom podatkov – če namreč namesto glagola v nedoločniku ob glagolu *imeti* iščemo samostalniki, lahko v korpusu najdemo kar 1.075.381 konkordanc. Hkrati dodajam, da vsi v nadaljevanju prikazani naklonski pomeni glagola *imeti* niso razširjeni med vsemi govorniki slovenščine, kot je pokazalo preverjanje jezikovnih sodb posameznih rojenih govorcev slovenščine. Na prvi pogled se zdi, da je naklonska raba prisotna predvsem v zahodnih slovenskih govorih, vendar je treba to trditev natančneje preveriti z obširnejšo raziskavo.

Da bi razumeli, katere naklonske pomene lahko glagol *imeti* izraža, ko mu sledi glagol v nedoločniku, sem posamezne iz korpusa pridobljene konkordance razvrstila glede na tip naklonskosti, ki jih izražajo. Kot bo pokazano v nadaljevanju, lahko glagol *imeti* v slovenščini izraža vse tri tipe naklonskosti. Zaradi preglednosti so primeri v nadaljevanju razdeljeni glede na naklonske pomene, pri čemer posamezen pomen prikazem s posameznimi primeri, vzetimi iz korpusa Gigafida, ob katerih v oglatem oklepaju zapišem naklonsko interpretacijo, ki jo lahko pripišemo posameznemu primeru.

3.1 Izražanje dinamične naklonskosti z glagolom *imeti*

Primeri od (18) do (26) kažejo, da lahko glagol *imeti* v slovenščini izraža dinamično naklonskost, kot to pokaže parafraza, ki je podana v oglatem oklepaju. Primeri namreč izražajo pripisovanje zmožnosti ali sposobnosti prvemu delovalniku (ki je navadno tudi vršilec dejanja), da izvede dejanje ali uresniči stanje, opisano v povedi:

- (18) V marsičem te oznake ustrezajo realnosti, **imamo biti** na kaj ponosni.
[= lahko smo na kaj ponosni]
- (19) [...] ne gledajo na to, ali je sredstvo, katero jim **ima pomagati** do smotra, pošteno ali nepošteno; [...].
[= jim lahko pomaga]
- (20) Če je kdo kasneje pogledal v hišo gospe Larssonove, potem je **imel videti** res nekaj čudovitega.
[= je lahko videl]

Dinamična naklonskost pa vključuje tudi izraze potrebe delujočega udeleženca oziroma prvega delovalnika, kar lahko vidimo tudi v primerih z glagolom *imeti*:

- (21) Potrjuje, da je v pogovoru dejal, da bi v Piranu kvečjemu morali izvoliti člana italijanske skupnosti, ki tam živi, če so že »**imeli izvoliti** Neslovenca«. [= morali izvoliti – pri čemer poved izraža tudi hotenje; ‘če so že hoteli izvoliti’; delno pa bi lahko izražala tudi epistemično naklonskost, kot bo pokazano v razdelku 3.3; ‘če so že izvolili’].

Izražanje dinamične naklonskosti je zelo pogosto z zanikanim glagolom *imeti* (v pomenu nezmožnosti):

- (22) Saj mu skoraj **nima biti** od kod jasno.
[= ne more biti]
- (23) Glasba je ob koncu tedna, medtem ko ob sredah v Sloveniji **nimaš iti** kam plesat.
[= ne moreš iti nikamor]
- (24) [...] ob desetih zvečer te sobote se je pred mestom vlekla sedemkilometrski kolona avtov, ki **niso imeli parkirati** nikjer drugje kot ob cesti.
[= niso mogli parkirati]

Težavnejši so primeri, kot sta (25) in (26), saj v njih le težko ločimo med (dinamičnim) naklonskim pomenom in primarnim pomenom glagola *imeti*, ki izraža posedovanje oziroma izražanje osebkove svojine oziroma lastnine. Primer (25) tako lahko izraža, da osebek v povedi ‘nima nauka, ki bi ga (lahko) posredoval’, primer (26) pa, da ‘človek nima ničesar, kar bi lahko videl’.

- (25) Nisem inteligentnejši od gledalca, nikomur **nimam posredovati** nobenega nauka.
[= ne morem posredovati *oziroma* nimam nauka, ki bi ga (lahko) posredoval]
- (26) Pot je bila vseeno po eni strani precej dolgočasna, saj človek na tisti Panonski nižini **nima videti** enostavno nič.
[= ne more videti *oziroma* človek nima ničesar, kar bi lahko videl]

3.2 Izražanje deontične naklonskosti z glagolom *imeti*

Primere od (27) do (30) lahko razumemo kot izraz deontične naklonskosti, ki jo definiramo kot kazalnik stopnje sprejemljivosti zunajjezikovne situacije, ki jo navadno, vendar ne nujno, izraža tvorec besedila. Primeri izražajo predvsem dovoljenje (zaradi zanikanega glagola *imeti* pravzaprav nedovoljenje):

- (27) »Če boš tako zanemaril svojo ženo, **nimaš biti** za kaj žalosten ali jezen, [...].«
[= ne smeš *oziroma* ne moreš biti]
- (28) Otroek seveda **nima biti** za kaj kaznovan.
[= ne sme biti *oziroma* ni treba, da je]
- (29) [...] telebnili bomo na tla in si kaj zlomili, se zaleteli z avtomobilom, če smo trdi kot kamen, se bo morda ustavilo srce za hip in sirene rešilca, ki pelje na urgenco, bodo sporočile, kar **imamo slišati**.
[= kar moramo slišati]
- (30) Če bi se spoštoval požarni red, stroji in živali **nimajo biti** kaj skupaj, [...].⁵
[= ne smejo biti]

Majhen nabor podatkov iz korpusa je pokazal, da je izražanje deontične naklonskosti z glagolom *imeti* v primerjavi z drugima dvema tipoma redko.

3.3 Izražanje epistemične naklonskosti z glagolom *imeti*

Pregled primerov z glagolom *imeti*, ki mu sledi glagol v nedoločniku, pokaže, da ti največkrat izražajo pomene, v katerih tvorec (ali kdo drug) ocenjuje možnost, da se bo ubesedeno dejanje uresničilo v dejanskosti, kar pomeni, da ti izražajo epistemično naklonskost. Primeri (31)–(36) kažejo prekrivanje preteklika in naklonskosti, in sicer izražajo, da v dejanskem času, ki ga opisuje pretekli čas, še ni bilo jasno, ali se bo napovedani dogodek tudi dejansko uresničil.

- (31) Dolores Novak ne v Postojni, [...], ne v Ljubljani, [...], še nikdar ni šla na ples, pa tudi tega, ki je **imel biti** njen prvi in zadnji, se sploh ne spominja.
[= ki je bil *oziroma* ki naj bi bil]
- (32) [...] v letu, za katerega se je pokazalo, da **ima biti** moje zadnje v poklicu, ki me je tako dolgo tako veselil, [...].
[= ki je bilo *oziroma* ki naj bi bilo]
- (33) Matija, njegov kralj, je **imel biti** sojen in on je hotel videti tisto sojenje.
[= ki naj bi bil *oziroma* ki je moral biti *oziroma* ki je bil]
- (34) Tisto, kar ju je v zimi, ki je **imela biti** njuna prva in zadnja v Jugoslaviji, spravilo na pot, je bilo [...] petje.
[= ki je bila]

⁵ Primer (30) je zanimiv zaradi zaimka *kaj*, ki se tudi sicer pogosto pojavlja v povedih z glagolom *imeti*, ki izražajo naklonske pomene (primeri iz SSKJ: 'nima kaj obleči'; 'toliko se trudi, pa nima kaj pokazati'; 'dokler ni izšla ta vadnica, učitelji niso imeli kaj v roke vzeti'). Ker se pri parafrazi naklonskega pomena v oglatem oklepaju zaimek *kaj* izgubi, je mogoče domnevati, da *kaj* nastopa kot predmet glagola *imeti* (v nasprotju s primeri iz slovarja, kjer je *kaj* predmet glagolov *obleči*, *pokazati*, *vzeti*). Vprašanje, kakšna je dejanska vloga zaimka *kaj* v povedih, kjer je z glagolom *imeti* izražen naklonski pomen, puščam odprto za nadaljnje raziskave.

- (35) Kajti to pismo v dveh enakih, ujemajočih se izvodih, je **imelo biti** v prihodnje njuno novo skupno čtivo.
[= ki je bilo]
- (36) Most čez reko Tsavo je **imel biti** kmalu dograjen.
[= ki je moral biti *oziroma* ki naj bi bil]

Epistemične pomene lahko glagol *imeti* izraža tudi z drugimi glagoli (ne samo z glagolom *biti*):

- (37) Takoj prepoznavni [...] zemljevid je prodril globoko v popularno domišljijo ter postal mogočen emblem protikolonialnih nacionalizmov, ki so se **imeli roditi**.
[= ki so se morali *oziroma* ki so se *oziroma* ki naj bi se]
- (38) V začetku septembra tega leta so Francozi zasedli Milano – prvo mesto, skozi katero so **imeli iti** romarji – [...].
[= so šli *oziroma* so nameravali *oziroma* naj bi šli]
- (39) Povsem jasno je bilo, da **ima iti** danes zares in da so prišli [...], da oporečnim strujam dokončno polomijo roke.
[= da bo *oziroma* da mora]

Opozoriti velja tudi, da pri določanju naklonskih pomenov glagola *imeti* pogosto ni jasno, ali gre za deontični ali epistemični pomen. V večini takšnih primerov je za razumevanje naklonskega pomena, ki ga izraža glagol *imeti*, treba upoštevati kontekst:

- (40) Morda bi se potlej večkrat razločilo na pogled hudo močno drgnjenje basa od z njim zlepljene kitare, [...] in, kdo ve, morda bi ta reč bila potem res tam, kjer se zdi, da je **imela biti**.
[= je morala biti (deontično) *oziroma* naj bi bila (epistemično)]
- (41) Za Čuke je na oder pritopotal ekstra godalni orkesterček [...], pa tudi žametni tamtamčki v ozadju so naredili svoje, da se je vse skupaj slišalo natanko tako, kot se je **imelo slišati**: kot duet prehlajenega Marjana Smodeta in Rafka Irgoliča, ki ga neznansko boli zob.
[= kot bi se moralo slišati (deontično) *oziroma* kot naj bi se slišalo (epistemično)]

Prikazana razvrstitev primerov glagola *imeti*, ki mu sledi glagol v nedoločniku, nam torej pokaže, da lahko v sodobni slovenščini glagol *imeti* izraža vse tri obravnavane tipe naklonskosti.

4 Zaključek

Med značilne naklonske glagole v slovenščini sodijo glagoli *moči*, *morati*, *hoteti*, *smeti*, naštetih naklonskih glagoli pa niso edini glagoli v slovenskem jeziku, s katerimi je mogoče izražati naklonske pomene. Tako jih na primer izražajo še glagol *biti* v prihodnjiku ter glagola *znati* in *rabiti* pa tudi glagol *imeti*, na katerega sem se osredotočila v tem prispevku, pri čemer je cilj prispevka pokazati, katere naklonske pomene lahko s tem glagolom izražamo.

Naklonski pomeni glagola *imeti* v slovenščini so bili v članku prikazani v okviru teorije naklonskosti po Nuytsu (2016), v kateri so naklonski pomeni razvrščeni med dinamično naklonskost (naklonskost z oceno zmožnosti in potrebe), deontično ali predpisovalno naklonskost (ta zajema pomene dovoljenja, obveznosti, prepovedi in nasveta pa tudi izraze naklonjenosti in odpora (Nuyts 2016: 36–37)); ter epistemično ali verjetnostno naklonskost (ta zajema pomene, v katerih tvorec (ali kdo drug) ocenjuje možnost, da se bo ubesedeno dejanje uresničilo v dejanskosti). Na osnovi primerov iz korpusa je bilo pokazano, da lahko v slovenščini glagol *imeti*, ki mu sledi glagol v nedoločniku, izraža vse tri tipe naklonskosti.

Pogosto so meje med naklonskimi pomeni zabrisane, saj v mnogih primerih lahko vidimo, da se naklonski pomeni glagola *imeti* prekrivajo s primarnim pomenom glagola *imeti*, ki izraža posedovanje oziroma izražanje osebkove svojine oziroma lastnine. Predvsem deontični pomen se je izkazal za tistega, ki ga glagol *imeti* izraža redkeje. Poleg tega so primeri pokazali, da je za določanje naklonskih pomenov glagola *imeti* nujno upoštevati kontekst, pri čemer v mnogih primerih ni popolnoma jasno, ali gre za deontični ali epistemični pomen.

Literatura

- Gigafida = Besedilni korpus Gigafida (www.gigafida.net/).
- Gomboc, Katarina, 2018: *Slovenska glagola moči in morati in njune ustreznice v stavčnih strukturah v ruskem in ukrajinskem jeziku*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Hansen, Björn, 2007: A morpho-syntactic typology of constructions with modals in Serbian. V *Lingvističke sveske 6: Sintaksička istraživanja (dijahrono-sinhroni plan)*. Ur. J. Grković-Mejdžor. Novi Sad: Filozofski fakultet. 31–43.
- Nuyts, Jan, 2016: Analyses of the Modal Meanings. V *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Ur. J. Nuyts & J. van der Auwera. Oxford: University Press. 31–49.
- Rivero, María-Luisa & Sheppard, Milena, 2016. The Slovenian future auxiliary *biti* as a tenseless gradable evidential modal. V *Formal Studies in Slovenian Syntax: In Honor of Janez Orešnik*. Ur. F. Marušič & R. Žaucer. Amsterdam: Benjamins. 253–282.10.
- SSKJ2 2014 = Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU. (www.fran.si).
- Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Četrta in dopolnjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Uhlik, Mladen, 2016: Nekateri značilnosti izražanja nujnosti oz. obveznosti v slovenščini in ruščini. *Jezikoslovni zapiski* 22.2. 45–59.
- van der Auwera, Johan & Plungian Vladimir A., 1998. Modality's semantic map. *Linguistic Typology* 1/2: 79–124.
- von Stechow, K., 2006. Modality and language. V *Encyclopedia of Philosophy*. Ur. D. Borchert. Macmillan Reference. 20–27.
- Žele, Andreja, 2012: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Žele, Andreja, 2014: Primeri glagolske rabe z vidika posebnosti v slovnično pomenskih razmerjih. *Slavistična revija* 62.1. 1–16.

Prispevek je nastal v okviru usposabljanja mladih raziskovalcev, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS v sklopu raziskovalnega programa P6-0382.

Expression of modal meanings with the verb *imeti* ‘to have’

Typical modal verbs in Slovenian include verbs *moči* ‘to be able to’, *morati* ‘to have to’, *hoteti* ‘to want to’, *smeti* ‘to be allowed to’ (Toporišič 2004: 353), whose common feature is that they are followed by the infinitive verb and that they express the modal meanings of possibility, necessity, desire and permission (Uhlik 2016). The listed modal verbs are not the only verbs in Slovenian which can express modal meanings. For example, these meanings are also expressed by the verb *biti* ‘to be’ in the future tense and the verbs *znati* ‘to know’ and *rabiti* ‘to need’, that are usually used in colloquial Slovenian. In this paper, I focus on the verb *imeti* ‘to have’ and, based on the examples from the Slovenian national corpus Gigafida, presented the modal meanings it can express.

Modal meanings of the verb *imeti* ‘to have’ are presented in the context of the theory of modality in Nuyts (2016), which classifies the modal meanings into the following: dynamic, deontic and epistemic modality. Dynamic modality is characterized as an ascription of the capacity or ability to the first-argument participant of the verb to realize the state of affairs expressed in the clause (Nuyts 2016: 34), deontic modality can be defined as an indication of the degree of moral desirability of the state of affairs expressed in the utterance (Nuyts 2016: 36), and the epistemic modality involves an estimation of the chances or the likelihood that the state of affairs expressed in the clause applies in the world (Nuyts 2016: 38).

Using examples from Gigafida, I show how the verb *imeti* ‘to have’, followed by the infinitive, can be used to express all three modal meanings. Among the modality meanings, the deontic meaning turned out to be the one that the verb *imeti* ‘to have’ expresses the least often. However, the boundaries between modal meanings are often blurred and the examples show that it is necessary to consider the context in order to determine the modal meanings of the verb *imeti* ‘to have’.

POMEN JAVNE RAZPRAVE ZA PRENOVO PRAVOPISNIH PRAVIL

TINA LENGAR VEROVNIK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
tina.verovnik@fdv.uni-lj.si, tina.lengar-verovnik@zrc-sazu.si

Izvleček

V prispevku je ob nekaterih tujih primerih utemeljena pomembnost organizirane javne razprave ob spremembah pravopisnih pravil. Znanstveno delovanje postaja vse bolj prepleteno z vsakdanjim življenjem slehernika in družbe, nestrokovnjaki so vedno bolj vključeni v različne faze raziskovanja. Tudi pri prenovi slovenskih pravopisnih pravil so različne javnosti vključene na različne načine, od bolj neposrednih oblik sodelovanja do sodelovanja v anketah in javni razpravi. Predstavljena je analiza komentarjev, pridobljenih v javni razpravi ob objavi poglavij o pisnih znamenjih in krajšavah. Nakazane so tudi spremembe, ki so jih komentarji spodbudili, in vpliv rezultatov javne razprave na nadaljnji potek prenove pravopisa.

Ključne besede: pravopis, prenova pravopisnih pravil, javna razprava, občanska znanost

Abstract

Based on selected cases from different countries, the paper substantiates the importance of organized public debate when implementing changes in orthography. Scientific activity is becoming more and more intertwined with everyday life, and non-experts are getting increasingly involved in various stages of scientific research. Different publics are also involved in the revision of the Slovenian normative guide in various ways, from more direct forms of participation to participation in surveys and public consultations. An analysis of the comments obtained in the public consultation on the first two published chapters of the revised orthographic rules is presented. Also indicated are the changes that were encouraged by these comments and their impact on the future course of the revision of Slovenian normative guide.

Key words: orthography, orthographic revision, public consultation, citizen science

1 Uvod

Na spletišču Fran v zbirki *Pravopis 8.0* se od decembra 2019 dalje objavljamo posodobljena oziroma na novo zasnovana poglavja pravopisnih pravil, predhodno usklajena v obeh sestavih Pravopisne komisije pri SAZU in ZRC SAZU, ožjem (uredniškem) in širšem (recenzentskem). Pravopisna komisija se je že ob načrtovanju procesa prenove zavezala, da bo prve čistopise vseh poglavij dala v javno razpravo in šele nato sprejela dokončno oblikovana poglavja, ki bodo stopila v veljavo po celotni prenovi priročnika in njegovi strokovni potrditvi. Komisija si tudi sicer prizadeva laični in strokovni javnosti omogočati sprotno in aktivno spremljanje procesa priprave prenovljenih pravo-

pisnih pravil; časovno omejena javna razprava ob objavi novih poglavij je del teh prizadevanj. Kot prvi sta bili v *Pravopisu 8.0* objavljeni prenovljeni poglavje o pisnih znamenjih in novo samostojno poglavje o krajšavah. V mesec dni trajajoči javni razpravi so lahko uporabniki ob vsakem členu prispevali svoj komentar, mnenje ali predlog zgolj s klikom na polje »Oddajte komentar«. Tako organizirana javna razprava presega omejitve in izključevanja, hkrati pa je tudi odraz želje po inovativnem razmišljanju in povezovanju. S sodobnejšim pristopom, ki ga omogoča elektronska doba, se opozarja tudi na povsem nove družbene procese in možnosti, v katerih smo med seboj povezani bolj kot kadarkoli, in to na načine, ki si jih pred desetletji še nismo mogli predstavljati. V prispevku bo s pomočjo nekaterih tujih primerov utemeljena pomembnost organizirane javne razprave ob prenavljanju oziroma spreminjanju pravopisne kodifikacije. Predstavljen pa bo tudi proces, ki je pri prenovi slovenskega pravopisnega priročnika sledil analizi prispelih komentarjev na prenovljeni poglavji o pisnih znamenjih in krajšavah.

2 Vključevanje javnosti v znanstveno delovanje

Prizadevanja za širše vključevanje javnosti v znanstveno (raziskovalno) delovanje Mlinar (2021) imenuje občanska znanost¹ (angl. *citizen science*). Avtor ugotavlja, da sodobno znanstveno delovanje doživlja korenite spremembe in – tako v teoriji kot praksi – postaja vse bolj prepleteno z vsakdanjim življenjem slehernika in družbe. Znanost tudi zaradi tega ni (več) homogena kategorija v odnosu do neznanosti, temveč se med njima namesto binarnosti vzpostavlja stopnjevanje oz. kontinuiteta. Pri vsakem znanstvenem delovanju gre za različno zahtevna opravila in naloge. Odvisno od področja je tako mogoče (ali celo nujno) vključevati širši krog prostovoljcev, laikov ali neformalno usposobljenih posameznikov.

Mlinar opozarja tudi na pomembnost javnih razprav, ki zabrisujejo meje med specialisti in nespecialisti ter hkrati omogočajo vpogled v diferencirano javnost s pogosto nasprotujočimi si ali posebnimi pogledi in raznolikimi kompetencami.

»Laboratorijsko ustvarjeno znanje ne more vključevati polne kompleksnosti in bogastva sveta. [...] Rezultat eksperimenta je lahko notranje veljaven v okvirih pogojev izvedbe eksperimenta, ni pa nujno prenosljiv v zunanji svet, v resnične okvire življenja. [...] Znanost iz laboratorijev je nepopolna, včasih celo nerealistična in na splošno nezmožna upoštevati vso kompleksnost specifičnih problemov, ki jih obravnava; zato je koristno, da odpira forum za razpravo in refleksijo, s katero jo nadgrajujejo.« (Mlinar 2021: 28)

Pri vključevanju javnosti v proces raziskovanja in znanstvenega delovanja je treba po avtorjevem prepričanju težiti k večji inkluzivnosti z vidika množičnosti (tj. povečevanje števila sodelujočih), hkrati pa tudi k razkrivanju razlik in raznovrstnosti (tj. povečevanje pestrosti posameznikov in skupin).

V prenovi pravopisnih pravil so vključene različne javnosti, njihova množičnost, strokovnost in diferenciranost pa so odvisne od faze procesa prenove. Lahko bi trdili, da je strokovna javnost posredno vključena že povsem na začetku, ko je treba pri vsakem poglavju opraviti sistematični pregled strokovnih prispevkov in kritik trenutno veljavnih pravopisnih pravil. Pri naslednji fazi, odločanju o obsegu in ubeseditvi pravopisnih

¹ V prispevku tudi natančno utemeljuje, zakaj se je odločil za tak prevod in ne za prevode, ki so se v slovenskih besedilih pojavljali že prej (npr. znanost državljanov, državljanska znanost ipd.). Zavrača tudi izraz ljubiteljska znanost, ki ga kot najprimernejšega svetujejo sodelavci Terminološke svetovalnice (<https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/ljubiteljska-znanost>, dostop 4. 7. 2022).

pravil, je izjemnega pomena védenje o tem, kaj potrebuje oziroma išče uporabnik. Pri tem je v pomoč arhiv Jezikovne svetovalnice, ki ponuja nabor relevantnih zadreg tudi s področja pravopisa. Nekatere domneve, ki so glede ustreznosti pravopisne kodifikacije oblikovane s pomočjo doslej naštetega in z usmerjenimi korpusnimi poizvedbami ter raziskavami drugega gradiva, so preverjene tudi s spletnimi anketami² med uporabniki. Doslej sta bili izvedeni dve obsežni anketi (gl. Černivec idr. 2019; Dobrovoljc in Černivec 2022), katerih rezultati so bili analizirani tudi glede na jezikoslovno izobrazbo oziroma poklic respondentov. Sodelovanje z jezikoslovci specialisti je tudi bolj neposredno; najbolj tesno z Lektorskim društvom Slovenije, z lektorji in fonetiki z javnega RTV servisa ter z učitelji slovenščine v osnovnih in srednjih šolah (Slavistično društvo Slovenije in pokrajinska združenja). Najbolj množično sodelovanje z najbolj raznoliko javnostjo pa odpira spletna javna razprava, pred začetkom katere so na spletišču Pravopisne komisije objavljene spremljajoče strokovne utemeljitve sprememb in novosti v poglavjih, ki jih razprava zadeva.

3 Odzivi javnosti na pravopisne spremembe

Pravopisna pravila so navadno visoko standardizirana in strogo regulirana. Njihova simbolna vrednost je zato lahko zelo velika, pisna plat jezika – njegova izrazito vidna, fizična podoba – pa je prikladno mesto za raznolike ideološke boje in proteste (Sebba 2003: 152). Tudi primeri, opisani v nadaljevanju, po eni strani kažejo, da javnost pravopisnim zadevam načeloma pripisuje veliko pomembnost, po drugi strani pa razkrivajo tudi vsakokratna kulturna, politična in družbena ozadja pravopisnih sprememb oziroma reform.

Izrazit primer politično motivirane pravopisne spremembe je bila odločitev romunske akademije glede pisanja /i/ z *â* oziroma *î*. V času komunističnega režima je akademija odločila, da se ta glas s črko *â* piše le v besedni družini besede *român*, med drugim v imenu države. Leta 1993 pa je akademija ponovno uveljavila pravopisno pravilo iz leta 1932, ki je namesto na fonetičnih načelih (oz. na sodobnem izgovoru) temeljilo na etimologiji (latinski izvor romunskih besed) in obnovilo pisanje z *â* namesto z *î*. Odločitev akademije so nekateri pozdravili, češ da gre za zapisovanje, kot je bilo v veljavi pri klasičnih avtorjih, in da lahko z rabo črke *â* zdaj vsakodnevno zavračajo pravopisno pravilo, ki ga je vsilil stalinizem. Nasprotniki spremembe pa so opozarjali, da glas, ki so ga zapisovali z *î*, nima izvora le v latinskih besedah (in torej etimološka argumentacija ni vzdržna) ter da je odločitev akademije vnesla zmedo, saj spremembe niso bile znanstveno utemeljene, temveč so bile posledica protikomunističnega sentimenta. (Firić 2009)

Delno politično ozadje je imela tudi standardizacija in transliteracija ciprskih grških krajevnih imen, ki jih je komisija pod okriljem OZN oblikovala s pomočjo starejših pisnih virov in zemljevidov, pri čemer je obšla sodobnejše, zlasti govorjene oblike teh imen v ciprski grščini (Georgiou 2009). Implementaciji sprememb v zgodnjih 90. letih prejšnjega stoletja je sledilo opazno nasprotovanje lokalnega prebivalstva, saj reforma ni upoštevala lokalno uveljavljenih črkovnih reprezentacij fonoloških razlik

² Anketo kot ustrezno dopolnitev pravopisne metodologije prepoznava tudi Stojanov (2016), ki navaja dve možnosti: anketno poizvedovanje v strokovni javnosti za pridobivanje smernic pravopisnega načrtovanja; anketno raziskovanje za pridobivanje mnenja javnosti kot argumenta za predlaganje določenih pravopisnih načel in metodologij pravopisnega dela.

med standardno in ciprsko grščino. Javna razprava se je odvijala večinoma prek časopisa, v njej so sodelovali tako strokovnjaki kot laiki, segla pa je vse do parlamenta. Zagovorniki standardiziranih oblik so vztrajali pri njih delno iz političnih razlogov, saj so se lahko s pomočjo uradnega dokumenta OZN upirali nadomeščanju grških imen s turškimi. Delno pa so jih zagovarjali zato, ker so v ciprski grščini in njenih oblikah krajevnih imen zaznavali vplive turščine, hkrati so dokazovali, da gre zgolj za narečje, ki ne more biti konkurenčno standardni grščini. Dolgoletna debata, ki je sledila, je odprla pomembno temo družbene veljave jezika oz. jezikovne različice; danes se ciprska grščina uporablja v vseh družbenih skupinah in skoraj vseh jezikovnih domenah.

Tudi pravopisni sporazum o poenotenju zapisovalnih razlik v portugalščini, ki so ga leta 1990 sprejele portugalsko govoreče države in ga večinoma uveljavile do leta 2016, je prinesel debate, ki so daleč presegle jezikoslovni vidik. Washington (2018) v analizi zapisov na priljubljenem brazilskem blogu ne glede na to, ali so bili posamezniki reformi naklonjeni ali ne, ugotavlja, da je razpravljanje odprlo za posameznike in družbo pomembne teme. Uporabniki se niso spraševali le, kako bo reforma vplivala na njihovo lastno jezikovno rabo in kompetence, med drugim pomembne za (jezikovni) trg, temveč tudi to, ali bo imela dobrodejen ali škodljiv vpliv na narodno identiteto, suverenost ter na med- in nadsacionalne odnose.

Georgiu (2009: 175) opozarja, da vključujoča javna razprava v fazi oblikovanja jezikovnih sprememb ter izčrpno informiranje in utemeljevanje v fazi implementacije povečajo možnosti za uspeh. Na ta način lahko tudi nejezikoslovna javnost dovolj zgodaj izrazi svoje dvome in skrbi, uveljavljanje sprememb pa poteka bolj gladko. Da to drži, dokazuje primer nemške pravopisne reforme, za katero je širša javnost izvedela šele po podpisu mednarodne izjave o nameri glede veljavnosti novih pravil zapisovanja v vseh državah z nemščino kot uradnim jezikom (oz. enim od uradnih jezikov) leta 1996. Odziv javnosti je bil buren in je vodil vse od protestov pisateljev, učiteljev, staršev do ustanavljanja iniciativ in društev ter celo referendumov, na katerem so v zvezni deželi Schleswig-Holstein reformo zavrnil in izglasovali vrnitev k prejšnjim pravilom. To je skorajda izzvalo ustavno krizo, saj se je odprlo vprašanje odnosa zvezne vlade in posameznih dežel do izobraževalnih zakonov in izvedljivosti pravopisne reforme v primeru njene zavrnitve v eni od dežel (Stojanov 2016: 21). Do leta 2006 so reformo sicer v javnih šolah uveljavile še zadnje zvezne dežele, a pot do tega je bila dolga in je vključevala tudi ustanovitev posebnega mednarodnega sveta za nemški pravopis, ki vključuje predstavnike različnih strokovnih in interesnih skupin (ob jezikoslovcih med drugimi tudi založnike, pisatelje, novinarje, učitelje in starše) in ki bo tudi v prihodnje izvajal pravopisno standardizacijo.

Čeprav je bil namen nemške reforme poenostaviti zapis in punktuacijo ter ju tako narediti lažje naučljiva, je vseeno naletel na odpor javnosti. Zakaj je takšen odziv pri pravopisnih reformah pogost, na primeru francoščine pojasnjuje Drackley (2018). Tudi pri francoski reformi je šlo za odpravo nekaterih nenavadnosti v zapisu in hkrati približanje pravopisnega standarda govornemu jeziku. Prevladujoča pravopisna ideologija je bila v Franciji do predloga te reforme izrazito predpisovalna in avtor, ki je analiziral odzive javnosti na družbenem omrežju Twitter, ugotavlja, da so predpisovalnost ponotranjili tudi običajni jezikovni uporabniki. Ko so bili soočeni s spremembo zapisovalnega sistema, ki so ga predhodno usvojili, so to ideologijo reproducirali v predstavljanju sebe kot idealnih govorcev francoščine, podpornikov reform pa kot posameznikov, ki visokih standardov bodisi ne zmorejo dosegati (ker niso dovolj izobraženi) bodisi ne

želijo dosežati (ker niso dovolj domoljubni). Poleg moči novih medijev Drackley izpostavlja tudi moč tradicionalnih: poenostavitve so bile v 90. letih prejšnjega stoletja predlagane kot priporočila (in ne dejanske reforme), saj so na francoski akademiji pričakovali, da jih starejši govorniki ne bodo sprejeli. Oba zapisovalna sistema sta odtelej soobstajala v slovarjih in tudi učbenikih. Leta 2015 je minister za izobraževanje sporočil, da bodo v šolah prešli le na novi zapisovalni sistem, a javnost se je na to odzvala šele mesece kasneje, ko so iz tega naredile zgodbo številne televizijske postaje.

Tradicionalno razumevanje vloge medijev in javnosti pri razpravljanju o pravopisnih spremembah torej ne zadošča. Ustanove morajo poleg tega prepoznati priložnosti, ki jih prinašajo novi mediji, in same okvirjati razprave v njih (Drackley 2018: 296). Pri uveljavljanju sprememb namreč avtoritete ni mogoče črpati več (samo) iz družbene pozicije znanstvene ustanove, temveč mora ta priti tudi iz javnosti, sicer reforma ne bo uspešna. Tega so se zavedali avtorji zadnjega objavljenega hrvaškega pravopisa, ki so v primerjavi s predhodnimi uvedli nekaj pomembnih metodoloških novosti in inovacij (Stojanov 2016: 26): neavtorski pristop, kategoriji priporočljivosti in dopustnosti pri spornih pravopisnih mestih, spletno dostopnost in omogočanje popolnega iskanja,³ odprtost medijem in hitro reagiranje na kritike, zlasti pa predhodno enomesečno javno razpravo ob delovni različici pravopisa, ki je potekala spomladi 2013. Tej obliki razpravljanja o jezikovnih vprašanjih so se po navedbah Vrsaljko (2019a) mnogi uprli, češ da smejo o jeziku razpravljati le tisti, ki se z njim (znanstveno) ukvarjajo;⁴ spet drugi so možnost komentiranja in dejstvo, da avtorji stavijo na javno razpravo, sprejeli z navdušenjem. Inštitut za hrvaški jezik in jezikoslovje, ki je pripravil ta predlog pravopisnih pravil in slovarja, je prejel več kot 400 komentarjev, mnoge pripombe so vgradili v končno različico, ki jo je potrdil znanstveni svet inštituta in so jo objavili 27. junija 2013. Iz razlogov, ki so delno politične in ideološke narave, ter zaradi nasprotovanja dela strokovne javnosti⁵ pravopis hrvaško šolsko ministrstvo še vedno zgolj priporoča, vendar so tudi zaradi javne razprave pri nekaterih problemih danes bliže za večino sprejemljivim rešitvam.

4 Javna razprava ob poglavjih o pisnih znamenjih in krajšavah

V slovenskem prostoru javna razprava ob poglavjih *Pravopisa 8.0* nadaljuje in posodablja prakso, ki je bila uvedena že ob nastajanju aktualnega pravopisa. Leta 1981 je bil pripravljen *Načrt pravil za novi slovenski pravopis*, ki sta ga Toporišič in Rigler, njegova glavna avtorja, strokovno utemeljila s predhodnimi prispevki v *Slavistični reviji*. Posamezna pravopisna načela so bila pojasnjena tudi v medijih, dostopnih kar največjemu krogu uporabnikov. V javni razpravi, ki je sledila izidu *Načrta*, je bilo objavljenih več kot sto tiskanih odzivov in polemik, organizirane so bile številne okrogle mize (v okviru različnih društev in medijev). V pravopisni komisiji so na nekatere kritike in pomisleke

³ Pravopis je dostopen na spletnem naslovu <pravopis.hr>.

⁴ Npr. Bašič (2014: 184): »Če gre res za znanstveno delo kot izraz najnovejših znanstvenih spoznanj stroke, torej za z znanstvenimi metodami preverljivo stvarino, ki bo vedno dala enake rezultate, za javno razpravo, v katero so povabljeni 'vsi zainteresirani' – ne glede na njihovo izobrazbo in znanje – v znanosti ni prostora, saj se izhaja iz predpostavke, da so predlagane norme že znanstveno preverjene in se jih je treba držati, ne pa o njih razpravljati na trgu. O znanosti lahko razpravljajo samo znanstveniki na mestih, predvidenih za takšno razpravo: v znanstvenih in strokovnih tiskih ali strokovnih telesih, katerih dejavnost določa zakon« (prevedla avtorica).

⁵ Izčrpana analiza odzivov je v Vrsaljko (2019a; 2019b).

odgovarjali v strokovnem tisku in drugih medijih, pri oblikovanju *Slovenskega pravopisa – Pravidl* 1990 pa so jih poskušali tudi upoštevati. (Dobrovoljc 2004: 85–92).

V javni razpravi za prvi objavljeni poglavji *Pravopisa 8.0* je prispelo 528 komentarjev, od tega 312 za poglavje Pisna znamenja in 216 za poglavje Krajšave. V procesu, ki je sledil, smo člani ožjega sestava Pravopisne komisije najprej pregledali vse komentarje. Nadaljnji postopki so bili odvisni od tega, kakšne argumente so predstavili sodelujoči v javni razpravi, kdo je bil predlagatelj posamezne spremembe ali izboljšave, koliko je bilo številčno enakih oz. podobnih komentarjev, posebne pozornosti pa so bila deležna tudi izrazito polarizirana mnenja. Pri nekaterih členih je bilo treba zaradi komentarjev opraviti dodatne gradivske raziskave in jih primerno vsebinsko prilagoditi, pri drugih so spremembe segale od neznatnih prilagoditev diktacije do korenitejših posegov, na nekaterih mestih tudi v zgradbo in vsebinsko logiko poglavij.

Kar zadeva argumentacijo, smo bili pozorni na komentarje, v katerih so uporabniki izhajali iz jezikoslovnih ali drugih znanstvenih spoznanj (1), manj pa na tiste, v katerih so se uporabniki izrecno sklicevali na svoj jezikovni čut (2).

(1) *Zdi se mi bolje najprej obravnavati spol kratic, nato sklanjanje, saj je sklanjatev odvisna od spola.*

(2) *Po mojem jezikovnem občutku (vsaj) kratic imen držav in drugih zemljepisnih enot ne bi smeli sklanjati, zato predlagam zamenjavo besedila "Kratice sklanjamo" z besedilom "Kratice praviloma sklanjamo".*

Kadar smo imeli informacijo o tem, kdo je bil predlagatelj posamezne spremembe ali izboljšave (nestrokovnjak, področni strokovnjak, strokovnjak jezikoslovec ipd.), nam je tudi to olajšalo presojo tehtnosti komentarja. V nasprotju z mnenjem Bašić (2014: 186), da bi morala skupnost jezikoslovcev, ki popisuje pravopisne norme, že sama natančno raziskati in poznati tudi norme vseh področij, s katerimi se pravopis stika, namreč menimo, da šele sinergije védenj omogočajo kar najbolj verodostojno kodifikacijo. Tako smo na podlagi komentarja (3), ki ga je poslal predavatelj na Fakulteti za matematiko in fiziko UL, lahko ustrezno popravili naslednje pravilo: »Kadar uporabljamo matematični znamenji plus (+) in minus (–) za ponazarjanje absolutnih vrednosti, ju pišemo stično s številko (–10 °C; vrednost indeksa +3,45).«

(3) *Namesto "za ponazarjanje absolutnih vrednosti" bi morale pisati "za zapis predznačenih števil", ker govorimo o prikazu števil in ne vrednosti in ker govorimo o zapisu in ne "ponazarjanju".*

Številčnost istovrstnih komentarjev sicer ne more biti absolutno merilo, v kombinaciji z ustrežno argumentacijo in/ali (strokovno) identiteto predlagatelja pa je bilo tudi to znak, da moramo ponovno premisliti o predlaganem pravilu. To se je denimo zgodilo ob naslednji predlagani diktaciji: »Nekatere kratice, ki imajo v jedru podstave samostalnik v množini (ZDA, NVO), lahko ohranjajo število in spol podstavnega samostalnika: ZDA – Leta 1924 so ZDA Indijancem priznale ameriško državljanstvo., toda: ZDA in EU sta podpisali sporazum.« Komentarjev s podobnimi ugotovitvami je bilo več, vsi pa so vsebinsko sorodni (4).

(4) *Kako bi bilo v primeru ZAE in EU? Kateri spol in število bi uporabili pri Združenih arabskih emiratih? Ali pri ZN (Združenih narodih)? PRAVILO, da pri ZDA uporabljamo ž. sp. in mn. je OK. Ni pa logično, da ZDA izgubijo množino, če se jih sopolstavi k EU.*

Pozorni smo bili tudi na izrazito polarizirana mnenja, npr. pri naslednjem členu: »Kratice v besednih zvezah nastopajo kot nesklonljive samostojne enote, za njimi je presledek (*EKG laboratorij, ABS zavore, UV žarki, AV oprema*).« S tako oblikovanim pravilom smo sledili novejšim premikom v slovenski skladnji in normi, kakršna se je v besedilih večinoma že uveljavila (5). Skladno z ugotovitvami v Drackley (2018), opisanimi zgoraj, pa se pri tovrstnih spremembah pogosto pojavijo konservativni glasovi (6), ki so odsev ideologije predpisovalnosti, kakršna je tudi pri nas dolgo prevladovala nad bolj demokratičnimi opisnimi pristopi.

- (5) *Tole je eno boljših novih pravopisnih pravil (no, za zdaj še predlog). Kot lektorica naj dodam, da je bilo do zdaj dopisovanje vezaja v teh primerih eden najpogostejših popravkov v besedilih, velikokrat povezan še z zadrego in razmišljanjem o tem, ali gre za pridevniško ali samostalniško vlogo kratice. Zdaj je enostavneje in brez škode za obstoj slovenskega jezikovnega sistema :).*
- (6) *Sestavljalci SP 8.0 se tukaj z ignoriranjem tradicionalnega zapisovanja z vezajem (npr. ABS-zavore še v SP 2001) in temeljne sistemske možnosti (z imenovalnim desnim prilastkom, npr. zavore ABS) pridružujejo spodkopavanju slovenske skladnje.*

Pri nekaterih pravilih smo zaradi komentarjev opravili dodatne gradivske raziskave in jih primerno vsebinsko prilagodili. Takšno spremembo je zaradi komentarjev, kot je (7), doživel člen o poimenovanjih števk, ki se je prvotno glasil: »Številke imenujemo ničla, enica/enka, dvojka, trojka, štirica/štirka, petica/petka, šestica/šestka, sedmica/sedemka, osmica/osemka, devetica/devetka.

- (7) *Bodo poslej pari tipa petica/petka enakovredni ali bo imela petica še vedno »prednost« pred (pogovorno) petko? Zakaj je zdaj edinole enka »dovoljena« (brez kvalifikatorja pog.)?*

Po pregledu komentarjev je redigirani člen spremenjen: »Številke imenujemo ničla, enica, dvojka, trojka, štirica, petica, šestica, sedmica, osmica, devetica. Ob njih se v knjižnem jeziku uporabljajo tudi poimenovanja enka, štirka, petka, šestka, sedemka, osemka in devetka.«

Redakcijski popravki so po pregledu vseh komentarjev pogosto posegli tudi v zgradbo in vsebinsko logiko poglavij, od drugih posegov pa je šlo predvsem za dopolnitve s primeri, za zamenjave manj ustreznih primerov (npr. *Açores*, za katere imamo poslovenjeno obliko *Azori*, s primerom *Bragança*) ter za poenotenje izrazja in uporabo ustrežnejših izrazov (npr. namesto dvojice *diakritična/ločevalna znamenja* povsod *ločevalna znamenja*; namesto *korekturna* so zdaj *popravna znamenja*) ter vsebinske popravke ali vsebinske prilagoditve. V komentarju (8) smo bili denimo opozorjeni na premajhno obvestilnost naslednjega pravila: »Okrajšavo *e* (< *elektronski, električni*) v občnih poimenovanjih in zvezah po tujejezičnem vzoru pišemo z vmesnim vezajem (*e-poslovanje, e-recept, e-skiro, e-javna uprava, e-vladne storitve*).«

- (8) *Predlagamo, da se v zvezi z okrajšavo *e* poenoti zapis številnih drugih drugače zapisanih besed z enakim pomenom *e-* (*elektronski, električni*), npr. *ePravopis, eProstor, eUprava*, in se tudi navedejo kot primeri: *e-pravopis, e-prostor, e-uprava*.*

Zaradi doseganja večje natančnosti je bila ubeseditev pravila razširjena s pojasnilom, da se okrajšave tipa *e, i* v lastnih imenih za razliko od poimenovanj pišejo stično (*ePravopis, iRokus*).

5 Zaključek

V prispevku je bilo s pomočjo izbranih tujih primerov pokazano, kako zelo je pravopis kot družbena praksa vpet v sociokulturno in politično življenje jezikovne skupnosti. Uspešnost pravopisnih sprememb in reform je odvisna tudi od jezikovnih ideologij, ki jih govorci nevede ponotranjijo in ob nezadostno pojasnenih predlogih sprememb postanejo njihovi branilci. V sodobnosti meje med strokovnjaki in nestrokovnjaki ter njihovimi védenji postajajo vse manj ostre, znanstveno raziskovanje pa se v različnih fazah vedno bolj opira na pomoč t. i. občanske znanosti. Tudi pri prenovi slovenskih pravopisnih pravil se upoštevajo spremenjene okoliščine in različne strokovne javnosti, ob javnih razpravah pa se v potek dela vključuje tudi karseda široka splošna javnost. Analiza odzivov ob objavi prvih dveh poglavij *Pravopisa 8.0* je pokazala, kaj si lahko obetamo od nadaljnjih javnih razprav in kako obravnavati prispele komentarje. Spremembe in dopolnitve v pravopisnih poglavjih o pisnih znamenjih in krajšavah so vplivale tudi na gradivo in rešitve v rastočem pravopisnem slovarju (*ePravopis*), ki obvestilno razširja pravila in na spletišču Fran nastaja sproti z njimi. Izkušnja prve javne razprave pomembno določa tudi nadaljnje korake pri prenovi; pri poglavju o veliki in mali začetnici je bila na primer zaradi pričakovane količine komentarjev in kompleksnosti problematike delna javna razprava o pisanju zemljepisnih imen izvedena že predčasno oziroma še pred objavo celotnega poglavja (gl. Dobrovoljc in Černivec 2022).

Literatura

- Bašić, Nataša, 2014: U povodu objave Hrvatskoga pravopisa Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Znanstveni pravopis i javna rasprava. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 61. 4/5. 183–189.
- Černivec, Manca, Dobrovoljc, Helena, Lengar Verovnik, Tina, 2019: Oblikoslovje in besedotvorje lastnih imen: analiza zapisovalnih težav uporabnikov. V *Škrabčevi dnevi 11: zbornik prispevkov s simpozija 2019*. Ur. F. Marušič, P. Mišmaš, R. Žaucer. Nova Gorica: Založba Univerze. 1–10.
- Dobrovoljc, Helena, Černivec, Manca, 2022: Skozi trnje do pravopisnih nebes? Predstavitev procesa prenove pravopisnega pravila na primeru »Novo Mesto«. V *Pravopis na zrnu graha*. Ur. T. Lengar Verovnik, U. Vranjek Ošlak. Ljubljana: Založba ZRC. 57–75.
- Dobrovoljc, Helena, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Drackley, Patrick, 2019: „*Je suis circonflexe*“: grassroots prescriptivism and orthographic reform. *Language Policy* 18. 295–313.
- Firică, Camelia, 2009: The phonetic or the etymological principle in Romanian orthography? *Govor* 26. 1. 53–62.
- Georgiou, Vasiliki, 2011: Intended and unintended effects of language planning: insights from an orthography debate in Cyprus. *Language Policy* 10. 2. 159–182.
- Mlinar, Zdravko, 2021: Kaj nam prinašata koncept in gibanje občanska znanost/citizen science? Uveljavljanje raziskovanja kot sestavine vsakdanjega življenja. *Časopis za kritiko znanosti* 44. 282. 23–63.
- Sebba, Mark, 2003: Spelling rebellion. V *Discourse Constructions of Youth Identities*. Ur. J. K. Androutsopoulos, A. Georgakopoulou. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 151–173.

- Stojanov, Tomislav, 2016: Metodologija pravopisne standardizacije u hrvatskome jeziku. V *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku održanoga od 24. do 26. travnja 2015. godine u Zadru*. Ur. S. L. Udier, K. C. Kovačević. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. Zagreb: Srednja Europa, HDPL. 19–34.
- Vrsaljko, Slavica, 2019a: Recepcija Hrvatskoga pravopisa Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 66. 1. 33–37.
- Vrsaljko, Slavica, 2019b: Recepcija Hrvatskoga pravopisa Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (nadaljevanje). *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 66. 2. 58–76.
- Washington, Adrienne R., 2018: Orthography matters!: the ideologies, insecurities and global politics of the 1990 Portuguese Language Orthographic Agreement. *Journal of world languages* 5. 3. 206–233.

Delo je nastalo v okviru programa P6-0215, ki ga financira ARRS.

The importance of public consultation in the process of orthographic rules revision

Orthographic rules are usually highly standardized and strictly regulated. Their symbolic value can therefore be considerable, and the written form of language is a convenient place for a variety of ideological struggles and protests. The cases from different countries or environments described in the first part of the paper show that the public ascribes great importance to orthographic matters, and on the other hand they reveal the cultural, political and social backgrounds of orthographic changes or reforms. Updated or newly designed chapters of the Slovenian normative guide regarding orthography have been published on the Fran website under the name *Pravopis 8.0* since December 2019. When planning the revision process, the Orthographic Committee undertook to put the draft versions of all chapters up for public consultation and only then adopted the finalized chapters, which will enter into force after the final revision of the manual and its professional approval. The Committee also strives to enable the lay and professional public to monitor the process of drafting the revised normative guide on an ongoing basis. In accordance with the principles of citizen science, various publics are involved in the process of revision, and their number, professionalism and differentiation depend on the phase of the process. The most extensive collaboration with the most diverse public is opened by an online public consultation. 528 comments were received for the first two published chapters. In this paper, an analysis of these comments is presented. Also indicated are the changes that were encouraged by them and their impact on the future course of the orthographic rules revision in the Slovenian normative guide.

SLOVENSKI SINONIMI ZA OSTRIGO/OSTREA EDULIS

METKA FURLAN

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
metka.furlan@zrc-sazu.si

Izvleček

Iz časa vstopa posameznih sinonimov za ostrigo v slovenski leksikalni fond in morebitnih nadaljnjih sprememb v slovenščini se poskuša ugotoviti, kaj taka sinonimija lahko pove o našem jeziku, slovenskem človeku in njegovi kulturi. Denotat, ki je bil v slovenski kulturi novost, je bil izbran namerno, da bi se zasledovalo, kako so neologizmi postajali del našega leksikona, ali z izposojjo ali kako drugače.

Ključne besede: ostriga, *Ostrea edulis*, sinonimi, etimologija, izposojenke, slovenščina

Abstract

Based on the inclusion of a single synonym for oyster in the Slovenian lexicon and its possible further modifications in the Slovenian language, this article tries to find out what such synonymy could tell us about the Slovenian language, Slovenians and their culture. The denotatum for oyster as a new word in Slovenian culture was chosen intentionally in order to determine in what way the neologisms became part of the Slovenian lexicon: by borrowing or in some other way.

Key words: oyster, *Ostrea edulis*, synonyms, etymology, loanwords, Slovenian

1 Uvod

Iz nabora sinonimov za ostrigo = nlat. *Ostrea edulis*, ki so bili pretežno zbrani iz slovenskih slovarskih virov od 16. stoletja do danes, se iz časa vstopa v slovenski leksikalni fond in morebitnih nadaljnjih sprememb v slovenščini poskuša ugotoviti, kaj taka sinonimija lahko pove o našem jeziku, slovenskem človeku in njegovi kulturi. Denotat, ki je bil v slovenski kulturi novost, je bil izbran namerno, da bi se zasledovalo, kako so neologizmi postajali del našega leksikona, ali z izposojjo ali kako drugače.

1.1 Sinonim

Sinonimi so definirani kot »besede, ki označujejo isto stvar« (Snoj 2018: 171) oziroma je sinonim »beseda, ki ima (skoraj) enak pomen kot kaka druga beseda« (SSKJ1) ali je »/e/na izmed več besed, ki imajo precej isti pomen, v glavnem pa različno stilno ali zvrstno vrednost« (Toporišič 1992: 294) ter so sinonimi »različna poimenovanja za isti

denotat« (SSKJ2 s.v. *denotát*). Toda po diahroni obravnavi s primerjalno metodo, ki pri prehajanju jezikovnih sestavin iz jezika v jezik = pri izposoji temelji na substitucijski fonetiki = nadomestnem glasoslovju, nam sinonimi lahko povedo tudi:

- a) Iz prepoznanega časa (in po možnosti tudi območja), ko je nek leksem postal del slovenskega leksikalnega fonda, lahko spoznamo, kdaj oziroma koliko časa je nek denotat sestavni del percepcije neke jezikovne sredine, ker zanj v njej obstaja poimenovanje.
- b) Diahrona obravnava¹ pokaže na različno časovno in arealno distribucijo sinonimov, ker so eni že zastareli, drugi pa arealno ožji in nikoli niso bili skupna leksikalna enota konkretne jezikovne sredine. To pa kaže, da bi bilo dobro razlikovati med zgodovinsko in narečno sinonimijo, saj na primer Megiserjevo *babion* 'pavijan' nikoli ni bilo v sinonimnem razmerju s sodobnim *pavijan*, istrsko *rder* 'rdeč' pa nikoli s prekmurskim *rumen* 'rdeč', čeprav med denotatoma 'pavijan' in 'rdeč' obstaja bistvena razlika, saj je denotat 'pavijan' v slovenski jezikovni sredini mlad in uvožen, medtem ko je 'rdeč' imanentna in podedovana sestavina naše jezikovne percepcije.
- c) Sinonimija kot variabilnost poimenovanj v času in prostoru je lahko tudi znak, da nek denotat v jezikovni sredini ni imel dominantne stalne vloge, ki bi zagotavljala, da bi poimenovanje postalo in ostalo invariabilna in stalna sestavna enota njegovega osrednjega leksikona.

2 Slovenski sinonimi za ostrigo

Sinonimni slovar slovenskega jezika (2016) za pomen 'ostriga/Ostrea edulis = užitna morska školjka, ki živi prirasla na podlago' (SSKJ1) navaja dva sinonima *ostrîga* in *kâmenica*. Pregled po slovarskih, narečnih in nekaterih drugih virih iz različnih obdobj slovenskega jezika pa jih pokaže precej več: *ostrá*, *ostrica*, *ostrika*, *oštriga*, *oštrika*, *avstriga*, *avštriga*, *avštruga*, *školjka*, *skorepnica* in morda tudi *zaklapnica*.

Čeprav se zaradi glasovne podobnosti na prvi pogled lahko zdi, da nekateri od teh niso sinonimi, če se upošteva, da le »oblikoglasne variante tipa *sedaj/zdaj*, *prek/preko*« niso sinonimi (Toporišič 1992: 294), jih je kot sinonime treba obravnavati, saj so del slovenske leksike postali popolnoma neodvisno drug od drugega, njihova glasovna podobnost pa je naključna in determinirana z izhodiščem v gr. ὄστρεον n 'ostriga' kot je pri nas v Glossarium Slavicum iz leta 1792 opozoril že Pohlín za tam navedeno slovensko *avshterga*. Grška beseda je namreč z latinskim posredovanjem postala večinska predloga evropskih poimenovanj za ostrigo, tudi slovenskih.

Danes se beseda *ostriga* uvršča med strokovno terminološko označene enako, kot so denotati posameznih strok, v katerih sinonimi nimajo »skoraj enakega pomena«, ampak enakega, kot ga imata na primer termina *zaimék* in *pronomén*. Take sinonime druží tudi dejstvo, da so bili njihovi denotati v slovensko jezikovno sredino praviloma uvoženi.

Beseda *ostriga* se danes pogosto asociativno povezuje z afrodiziakom. Tako je ta morska školjka cenjena že od antičnih časov dalje, zlasti pa so surovo kot spodbujevalko moškega libida čislali stari Rimljani, od njih pa se je tak njen sloves razširil po vsej Evropi. Ker vsebuje veliko cinka, naj bi pomagala pri tvorjenju testosterona, ki pa ne

¹ O diahroni obravnavi sinonimov na kratko Zorman (2000: 39s.).

vpliva le na moški, ampak tudi na ženski libido, ugotavlja sodobna znanost. Naši starejši pisni viri pa molčijo, ali je bila pri nas kulinarična raba ostrige spodbujena prav s tem njenim renomejem.

2.1 Slovenska poimenovanja za ostrigo – pisna potrjenost in izvor

Prvo pisno potrditev besede za ostrigo najdemo pri Svetokriškem (300 *ausstrikh*) in kasneje pri Pohlinu (*avshterga*). Zaradi dveh jezikovnih podatkov, tj. spirantičnega velara, ki ga sporoča zapis Svetokriškega, in vokalne redukcije Pohlinove variante, zapisa nedvomno odražata besedo, ki je bila med ljudstvom živa. Nasprotno pa v Gutsmanovem slovarju iz leta 1789 sporočena *oftra* kot izposojenka iz srvn. *oster* m 'ostrea' (Lexer) nima takih znakov, čeprav je glede substitucijske fonetike sln. *-st-* ← srvn. *-st-* del slovenskega leksikona postala že pred letom 1500, feminizacijo prvotne slovenske replike **ostar* pa je morda sprožil vpliv slovničnega spola nemškega *Muschel* f 'školjka' ali kasnejše nemške oznake za ostrigo *Auster* f, čeprav ni mogoče izključiti, da je na sekundarni slovnični spol vplivala kasnejša izposojenka *ostriga*. Med starejše izposojenke v slovenščino je treba namreč prišteti tudi primorsko kraško 'oštriyä 'ostriga' (Križ – Cossutta 2015: 225) iz it. trž. *òstriga* 'isto'. Ostali sinonimi *kamenica*, *ostrica*, *ostrika*, *ostriga*, *oštrika*, *avstriga*, *avstruga*, *skorepnica* in *zaklapnica* so po času vstopa v slovenski sistem ali po času nastanka v slovenskem sistemu precej mlajši.

2.1.1 Sinonimi glede na prvo pisno potrjenost

19. st.:

kamenica: *kâmenica* f 'užitna morska školjka, ki živi prirasla na podlago; ostriga' (SSKJ1), *kâmenica* 'das Muschelthier' (Pleteršnik 1894–1895), *kamenica* 'Mufchelthier' (Janežič 1867 s.v. *Muschel*), *kamenica* 'ostriga, ostra, skorepnica, Aufter' (Cigale 1860 z opozorilom, da je bila beseda *kamenica* izposojena iz »serb.«).

ostrica: *ostrica* f 'ostra, ostriga, Aufter' (Robinson 1849: 352), *óstriza* 'óstra, Aufter' (Murko 1833²).

ostrika: *ostrika* f 'ostriga, ostra, skorépnica, Aufter' (Janežič 1867).

skoljka: *skoljka* f 'die Aufter, l'óstrica, óstriga' (Drobnič 1858).

skorepnica: *skorépnica* f 'ostriga, ostra, ostrika, Aufter', toda *skorépnica* tudi 'školjka, kopanja, skorépnina, Mufchel' (Janežič 1867), *skorepnica* 'kamenica, ostriga, ostra, Aufter' (Cigale 1860).

18. st.:

ostra: *ostra* f 'ostriga, ostrika, skorépnica, Aufter' (Janežič 1867), *ostra* 'ostriga, skorepnica, Aufter' (Cigale 1860), *óstra* 'óstriza, Aufter' (Murko 1833²), *oftra* 'die Mufchel' (Jarnik 1832: 157), *oftra* 'Aufter' (Gutsman 1789).

ostriga: *ostríga* f 'užitna morska školjka, ki živi prirasla na podlago':² *gojenje, nabiranje ostrig* (SSKJ1), *navadna ostriga* 'Ostrea edulis', *ostrige* f pl 'Ostreidae' (CZŽ 1997: 374), toda akcentsko še *òstriga* f 'die Auster', *užitna òstriga* 'die

² Sodobno akcentsko mesto ustreza Murkovemu (1833): *ostríga*, medtem ko Pleteršnik (1894–1895) navaja še drugačnega: *òstriga*, pred njim tudi Drobnič (1858): *óstriga*.

essbare Auster (ostrea edulis)' (Pleteršnik 1894–1895), *ostriga* 'vrsta morske školjke, Ostrea edulis' (Erjavec 1875: 387), *ostriga* 'ostra, ostrika, skorépnica, Aufter' (Janežič 1867 s.v. *Mufchel*), *jedljiva ostriga* 'die essbare Auster, Ostrea edulis' (Erjavec 1864: 133), *ostriga* 'ostra, skorepnica, Aufter' (Cigale 1860), *óstriga* 'skoljka, die Aufter, l'óstrica' (Drobnič 1858), *ostriga* 'Mufchel' (Janežič 1851), *Kopuni z ostrigami* (Zamejic 1850: 60); z zaporedjem *-st-* prešlo tudi v primor. kraš. 'uostriga 'ostriga' (Nabrežina – Cossutta 2015: 225), *ostriga* 'die Mufchel' (Jarnik 1832: 157), *ostriga* 'die Mufchel' (Murko 1833¹), *ostriga* 'Mufchel, saklapniza' (Gutsman 1789).

avstriga: *Kapún, al purman s' austrigami nabudlan; Dufhi ali dinstaj austrige* (Vodnik 1799: 74), *Aústriga 'sléherni mórski pólshý v'térdih lupinah, Oftrea', Aústriga 'míshel, mórski polsh, Oftreum'* (Hipolit 1712).

zaklapnica: *saklapniza 'Mufchel, ostriga'* (Gutsman 1789).

17. st.:

avštriga: *avshterga* 'Aufter, Oftrea' (Pohlin 1781; Pohlin 1792) z redukcijo *-ri- > -er-* [ər], brez redukcije *300 aushtrih* (Svetokriški 1691–1707) '300 ostrig' /avštrih/ in z izglasnim *-h* kot nezvenečo izglasno varianto narečnega spiranta γ, ki kaže, da je Svetokriški enako kot Pohlin zapisal primorsko narečno besedo.

Sinonima *ostrika* in *avštruga* sta le kraško narečna ('*oštrikà* (Kontovel), *áuštruga* (Nabrežina – Cossutta 2015: 225) in ju je ob kraškem '*oštriyä* 'ostriga' (Križ – Cossutta 2015 l.c.) treba prepoznati kot mlajša, ker je starejše '*oštriyä* izpodrinilo '*oštrikà* kot mlajša izposojenka iz it. knjiž. *ostrica*. Nabrežinsko *áuštruga* 'ostriga' pa lahko tako kot hrvaško v Dalmaciji potrjeno *ostruga* 'ostriga' kaže na preoblikovanje prvotnega izglasja *-iga* ali pod vplivom pripone *-uga*, kot je le za hrvaški malakonim predpostavil Skok (II, 573), ali pa pod vplivom glagola *ostrúgati -am* pf 's struganjem odstraniti', ker se ostrige nabira tako, da se z nožem odstranijo od skale oziroma kamna, na katero/katerega je pritrjena. Vzglasje *av-* se potrjuje tudi v 17. st. potrjenem *avštriga* (Svetokriški) in v 18. st. *avštrga* (Pohlin), sinonim pa sta leta 1966 Tine Logar in Stanko Škerlj kot *áuštarya* še zabeležila v Križu. Tudi Vodnikovo in Hipolitovo *avstriga* potrjujeta enako vzglasje. Iz prvotnega kraškega *'*oštriyä* oziroma *ostriga* je vzglasje *av-* nastalo sekundarno, a ne po fonetičnem razvoju, ampak najbolj verjetno pod vplivom pisno sicer nepotrjene nemške izposojenke *'*avstra* iz nvn. *Auster* 'ostriga',³ ki pa je morala biti vsaj na zahodnem območju slovenščine ljudska.

2.1.2 Sinonimi glede na neposredni izvor oziroma izvor prve stopnje

Neposredni izvor ali izvor prve stopnje, ki pove, iz katerega jezikovne sredine je bilo poimenovanje izposojeno ali prevedeno = kalkirano v slovenščino, pokaže, da smo poimenovanja za ostrigo kot kulinarčno novost dobivali predvsem iz nemške, češke in hrvaške jezikovne sredine, do danes pa sta se ohranila le *kamenica* in *ostriga* hrvaškega izvora. Med sinonimi so neveljavljene enkratnice *skoljka* iz cerkvene slovanščine, ki jo sporoča Drobnič (1858), *ostrica* iz češčine, ki sta jo neuspešno skušala uvesti Murko (1833) in Oroslov Caf v prevodu dela Robinson mlajši (1849), ter Janežičevo *ostrika* iz

³ Samo za primer Svetokriškega Snaj (Svetokriški: 1, 49) ugotavlja, da je »dvočlasnik morda pod vplivom nem. *Auster* 'ostriga'«.

leta 1867. Tudi Janežičevo *skorepnica* in Gutsmanovo *zaklapnica* se je moralo umakniti *ostrigi* in *kamenici*. Sinonim *ostra*, ki je zgodbo o slovenski sinonimiji začel že pred letom 1500, se je sredi 19. st. moral umakniti *ostrigi*. Ni pa nobene pisne potrjenosti za izposojenko **avstra* iz nvn. *Auster*, čeprav na njen obstoj posredno z vzglasjem *av-* kažejo Svetokriškega *avštriga*, Pohlinova *avštrga*, Hipolitova in Vodnikova *avstriga* ter tudi kraško *avštruga*, kar pomeni, da je moral biti ta termin razmeroma arealno široko znan in vsaj na tržaškem območju sestavina ljudskega leksikona.

Medtem ko se *kamenica*, *ostra*, *ostrica*, *ostriga*, *ostrika*, *avstriga*, *skoljka*, *skorepnica* in *zaklapnica* kažejo kot izrazito knjižne besede, so *oštriga* z *avštriga*, *avštrga* in *avštruga* ter *ostrika* narečne, *oštriga* in *ostrika* namreč izvirata iz italijanskega narečnega območja.

Iz hrvaščine:

kamenica (19. st.) ⇔ hrv. *kāmenica* ‘*Ostrea edulis*’;

ostriga (18. st.) ⇔ hrv. *oftriga* ‘*ostreum*’ (Vrančić 1595; Habelić 1670; Belostenec 1740; Jambrešić 1742); zaradi prve pisne potrjenosti v Gutsmanovem slovarju ni verjetno, da bi bil malakonim izposojen iz furl. *òstrighe* ‘ostriga’, kot je sklepal Snoj (2016: 505);⁴

interno slovenskega nastanka je morda križanec **avstriga** (18. st.): sln. *ostriga* × **avstra* (⇔ nvn. *Auster*), čeprav ni izključeno, da tudi ta varianta ni bila izposojena iz hrvaščine, kot daje slutiti Jambrešičev hapaks legomenon *austriga*, ki istočasno nakazuje, da je tudi hrvaščina imela izposojenko iz nvn. *Auster* ‘ostriga’.

Iz češčine:

ostrica (19. st.) ⇔ č. *ústřice* ‘ostriga’; z adaptacijo po kontrastivnem vzorcu sln. *o* = č. *u*, sln. *r* = č. *ř*;

skorepnica (19. st.) ⇔ č. *skořepnice* ‘*Aufter*’ (Jungmann).

Iz cerkvene slovanščine:

skoljka (19. st.) ⇔ csl. *skolьka* ‘*ostreum*’ (Miklošič 1862–1865).

Iz italijanščine:

ostrika (19. st.) ⇔ it. knjiž. *ostrica* ‘ostriga’;

oštriga (dial.) ⇔ it. trž. *òstriga* ‘ostriga’;

avštriga (dial.): sln. kraško *’oštriya* × **avstra* (⇔ nvn. *Auster*);

avštrga (dial.): sln. kraško po redukciji iz *avštriga*;

avštruga (dial.): sln. kraško *’oštriya*^{VPLIV OSTRUGATI} → **’oštruya* × **avstra* (⇔ nvn. *Auster*);

ostrika (dial.): sln. kraško *’oštriya* × **ostrika* ⇔ it. knjiž. *ostrica* ‘ostriga’;

⁴ Snojeva datacija, da je bil malakonim *ostriga* prvič pisno potrjen že v 17. st. (2016: 505), ni ustrezna. Prvi zapis za ta malakonim je sicer res potrjen v 17. st., a se glasi *avštriga* oziroma bolje *avštriya*, kot je treba razumeti zapis Svetokriškega 300 *auštrih* z zapisom izglasnega soglasnika kot *-h*.

Iz nemščine:

ostra (18. st.) ⇔ srvn. *oster* ‘ostrea’ (Lexer); iz srednjevisokonemške predloge je bila beseda izposojena pred letom 1500 in šele po letu 1200, ko se je srednjobavarski *-st-* že izgovarjal kot [st] (Striedter-Temps 1963: 48); ni verjetno, da bi Gutsmanova glosa odražala izposojenko iz enakoglasnice v port. *ostra* ‘ostriga’ [ostr] ob istopomenksem šp. *ostra* [oštra] < lat. *ostrea*.

***avstra** ⇔ nvn. *Auster* f ‘ostriga’; obstoj te izposojenke je le posredno dokazljiv z vzglasjem *av-* v knjižnem *avštriga*, *avstriga* in kraškem *avštruga*, ki iz *o-* ni moglo nastati po fonetični poti.

Kalk po nemški predlogi:

zaklapnica (18. st.) ⇔^{KALK} nvn. *Klappmuschel* ‘vrsta školjke, spondylus’ (Grimm), prim. paralelno enako tvorjen kalk je č. *záklapnice* ‘školjka’ (Jungmann).⁵

2.1.3 Generalizacija kot sprememba hierarhije sémov semantema: ostriga = školjka

Ko so se v slovensko družbo ostrige začele uveljavljati, je bil ta nov dotlej neznan denotat edina znana užitna morska školjka pri nas, zato ne preseneča, da so slovenska poimenovanja v slovarskih virih pogosto predstavljena tudi s tujejezičnimi generičnimi pomenskimi ustrezniki za školjko in ne s terminom za ostrigo.⁶ Tako je termin *ostriga* kot hrvaška izposojenka pri Janežiču (1851) predstavljen še z generičnim nemškim ustreznikom *Muschel*, pred tem pa enako tudi pri Murku (1833), Jarniku (1832) in Gutsmanu (1789). Sinonim *kamenica* sta Pleteršnik (1894–1895) in Janežič (1867) pomensko predstavila z *Muschelthier*, kar je bil sinonim za *Muschel*, čeprav ga je pred njima Cigale (1860) že pomensko predstavil z *Auster*. Tudi neuveljavljeno *zaklapnica* je skupaj z *ostriga* pri Gutsmanu (1789) predstavljeno z nemškim ustreznikom *Muschel*, njen pomen ‘ostriga’ je zato vprašljiv. Za besedo *ostriga* drugi pisni viri potrjujejo njen primarni pomen ‘ostriga’, pri *zaklapnica* pa ne. *Skorepnica* je pri Cigaletu (1860) predstavljena le z *Auster*, sedem let kasneje pri Janežiču (1867) pa z *Auster* in tudi z *Muschel*.

Težnja po enačenju denotatov ‘ostriga’ in ‘školjka’ bi v slovenščini lahko povzročila, da bi sčasoma termina *kamenica* in *ostriga* postala oznaki za školjko, a do te pomenske spremembe ni prišlo, ker se je sredi 19. stoletja po Janežičevi (1851), Drobničevi (1858) in Erjavčevi zaslugi (1864) že uveljavila hrvaška izposojenka *školjka*. To pa je v ozadje in pozabo potisnilo Drobničovo enkratnico *skoljka* v pomenu ‘ostriga’.

Čeprav so sicer sporadične, predstavitve terminov za ostrigo s pomenskimi ustrezniki za školjko odražajo determinologizacijo v generično oznako. Pojav je posledica spremembe hierarhije sémov semantema, ko se dominanten sém (pri ostrigi je bil tedaj to ‘užiten’) umakne hierarhično nižjemu (pri ostrigi je bil tedaj ‘morska školjka’) in je diametralno nasproten terminologizaciji iz generične oznake, kot jo na primer poznamo v besedi *riba* ‘piscis’, ki v nekaterih slovenskih govorih vseh narečnih skupin razen v

⁵ Za pomoč pri iskanju podatka o najstarejši pisni potrditvi č. *zaklapnice* se zahvaljujem češki kolegici dr. Iloni Janyškovi.

⁶ Obraten pojav odraža Hipolitova enkratnica *mishel*, ki je pomensko predstavljena z lat. *Ostreum*, čeprav isti avtor na drugem mestu v slovarju navaja *mishelni* ‘concha’ = ‘školjka’, kar je pred Hipolitom v 17. stoletju in v enakem pomenu v zvezi *tá kateri mišhelne lovy* ‘conchyta’ predstavil že Kastelec-Vorenc.

koroški označuje 'postrv'. Tipološko sta ta diametralno nasprotna pojava primerljiva razmerju med deapelativizacijo lastnih imen (*Kalodont* → *kalodont*) in temu nasprotnim pojavom polastnoimenjenju apelativov (*dob* → *Dob*).

Generalizacija je pogost pojav pri leksikalizaciji prvotnih, z etimološkim nastankom določenih pomenov. Beseda **p̀bsv*, ki pri vseh Slovanih označuje psa, je najprej označevala le pisanega psa in šele kasneje katerega koli psa ne glede na barvo njegove dlake. Tudi izguba dominantnega séma lahko vodi v generalizacijo iz specifičnega, kot se je zgodilo v knjižnem *stric* 'očetov ali materin brat', ker se je v narečjih še ohranjen dominanten sém 'očetov' umaknil sému 'brat'.

2.1.4 Etimološka razlaga sinonimov za ostrigo

Sinonimi *kamenica*, *ostra*, *ostrica*, *ostriga*, *ostrika*, *oštriga*, *oštrika*, *avstriga*, *avštriga*, *avštruga*, *skoljka*, *skorepnica* in *zaklapnica* se glede etimologije delijo v pet skupin, ker imajo *ostra*, *ostrica*, *ostriga*, *ostrika*, *oštriga*, *oštrika*, *avstriga*, *avštriga*, *avštruga* skupen etimon v gr. ὄστρεον n 'ostriga', *kamenica*, *skoljka*, *skorepnica* in *zaklapnica* pa vsaka svojega.

2.1.4.1 *ostra*, *ostrica*, *ostriga*, *oštriga*, *oštrika*, *avstriga*, *avštriga*, *avštruga* ← gr. ὄστρεον

Gr. ὄστρεον n 'ostriga' se navadno korensko povezuje z ὀστέον n 'kost' (Skok l.c.; Bezljaj ESSJ: II, 259; Vinja 1986: II, 160; Frisk: II, 438), češ da naj bi bila ostriga kot školjka označena po svoji kot kost trdi lupini, a je v novejšem času v to povezavo podvomil Beekes (2010: 1120), ker osnova na *-r-* pri odrazih pide. leksema za kost **H2estH2-i-* ni potrjena, čeprav bi jo na podlagi heteroklizije v sti. *ásthi* n 'kost' z roditeljskim *asthnás* lahko pričakovali. Etimologija *ostra*, *ostrica*, *ostriga*, *oštriga*, *oštrika*, *avstriga*, *avštruga* torej ni zanesljiva, čeprav je pot od gr. ὄστρεον do evropskih predlog, ki so kasneje dale slovenske, dobro znana.

V latinščino je bilo gr. ὄστρεον izposojeno kot *ostreum* 'ostriga' z ustreznim pluralom *ostrea*, ki se je leksikaliziral v ajevski samostalnik, kar se odraža v frc. *huître*, šp. *ostra*, port. *ostra*. Toda it. knjiž. *ostrica*, it. ben. *òstrega* 'Ostrea edulis' in it. trž. *òstriga* kažejo, da je že zgodaj prišlo do medsebojnega vpliva med *ostrea* > **ostria* in lat. *ostracum* 'vrsta školjke' kot izposojenko iz gr. ὄστρακον 'trda lupina polžev, školjk, želv itd.' (Doria 1987: 418). Ta medsebojni vpliv se odraža v rom. **ostrika* (> it. knjiž. *ostrica*), po lenizaciji **ostriga* (> it. trž. *ostriga*). Toda č. *ústřice* s pripono *-ice* < **-ica* ni v nobeni povezanosti z romanskim **ostrika*, ampak je izposojenka iz r. *ústrica* (Machek 1968: 671), kar se je interno rusko preoblikovalo iz zastarele množinske oblike *ustersy* kot izposojenke iz niz. *oester* (Vasmer: IV, 173) [uštər]. Nizozemsko *oester* je prešlo v nizkonem. *Uster*, iz te predloge z vzglasnim *u-* pa se je razvilo nvn. *Auster*.

2.1.4.2 *kamenica* ← hrv. *kàmen*, f -a 'kamnit'

Poimenovanje za ostrigo *kàmenica* je hrvaški neologizem, ki je bil s pripono *-ica* substantiviziran iz adj *kàmen*, f -a 'kamnit' h *kàmēn* m 'petra, saxum'. Z njim je izpostavljeno, da je ta školjka pritrjena na kamnito podlago (Skok: II, 26; Vinja 1986: II, 388, 160).

2.1.4.3 *školjka* ← slov. **skoliti* ‘cepiti’

Cerkvenoslovansko *skolьka* ‘ostreum’ je bilo terminologizirano iz generičnega pomena ‘školjka’, ki se potrjuje v hrv. *školjka* ‘concha’ (Vitezović 17. st.; Belostenec 1740; Jambrešić 1742; Šulek 1860), *školjke* f pl ‘sorte di conchiglie piccole’ (Stulić 1806) = ‘vrsta majhne školjke’, stsrb. *skolьka* ‘testa’ (Daničić), mak. *školjka* ‘školjka’, blg. *skólka* ‘isto’, *skójka* (Gerov), r. *skolьka* (Vasmer: III, 647). Samostalniki odražajo psl. deverbativ **skol’-ьka* iz glagola **skoliti* ‘cepiti’, ki je prvotno pomenil ‘kar je razcepljeno’. S to tvorbo je bila školjka označena kot razcepljena, ker zaradi dveh lupin vzbuja vtis razcepljenosti oziroma vtis, da ima režo. Tudi etimološka povezanost s sémom ‘cepiti’ kaže, da se je terminologizacija v ‘ostriga’ udejnila prek generičnega pomena ‘školjka’. S **skol’ьka* je le korenensko sorodno in ni enako germ. **skalja*, kar se je razvilo v stagl. *scell* ‘školjka’, agl. *shell* ‘isto’.

2.1.4.4 *skorepnica* ← č. *skořápka* ‘lupina’

Neuveljavljen češki malakonim *skorepnice* ob sodobnem č. *ústřice* je bil neologizem na *-ice* < **-ica* iz zastarelega pridevnika *skořepnj* (Jungmann) k *skořepa* ‘lupina’ (Jungmann). Tvorjen je bil v okviru češke besedne družine s sodobnimi členi *skořápka* ‘lupina’, *skořepina* ‘isto’. Ostriga je bila s tem samostalnikom označena po svoji lupini.

2.1.4.5 *zaklapnica* ← nvn. *klappen* ‘sklopiti’

Kalk po nvn. *Klappmuschel*, ki školjko s sestavino *klappen* ‘sklopiti’ označuje, da se sklopi/zapre in ima torej dve lupini, je bil tvorjen s pripono *-ica* iz pridevnika **zaklapen*, f **-pna* ‘tak, ki se lahko zapre, zaklopi, sklopi’ iz glagola *zaklâpati -am* impf ‘zapirati’ s pf *zaklâpniti* ‘zapreti’. Paralelno je bilo tvorjeno č. *záklapnice* ‘školjka’⁷ s sinonimom *záklopnice* ‘isto’ (Jungmann). Tako pomensko motivacijo ponazarja tudi Jambrešičeva razlaga lat. *concha* s hrv. *Skolyka y vřzake felye riba, káfze zaklâplya* (Jambrešić 1742) ‘školjka in vsake vrste riba, ki se zapira’. Ker pri *zaklapnica* pomen ‘ostriga’ nikjer ni neposredno potrjen, njena etimološka pomenska determiniranost pa s sémom ‘sklopiti, zapreti’ kaže na možnost poimenovanja za školjko z dvema lupinama, ki se zapreta, je verjetnost, da bi *zaklapnica* označevala ostrigo, majhna, čeprav jo je Gutsman navedel ob besedi *ostriga*.

2.1.5 Sinonimi za ostrigo, ki so nastali s slovenskim preoblikovanjem izposojenk

Kot je bilo že pokazano, Hipolitovo in Vodnikovo *avstriga* (18. st.) ni zanesljivo razložiti kot križanca med sln. *ostriga* in **avstra* → *avstriga*, ker bi lahko bilo izposojeno iz Jambrešičevega vira iz leta 1742.

Zanesljivo pa je, da so interno slovenskega nastanka kot križanci ali pa kot ljudsko-etimološko preoblikovane besede nastali naslednji narečni sinonimi:

avštriga (dial.): sln. kraško *’oštriya* × **avstra* (⇔ nvn. *Auster*);

avštrga (dial.): sln. kraško po redukciji iz *avštriga*;

avštruga (dial.): sln. kraško *’oštriya*^{VPLIV OSTRUGATI} → **’oštruya* × **avstra* (⇔ nvn. *Auster*);

oštrika (dial.): sln. kraško *’oštriya* × **ostrika* ⇔ it. knjiž. *ostrica* ‘ostriga’.

⁷ Iz češčine je bilo izposojeno gl. *zaklapnica* ‘Mufchel’ (Pful 1866), kot me je opozorila kolegica dr. Ilona Janyšková.

3 Oblikovanje sinonimije za ostrigo

Analiza je pokazala, da se je v slovenščini prvi malakonim za ostrigo kot izposojenka iz srednje visoke nemščine pojavil že pred letom 1500, čeprav je bil kot *ostr*a prvič zapisan šele v 18. st., od sredine 19. st. pa ga ni več zaslediti. Varianta *ostriga*, ki je prvič zabeležena šele koncem 18. st. pri Gutsmanu (1789) in je še danes dominantna, je morala biti iz hrvaščine izposojena, preden je nastal križanec *avstriga*, ki je prvič potrjen Hipolitu (1712). Močan vpliv na usodo vzglasij je imela pisno nepotrjena varianta **avstra* iz nvn. *Auster*, ki je morala biti v slovenščini prisotna že vsaj v 17. st., njen areal pa je bil dokaj širok, saj je vplivala tudi na preoblikovanje kraškega *oštriga*, kar je kot *avstriya* zabeležil že Svetokriški. Ko se v 19. st. načrtno utrjuje strokovna terminologija, so posamezni avtorji neuspešno poskušali uvesti tudi kako drugo izposojenko (npr. *skoljka*, *skorepnica*, *ostrica*), a se je do danes ohranila le *kamenica*, ki pa obstoja *ostrige* ne ogroža.

Večina oznak za ostrigo so izposojenke, vključno z Gutsmanovim kalkom *zaklapnica*, saj je bil z domačimi sestavinami tvorjen na podlagi pomenske motivacije tujejezične predloge. Samo 4 narečni sinonimi so nastali šele v slovenskem jezikovnem sistemu (*avstriga*, *avstrga*, *avstruga*, *oštrika*).

V slovenščino so malakonimi za ostrigo prihajali iz dveh vzgibov, kulinaričnega in ekonomskega. Na osrednjem slovenskem prostoru se je meščanstvo z ostrigami kot kulinarično specialiteto srečalo razmeroma zgodaj, zaradi malakonima *ostr*a že pred letom 1500. Preseneča, da je Vodnik v svoji kuharskih bukvah (1799) med kuharske tudi za sodobne čase sofisticirane recepte vključil kar 4, ki kot sestavino vsebujejo ostrige. Na tržaškem območju pa se je slovenski kmet oziroma ribič preživljal tudi z nabiranjem ostrig, poimenovanje zanje pa je povzel po tržaški italijanščini, čeprav je bila na tem območju verjetno vsaj nekaj časa znana tudi nemška izposojenka **avstra*, ki je povzročila, da se je vzglasni *o-* v *ostriga* preoblikoval v *av-*.

Medtem ko je variantnost kraških malakonimov posledica ljudskega posodabljanja izhodiščnega *oštriya* z izposojenkam **avstra* in **ostrika* iz it. knjiž. *ostrica* ter ljudsko-etimološke pomenske osmislitve z glagolom *ostrugati*, variantnost malakonimov meščanskega okolja kaže na več različnih poskusov uveljavitve poimenovanj za ostrigo, ki so bili večinoma neuspešni, ker v zgodovini slovenske kulinarike ostriga nikoli ni imela pomembnejše in pogostejše vloge. Številčnost sinonimov tujega izvora je torej lahko znak, da je denotat v konkretni jezikovni sredini obstajal, a nikoli ni imel osrednje in pomembnejše vloge.

4 Sklep

Slovinci so se z ostrigo in njenimi poimenovanji seznanjali prek različnih evropskih jezikovnih posrednikov na podlagi dveh povsem različnih vzgibov. Kot kaže diahrona analiza poimenovanj, se je ostriga v meščanskem okolju že pred letom 1500 začela uveljavljati v kulinariki, medtem ko se je na tržaškem območju slovenski kmet preživljal tudi z nabiranjem in prodajo ostrig. Številni sinonimi za ostrigo, ki so večinoma tujega izvora (*avstriga*, *avstriga*, *avstrga*, *avstruga*, *kamenica*, *ostr*a, *ostrica*, *ostriga*, *ostrika*, *oštriga*, *oštrika*, *skoljka*, *skorepnica* in morda tudi *zaklapnica*), v manjšem številu pa interno slovenskega nastanka iz izposojenk (*avstriga*, *avstrga*, *avstruga*, *oštrika*), nakazujejo, da na Slovenskem ostriga enako kot še danes nikoli ni imela osrednje in pomembnejše vloge.

Viri in literatura

- Beekes, S. P., 2010: *Etymological Dictionary of Greek* 1–2. Leiden – Boston: Brill.
- Belostenec, Ivan, 1740: *Gazophylacium* I–II. Zagreb 1972: Liber, Mladost. [Reprint latinsko-hrvaškega in hrvaško-latinskega slovarja iz leta 1740.]
- Bezljaj, France, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika* I (1976); II (1982); III (1995), dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan; IV (2005), avtorji gesel France Bezljaj, Marko Snoj in Metka Furlan, uredila Marko Snoj in Metka Furlan; V = Kazala (2007), izdelala Marko Snoj in Simona Klemenčič. Ljubljana: Mladinska knjiga, Založba ZRC.
- Cigale, Matej, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* I–II. Herausgegeben auf Kosten des Hochwürdigsten Herrn fürstbischöfes von Laibach Anton Alois Wolf. Laibach 1860.
- Cossutta, Rada, 2015: *Ribiška jezikovna in kulturna dediščina v Tržaškem zalivu in slovenski Istri*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- CZŽ, 1997: *Živalstvo*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Daničić, Đura, 1863–1864: *Rječnik iz književnih starina srpskih* I–III. Beograd: U državnoj štampariji.
- Doria, Mario, 1987: *Grande dizionario del dialetto veneto*. Storico, etimologico, fraseologico. Con la collaborazione di Claudio Noliani. Trieste: Edizioni Il Meridiano.
- Drobnič, Jožef, 1858: *Slovensko-nemško-talianski in Taliansko-nemško-slovenski besednjak*. Ljubljana: Natisnil Jožef Blaznik.
- Erjavec, Fran, 1864: *Živalstvo: Prirodopis za nižje gimnazije in realke*. Spisal A. Pokorny. Poslovenil Fr. Erjavec, učitelj na kr. viši realki v Zagrebu. Celovec: Natisnil in prodaja J. Leon.
- Erjavec, Fran, 1875: *Schödlerjeva Knjiga prirode. IV. del. Zoologija, z 227 podobami*. Poslovenil Fr. Erjavec. Ljubljana: Založila in na svetlo dala Matica Slovenska v Ljubljani.
- Frisk, Hjalmar, 1973: *Griechisches etymologisches Wörterbuch* I–II. Zweite, unveränderte Auflage. Heidelberg: C. Winter.
- Gerov, Najden: *Rečnik na bälgarskija ezik* I–V. Sofija 1975–1978: Bälgarski pisatel.
- Grimm, Jakob, Grimm, Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch* 1–33. Nachdruck. München 1984: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Gutsman, Oswald, 1789: *Deutsch=windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter*. Klagenfurt.
- Habdelić, Juraj, 1670 = *Dictionar, ili Réchi Szlovenſzke z vexega ukup zebrane, u red pofztaulyene, i Diachkemi zlahkotene Trudom Jurja Habdelicha*. Stampano u Nemskom Gradczu, pri Odvetku Widmanftadiuffa.
- Hipolit, Novomeški: *Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimis Europae linguis compositum. In anteriori parte Latino-Germanico-Sclavonicum in posteriori parte Germanico-Sclavonico-Latinum 1711/12*. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.
- Jambrešić, Andrija, 1742: *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica, et Hungarica locuples, in usum potissimum studiosae juventutis digestum, ab Andrea Jambressich, Societatis Jesu sacerdote, Croata Zagoriensi*. Zagrabiae. [Faksimile iz leta 1922 je izšel v Zagrebu: Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkog inštituta.]
- Janežič, Anton, 1851: *Popolni ročni slovar slovenskega in nemškega jezika. Slovensko-nemški del*. Celovec: V založbi J. Sigmundove knjigarnice.
- Janežič, Anton, 1867: *Deutsch=flovenisches Taschen-Wörterbuch für Schule und Haus*. Zweite, umgearbeitete und vermehrte Auflage. Klagenfurt: Im Verlage von Liegel's Buchhandlung.

- Jarnik, Urban, 1832: *Verfuch eines Etymologikons der Slowenifchen Mundart in Inner=Oesterreich*. Klagenfurt: Gedruckt und verlegt von Ferdinand Edlen von Kleinmayr.
- Jungmann, Josef, 1835–1839: *Slovník česko-německý I–IV*. V Praze.
- Lexer = Matthias Lexer, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch I–III*. Leipzig 1872–1878: Verlag von S. Hirzel.
- Logar, Tine, Škerlj, Stanko 1966, 1967: *Ribiška terminologija Križa*. Rokopisno gradivo. Hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Machek, Václav, 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*. Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Miklošič, Franz, 1862–1865: *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumüller.
- Murko, Anton Janez, 1833¹/1833²: *Slovensko-nemški in nemško-slovenski ročni besednik. Kakor se slovenščina govori na Štajerskim, Koroškim, Krajnskim in v zahodnih straneh na Vogerskem. Slovensko-nemški Del*. V Gradci: V zalogi in na prodaj per Franci Ferstli. *Deutsch-slowenisches und slowenisch-deutsches Handwörterbuch. Nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarn's westlichen Distrikten. Deutsch-Slowenischer Theil*. Grätz: Verlag der Franz Ferstl'schen Buchhandlung.
- Pful, Křesćan Bohuwěr, 1866: *Lužiski serbski słownik*. Budyšin.
- Pleteršnik, Maks, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar 1894–1895*. Elektronsko izdajo iz leta 2006 uredile Metka Furlan, Helena Dobrovoljc in Helena Jazbec. Ljubljana 2006: Založba ZRC.
- Pohlin, Marko, 1781: *Tu malu besedishe treh jesikov 1781*. Faksimile prve izdaje. München 1972: Dr. Dr. Rudolf Trofenik.
- Pohlin, Marko, 1792: *Glossarium Slavicum 1792*. Faksimile der ersten Ausgabe/Faksimile prve izdaje. München 1973: Dr. Dr. Rudolf Trofenik.
- Robinson, 1849: Campe, Joachim Heinrich, *Robinson mlajši: knjižica predragi slovenski mladosti za uk ino kratek čas*, iz češkega prepisal Oroslav Cafov, v Gradcu: Zaloga pri Francu Dirnbök'u.
- Skok, Petar, 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Snoj, Jerica, 2018: Leksikalna sinonimija v sinonimnem slovarju. V: *Škrabčevi dnevi 10: zbornik prispevkov s simpozija 2017*, Aleksandra Bizjak Končar (ur.), Helena Dobrovoljc (ur.), Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici. 167–175.
- Snoj, Marko, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Tretja izdaja. Ljubljana: Založba ZRC.
- SSKJ1 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*. Ljubljana 1970–1991: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik.
- SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU. <www.fran.si>.
- SSSJ 2018 = Snój, Jerica, Ahlin, Martin, Lazar, Branka, Praznik, Zvonka, *Sinonimni slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Striedter-Temps, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Stulić, Joakim, 1806: *Rjecsoslòxje*. U Dubrovniku MDCCCVI. [Reprint E. Fekete. München 1985: Verlag Otto Sagner.]
- Svetokriški 1691–1707 = Marko Snój, *Slovar jezika Janeza Svetokriškega 1–2*. Ljubljana 2006: Založba ZRC.

- Šulek, Bogoslav, 1860: *Deutsch=kroatisches Wörterbuch/Němačko-hrvatski rěčnik* I–II. Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba v Ljubljani.
- Vasmer, Maks: *Ētimologičeskij slovar' ruskogo jazyka* I–IV. Pervod s nemeckogo i dopolnenija členu-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubačeva. Izdanije vtoroje, stereotipnoje. Moskva 1986: Progress.
- Vinja, Vojmir, 1986: *Jadranska fauna* I–II. Etimologija i struktura naziva. Split: JAZU, Logos.
- Vitezović, Pavao Ritter, *Lexicon Latino-Illyricum* I–III. Zagreb 2000: ArTresor naklada.
- Vodnik, Valentin, 1799: *Kuharske Bukve, Is nemškiga preflovenjene od V. V.* Lublana: Natisfene per Kleinmajerji.
- Vrančić, 1595 = *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae & Ungaricae*. Venetiis: Apud Nicolaum Morettum. [Ponatis Zagreb 1992: Novi Libar.]
- Zamejic, Andrej, 1850: *Nove kuharske bukve ali Nauk, nar bolši in nar imenitniši jedila brez posebnih stroškov perpraviti, iz nemškiga prestavlene* (prevedel Andrej Zamejic). V Ljubljani: Natisnil in založil Jožef Blaznik.
- Zorman, Marina, 2000: *O sinonimiji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Krajšave

adj = adjektiv, pridevnik; agl. = angleški; blg. = bolgarski; csl. = cerkvenoslovanski; č. = češki; dial. = dialektičen, narečen; f = femininum, ženski spol; frc. = francoski; furl. = furlanski; germ. = germanski; gr. = grški; hrv. = hrvaški; impf = imperfektiven, nedovršen; it. ben. = italijanskobeneški; it. knjiž. = italijanskoknjižen; it. trž. = italijanskotržaški; lat. = latinski; m = maskulinum, moški spol; mak. = makedonski; n = neutrum, srednji spol; niz. = nizozemski; nizkonem. = nizkonemški; nvn. = novovisokonemški; pf = perfektiven, dovršen; pl = plural, množina; port. = portugalski; primor. kraš. = primorskokraški; psl. = praslovanski; r. = ruski; rom. = romanski; s.v. = sub voce; sln. = slovenski; srvn. = srednjevisokonemški; stagl. = staroangleški; sti. = staroindijski; stsrb. = starosrbski; šp. = španski

Delo je nastalo v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

Slovenian synonyms for oyster/*Ostrea edulis*

Slovenians learn about oyster and its naming through various European linguistic mediators and for two very different reasons. Diachronic analyses of all Slovenian synonyms for oyster indicate that oyster was known among Slovenian citizens as a culinary dish even before 1500, while in the Triest area Slovenian peasants provided for themselves by collecting and selling oysters. Most of the synonyms for oyster are loanwords (*avstriga*, *kamenica*, *ostra*, *ostrica*, *ostriga*, *ostrika*, *oštriga*, *skoljka*, *skorepnica* and perhaps also *zaklapnica*) and only a few of them are modified loanwords already existing in the Slovenian language (*avštriga*, *avštrga*, *avštruga*, *oštrika*). The numerous synonyms for oyster suggest that oysters have never played an important and central role among Slovenians.

NAREČNA GLAGOLSKA PRIPONA *-NA-* V CELJSKEM MESTNEM GOVORU

EMA ŠTARKL

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
emma.starkl@gmail.com

Izveček

V prispevku utemeljujem status srednještajerske narečne glagolske pripone II. glagolske vrste *-na-* kot jezikovne inovacije, ki se zemljepisno širi po slovenskem govornem prostoru. Podlaga za ugotovitev so jezikovne karte, nastale na podlagi gradiva za *Slovenski lingvistični atlas*, ki prikazujejo glagolske pripone v glagolih II. glagolske vrste v slovenskih narečjih. V drugem delu prispevka narečno pripono *-na-* podrobneje obravnavam na primeru celjskega mestnega govora. Ugotavljam, da na njeno rabo vpliva fonološko okolje, ne pa tudi zunajjezikovni dejavniki, vezani na posamezne informatorje. Opažam, da se pri govorcih pojavljajo dvojnice, kar je lahko osnova za različne tipe jezikoslovnih raziskav.

Ključne besede: mestni govor, morfologija, glagolska pripona, dialektologija

Abstract

In this paper, I argue that the Central Styrian dialectal verbal suffix *-na-* of the second conjugation constitutes a linguistic innovation that is spreading geographically across the Slovene-speaking region. This finding is based on linguistic maps that were produced based on materials for the *Slovenian Linguistic Atlas*, depicting verbal suffixes of second-conjugation verbs in Slovene dialects. In the second part of the paper, I discuss the dialectal suffix *-na-* in more detail, examining its occurrence in the Celje urban dialect. I observe that its use is affected by the phonological environment, whereas extra-linguistic factors pertaining to individual informants appear to be irrelevant. I also note that the speakers alternate between using *-na-* and *-ni-*, which could be further examined by various types of linguistic studies.

Key words: urban dialect, morphology, verbal suffix, dialectology

1 Uvod

Na mestu knjižne glagolske pripone *-ni-* II. glagolske vrste se v slovenskih narečjih pojavljajo glasovne različice treh narečnih glagolskih pripon *-ni-*, *-no-* in *-na-*, slednja se pojavlja tudi v celjskem mestnem govoru. V prispevku predstavljam jezikovne karte, ki prikazujejo distribucijo treh glagolskih pripon oz. njihovih glasovnih različic ter se osredotočam na razširjenost glagolske pripone *-na-* in njene rabe v celjskem mestnem govoru.

2 Glagolska pripona *-ni-* v narečjih

Glagoli II. glagolske vrste imajo v knjižni slovenščini nedoločniško glagolsko pripono *-ni-* (npr. *kihiniti*), v praslovanščini pa so imeli na njenem mestu glagolsko pripono **-nq-* z inkohativnim ali fientivnim pomenom (npr. psl. **d̥bx-nq-ti* 'dahiniti') (Šekli 2011, 129–131). V nadaljnjem razvoju slovenščine se je glagolska pripona, ki se v knjižnih besedilih 16. stoletja pojavlja v oblikah *-ni-*, *-no-* in *-nu-*, specializirala za pomen enkratne uresničitve dejanja (semelfaktivni pomen), ki se je izkristaliziral v vidskem razmerju z glagoli s ponavljalnim pomenom (Merše 1995, 70–71, 308). Semelfaktivni pomen je za glagole II. glagolske vrste značilen tudi v sodobni slovenščini.¹

V Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU sem na podlagi gradiva za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA) izdelala jezikovne karte, ki prikazujejo glagolske pripone II. glagolske vrste v slovenskih narečjih in geografsko razširjenost narečne pripone *-na-*.

V slovenskih narečjih se pri glagolih II. glagolske vrste pojavljajo trije refleksi psl. **-nq-*. Najbolj razširjena je pripona *-ni-*, ki je sprejeta tudi za knjižno, poleg nje pa obstajata še *-na-* in *-no-*. Njihovi areali so prikazani in utemeljeni na podlagi treh² jezikovnih kart, ki prikazujejo nedoločnike glagolov *vzdigniti*, *pahniti* in *poklekniti* II. glagolske vrste ter kontrolnega glagola *oženiti se* IV. glagolske vrste.

2.1 Glagolska pripona v nedoločniku glagola *vzdigniti*

Prva jezikovna karta (*Karta 1: Nedoločnik glagola vzdigniti*) je nastala na podlagi odgovorov na vprašanje za SLA št. **841a vzdigniti** in prikazuje oblike nedoločnika glagola *vzdigniti*. Dalje je opisano in razloženo stanje distribucije različnih narečnih glagolskih pripov II. glagolske vrste.

2.1.1 Legenda

Glagolska pripona *-na-* je označena s polnim trikotnikom ▲, glagolska pripona *-no-* pa z romбом ◆. Vse druge pripone so glasovne različice prvotne pripone *-ni-*. Na karti so označene s krogi ○ in s kvadrati □. Variante teh znakov (z notranjimi modifikacijami) prikazujejo različne drugotne glasoslovne oblike *-ni-*, ki za ta prispevek niso pomembne.

2.1.2 Distribucija glagolskih pripov z glasovnimi različicami

Glagolska pripona *-na-* se v nedoločniku glagola *vzdigniti* pojavlja v štajerski narečni skupini, in sicer v večini govorov srednještajerskega narečja, njen areal pa sega še v sosednja narečja. Ločeno od zgoščenega areala se pojavi še v dveh raziskovalnih krajih slovenskogoriškega narečja, ki spada že v panonsko narečno skupino.

V prleškem in prekmurskem narečju panonske narečne skupine se pojavlja pripona *-no-* s svojo zožano izgovorno različico *-nu-*.

¹ Enkratnostni pomen se lahko, če ima glagol predpono, kombinira tudi z drugimi komponentami pomena glagolskega dejanja, kot sta npr. rezultativnost ali usmerjenost (npr. *zakleniti*, *vriniti se*), obstajajo pa tudi redki glagoli II. vrste, ki nimajo pomena enkratnosti (med njimi so stari inkohativi) ali so celo nedovršni (npr. *veniti*, *riniti*).

² V okviru diplomskega dela je nastalo 11 jezikovnih kart, vendar v prispevek vključujem samo nekatere. Za preostale karte in njihov podroben opis glej Štarkl (2020).

Drugod na slovenskem jezikovnem območju je areal glagolske pripone *-ni-* oz. njenih številnih glasovnih različic: izhodiščne *-ni-* s polnim samoglasnikom *i*, ki se pojavlja na obrobju, kjer je stopnja moderne vokalne redukcije najnižja, ter iz nje nastale bodisi zaradi intenzitetne (*-ne-*, *-ne-*) bodisi zaradi kvantitetne redukcije (*-nə-*, *-ŋ-*, *-ən-*); slednje so se lahko začele ponovno izgovorno krečiti (*-in-*, *-en-*, *-en-*).

2.1.3 Razlaga stanja

Glede na izhodiščno stanje glagolske pripone II. glagolske vrste psl. **-nɔ-* je sodobna narečna glagolska pripona *-no-* v panonski narečni skupini arhaična, kar utemeljujeta njena glasovna podobnost izhodiščni priponi in obrobna lega. Po večini slovenskega jezikovnega ozemlja se je razširila glagolska pripona *-ni-*,³ ki pa je bila podvržena intenzitetni in predvsem kvantitetni redukciji, kar je pripeljalo do različnih glasovnih različic tega morfema.

Glagolsko pripono *-na-* štajerske narečne skupine razumem kot oblikoslovno jezikovno inovacijo, ki izvira iz srednještajerskega narečja in se je (do časa zbiranja podatkov za SLA, kar je bilo za te podatke od leta 1961 naprej) razširila v sosednja narečja štajerske narečne skupine. Tezo podrobneje razložim v naslednjem razdelku s pomočjo druge jezikovne karte.

2.2 Narečna glagolska pripona *-na-*

Druga karta (*Karta 2: Nedoločniki glagolov vzdigniti, pahniti in poklekniti*) je nastala na podlagi vprašanj **720 b) poklekniti**, **841a vzdigniti** in **855 pahniti** in prikazuje stanje glagolske pripone v nedoločniku treh glagolov (*poklekniti*, *vzdigniti* in *pahniti*), v štajerski narečni skupini. Karta je zbirna in združuje odgovore na tri posamezna vprašanja.⁴ Pri tem je osredotočena na prisotnost glagolskih pripon *-ni-*, *-na-* in *-no-* v štajerski narečni skupini kot morfemov, kar pomeni, da ne prikazuje posameznih glasovnih različic.

2.2.1 Legenda

Zaradi odsotnosti gradiva pri katerem izmed glagolov vsak znak pomeni dvoje: oblika pove, katera glagolska pripona se pojavi, polnost/praznost znaka pa, ali je prisotno gradivo za vse tri glagole. Poln znak pomeni, da je gradivo zapisano za vse tri glagole, prazen pa, da pri katerem izmed glagolov manjka. Pripona *-na-* je prikazana s trikotnikom, *-ni-* pa s krogom. Kadar se v točki pojavita pri različnih glagolih različni priponi, to zaznamuje poseben znak nove oblike. Kot dvojnici se pojavljata *-ni-* in *-na-* (kvadrat) ter *-na-* in *-no-* (ležeči karo). Poln trikotnik torej pomeni, da se v točki pojavlja samo pripona *-na-*, ki je zapisana za vse tri raziskovane glagole, prazen trikotnik pa, da se v točki pojavlja samo pripona *-na-*, a gradivo za katerega izmed glagolov manjka. Kvadrat in karo prikazujeta, da se glagolska pripona *-na-* v raziskovalni točki pojavi, vendar ne izključno, pač pa kot dvojnica eni izmed preostalih pripon.

³ Razlaga nastanka te glagolske pripone ni predmet pričujočega prispevka.

⁴ Za ločene karte posameznih glagolov in oblik glej Štarkl (2020).

2.2.2 Areal jezikovne inovacije

Za potrebe opazovanja areala pojavljanja narečne pripone *-na-* so bile v predhodnem delu (Štarkl 2020) izdelane tri različne zbirne karte, ki zaobjemajo tri glagole v treh oblikah (poleg nedoločnika še tvornopretekli deležnik ž. sp. ed. in m. sp. mn.). V prispevku žal ni prostora za predstavitev vseh kart, kljub temu pa se ugotovitve, ki jih navajam v tem podrazdelku, delno nanašajo na vse.

Glagolska pripona *-na-* je glede na gradivo najbolj sistematično v rabi v srednještajerskem narečju brez njegovega skrajnega vzhodnega dela. Tam je bila namreč prisotna v vseh (zapisanih) oblikah, brez dvojnic. Izrisal se je areal okrogle oblike, ki iz srednještajerskega narečja sega še v sosednja narečja štajerske narečne skupine, tj. na jugu v kozjansko-bizeljsko, na zahodu v srednjesavinjsko, na severu pa v južnopohorsko. Na obrobju areala je raba manj sistematična, saj so prisotne dvojnice. Raziskovana pripona je torej v rabi, a govorniki preklaplajo med dvema priponama ali pa različni govorniki uporabljajo različni priponi. (Štarkl 2020, 30–34)

Na podlagi okroglega areala rabe, ki je najbolj konsistentna v središču, na obrobju pa njena sistematičnost upade, sklepam, da gre pri priponi *-na-* za jezikovno inovacijo s centrom v zahodnem delu srednještajerskega narečja, ki se zemljepisno širi. Ugotovitev bi bila zanesljivejša, če bi bilo dostopno tudi gradivo za točke T352, T355 in T356, ki pa so bile zapisane pred prenovitvijo vprašalnice za SLA leta 1961, ko glagoli II. glagolske vrste še niso bili vključeni v seznam vprašanj. Ker so točke zaobjete v arealu doslednega pojavljanja pripone, predpostavljam, da je (bila) v rabi tudi tam. Širitev narečne inovacije je torej dosegla južna pobočja Pohorja, segla pa je tudi prek mesta Celja v srednjesavinjsko narečje, kjer je v rabi skupaj s starejšo pripono *-ni-*, ter proti jugu na skrajni rob kozjansko-bizeljskega narečja. V času zbiranja gradiva gotovo še ni prodrla do zgornjesavinjskega in posavskih narečij. (prav tam)

Omeniti je treba še prepričljivo prisotnost pripone v točkah T363 in T364 na meji med južnopohorskim in slovenskogoriškim narečjem, ki sta od zgoščenega areala ločeni s pasom pojavljanja glagolske pripone *-ni-*. V teh točkah bi lahko šlo za vpliv pripone *-no-* z vzhoda (čeprav je tudi ta od točk ločena s pasom pripone *-ni-*) ali za ločeno jezikovno inovacijo, neodvisno od panonske in srednještajerske glagolske pripone. Za natančnejšo določitev izvora pripone *-na-* v teh krajih bi bile potrebne dodatne raziskave, vsekakor pa ne vidim razloga, da bi pojavitvi nasprotovali tezi o srednještajerski priponi *-na-* kot zemljepisno šireči se jezikovni inovaciji, ki je bila utemeljena na podlagi okrogle oblike areala in upadanja sistematičnosti rabe od njegove sredine proti obrobju.

2.3 Glasoslovna ali oblikoslovna sprememba?

Pred nadaljevanjem se je treba posvetiti še vprašanju narave jezikovne inovacije srednještajerske pripone *-na-*. Natančneje, treba je pokazati, ali gre za glasoslovno ali oblikoslovno spremembo. Za ta namen je bila izdelana tretja karta (*Karta 3: Nedoločnik glagola oženiti se*), ki je nastala na podlagi odgovorov na vprašanje št. **633 oženiti se**.⁵ Glagol je bil izbran kot kontrolni, saj ima kot glagol IV. glagolske vrste v nedoločniku enak tematski vokal kot glagoli II. glagolske vrste (*-i-*), hkrati pa se njegov koren konča

⁵ Gradivo za to vprašanje je bilo že vneseno za potrebe leksične karte. Zahvaljujem se avtorici karte dr. Jožici Škofic, ki mi je omogočila uporabo gradiva in s tem izdelavo kontrolne karte.

na *n*. To pomeni, da je glasovno okolje enako kot pri testnih glagolih. Če gre pri *-na-* za oblikoslovno (morfološko) spremembo, vezano na II. glagolsko vrsto, je pričakovati, da se tematski vokal *-a-* pri kontrolnem glagolu v štajerski narečni skupini ne bo pojavil. V nasprotnem primeru bi šlo za glasoslovno spremembo.

2.3.1 Legenda

Za lažjo primerjavo kart in lažji prikaz popolne redukcije tematskega vokala sem v legendi zapisala enake oblike kot pri testnem glagolu, torej sem vključila tudi *n*, čeprav je pri tem glagolu del korena.

Podrobnosti glede označevanja in legende na tej karti so zaradi nerelevantnosti za raziskovalna vprašanja tega prispevka izpuščene. Vsi znaki prikazujejo glasovne različice tematskega vokala *-i-*, edina izjema je znak v obliki romba ◆, ki prikazuje enkratno pojavitev *-o-*.

2.3.2 Oblikoslovna sprememba

S kart je razvidno, da sta narečni sliki nedoločnikov testnega (*vzdigniti*, prva karta) in kontrolnega (*oženiti se*, tretja karta) glagola zelo različni. Pri kontrolnem glagolu je tematski vokal, ki se pojavlja po celotnem slovenskem jezikovnem prostoru, razen ene izjeme vedno *-i-* s svojimi glasovnimi različicami. Dejstvo, da se tematski vokal *-a-* pri kontrolnem glagolu nikoli ne pojavi, podpira tezo, da gre pri glagolski pripioni *-na-* za oblikoslovno jezikovno spremembo. Na pojavljanje tematskega vokala *-a-* znotraj glagolske pripone *-na-*⁶ ne vpliva glasovno okolje, pač pa je pojav oblikosloven, vezan izključno na glagole II. glagolske vrste.

2.4 Sklep

V tem razdelku je pokazano, da se v slovenskih govorih pri glagolih II. glagolske vrste pojavljajo tri narečne nedoločniške glagolske pripone, in sicer *-ni-*, *-no-* in *-na-*. Pri *-na-* gre za srednještajersko jezikovno inovacijo, ki se zemljepisno širi po štajerski narečni skupini. Sprememba je oblikoslovne narave, saj je vezana samo na glagole II. glagolske vrste, ne pojavi pa se v enakem glasovnem okolju pri kontrolnem glagolu.

3 Glagolska pripiona *-na-* v celjskem mestnem govoru

V prejšnjem razdelku je pokazano, da areal narečne glagolske pripone *-na-* zaobjema tudi mesto Celje. Zaradi usmerjenosti klasične dialektologije v (vaške) krajevne govore gradiva za mesta ni. Hkrati je za mestne govore (lahko) značilna določena stopnja nesistematičnosti. Kot bo ilustrirano v nadaljevanju prispevka, raziskovanje okoliščin rabe posameznih jezikovnih pojavov v mestnih govorih ne doprinaša samo k boljšemu razumevanju mestnih govorov in samih preiskovanih pojavov, pač pa tudi razvoja jezika.

⁶ Nekateri jezikoslovci predlagajo razumevanje glagolske pripone *-ni-* oz. njenih ustreznice v drugih slovanskih jezikih kot večmorfemskih, sestavljenih iz pripone *-n* in tematskega vokala (Jabłońska 2005, Taraldsen Medová in Wiland 2019, Matushansky 2021). Takšnemu pogledu na glagolsko pripiono *-ni-* se v diplomski nalogi približujem tudi sama (Štarkl 2020), vendar teoretična obravnava morfemske zgradbe te glagolske pripone ni predmet tega prispevka.

V razdelku so predstavljeni rezultati empirične raziskave s 14 naravnimi govorcami celjskega mestnega govora, s katerimi sem preučevala rabo narečne glagolske pripone *-na-* v tem govoru.

3.1 Mestni govor v slovenski dialektologiji

Glavne naloge tradicionalne slovenske dialektologije so sistematično zbirati dialektološko gradivo in na njegovi podlagi izdati *Slovenski lingvistični atlas* (SLA), določiti meje med narečji ter rekonstruirati zgodovinski razvoj slovenskega jezika (Logar 1962, 2). Jezikovno zaostajanje na obrobju in hitrejši razvoj jezika v središčih, ki sta značilna za (slovenska) narečja (Logar 1975, 8), omogočata primerjavo sinhronih stanj na obeh območjih, ki je bila ključni vir za rekonstrukcijo razvoja (slovenskega) jezika (Smole 1998, 1, Labov 1996, 337–338, 340). Zato je (bila slovenska) klasična dialektologija usmerjena predvsem v vaške govore (Kenda-Jež 2004, 276), še posebej na obrobju v bližini narečnih mej (Logar 1962, 2), ki so sinhrono ohranili največ arhaičnih jezikovnih značilnosti (Labov 1994, 22), mestni govori oz. govori središč pa so ostali do konca 20. stoletja v veliki meri neraziskani in prezrti (Kenda-Jež 2004, 269–270).

Zaradi sodobnih družbenih sprememb, ki privabljajo v mesta nove prebivalce in spodbujajo migracije, govori v mestih ne delujejo kot sistematična celota, pač pa je zanje značilna določena mera nesistemskega (Smole 2004, Jakop 2010, 128). Vendar pa to ne velja za avtohtone prebivalce mest, saj njihov govor izkazuje vse značilnosti krajevnega govora – ima svoj sistem – kot narečnega pa ga dojemajo tudi sami govorci (Smole 2004, 323, 326). V zadnjih desetletjih se je v tujini začela razvijati urbana veja dialektologije, ki je v središče svojih raziskav umestila mestne govore (Kenda-Jež 2004), v njih pa odkrivala nepretrgane glasovne spremembe ter jih opredelila kot žarišča jezikovnih inovacij (Labov 1994, 23).

V prispevku obravnavam govor mesta Celja, ki leži skoraj neposredno na meji med srednjesavinjskim in srednještajerskim narečjem štajerske narečne skupine. Zaradi svoje lege izkazuje celjski govor značilnosti obeh narečij. (Jakop 2010, 128) Podrobnejši opis značilnosti obeh narečij ter samega celjskega govora je dostopen v Jakop (2010), starejši opis govora pa v Jesenovec (1971), kar je hkrati eden izmed redkih zgodnjih poizkusov opisa mestnega govora.

3.2 Raba glagolske pripone *-na-* v celjskem mestnem govoru

Za celjski govor je značilno, da se v njem med govorcami ali pri enem samem govorcu pojavljajo dvojnice (npr. pri rabi dvoglasnikov in glagolskih oblik ter pri naglasu), med katere sodita tudi priponi II. glagolske vrste: oblikoslovna inovacija *-na-* in starejša *-ni-* oz. njeni varianti *-ŋ-/-n-* (Jakop 2010, 128). V razdelku so predstavljeni rezultati empirične raziskave rabe glagolske pripone *-na-* pri govoricah celjskega govora.

3.2.1 Hipoteze in namen raziskave

Za potrebe raziskave sem oblikovala anketni preizkus, h kateremu sem povabila avtohtone govorce celjskega mestnega govora. V preizkus sem vključila glagole II. vrste, pri katerih sem glede na fonološko okolje ločevala med glagoli, katerih koren se končuje na soglasnik (pri dodajanju pripone *-nV-* nastane soglasniški sklop *Cn*; takšni glagoli predstavljajo večino glagolske vrste; *kihiniti*), in glagoli, katerih koren se končuje na samoglasnik (*poginiti*; redki primeri). Glede na pomen glagolskega dejanja sem ločevala

med pravimi semelfaktivi (brez predpon; *kihiniti*) in tistimi s predponami, ki imajo poleg semelfaktivnega še kakšen pomen glagolskega dejanja (*zaloputniti*, *vriniti se*). Kot kontrolne glagole sem vključila tudi glagole IV. vrste, katerih koren se končuje na *n* (*oceniti*).

Kot naravna govorka celjskega govora sem pričakovala,

- 1) da bo glagolska pripona *-na-* pri glagolih II. vrste občutno prevladovala pred morebitnimi drugimi priponami,
- 2) da bo najbolj sistematično v rabi pri pravih semelfaktivih (vsi brez predpon in s korenem na soglasnik),
- 3) pojavljala pa se bo tudi pri glagolih II. glagolske vrste
 - a. s predponami in korenem na soglasnik
 - b. s koreni na samoglasnik (vsi s predponami).

Za potrebe preverjanja, ali se pripona analogično širi tudi na glasovno podobne kontrolne glagole IV. glagolske vrste, sem oblikovala hipotezo, da

- 4) se bo pripona *-na-* lahko pojavila pri kontrolnih glagolih.

Kot dejavnike, ki bi lahko vplivali na sistematičnost rabe pri posameznem govorceu, sem poleg strukture glagola predvidela še podatke o 1) starosti informatorja, 2) narečni govorici njegovih staršev, 3) njegovi stopnji izobrazbe ter 4) sedanjih in preteklih migracijah na druga narečna območja.

3.2.2 Vzorec

Za eksperiment sem izbrala populacijo avtohtonih govorcev celjskega govora – govorcev, ki celo življenje stalno prebivajo v Celju, govorec celjskega govora pa je tudi vsaj eden od njegovih staršev. Znotraj populacije je bil izbran priročni neslučajnostni vzorec 14 informatorjev. V tabeli 1 je vzorec podrobneje opredeljen glede na neodvisne spremenljivke, ki bi lahko vplivale na rabo narečne pripone *-na-* pri govoricah. V stolpcu *migracije* je označeno, ali imajo/so imeli informatorji v preteklosti začasno prebivališče oz. dnevno/tedensko migrirajo/so migrirali na druga narečna območja (zaradi službe ali izobrazbe).

informator	starost ⁷	migracije	oba starša sta govorca celjskega govora	stopnja izobrazbe
1	22	ne	da	VI/II
2	26	da	da	VII
3	26	da	da	VII
4	21	da	da	V
5	22	da	da	VI/II
6	22	da	da	VI/II
7	20	da	ne	V
8	22	da	ne	V
9	47	da	da	V
10	26	da	ne	VII

⁷ V vzorec žal niso bili vključeni nobeni govorcev najstarejše generacije, saj je bil preizkus izveden med prvim valom epidemije.

11	57	ne	ne	V
12	23	ne	ne	VII/2
13	25	ne	ne	V
14	41	da	ne	V

Tabela 1: Informatorji

Tabela 2 prikazuje glagole, ki so bili vključeni v eksperiment. Kot testni glagoli so bili izbrani glagoli II. glagolske vrste, kot kontrolni pa glasovno podobni glagoli IV. glagolske vrste, katerih koren se konča na *n*. V tabeli so označene tudi strukturne značilnosti testnih glagolov, za katere sem predvidela, da bi lahko vplivale na rabo narečne pripone *-na-*.

Poleg testnih in kontrolnih glagolov je bilo v vzorec vključenih še 16 nerelevantnih glagolov, ki so bili uporabljeni kot motilci.

kontrolni glagoli	testni glagoli (II. glagolska vrsta)		
glagol	glagol	zadnji glas korena	predpona
<i>braniti</i>	<i>boksniti</i>	C	ne
<i>nahraniti</i>	<i>brcniti</i>	C	ne
<i>oceniti</i>	<i>kihnniti</i>	C	ne
<i>shraniti</i>	<i>klikniti</i>	C	ne
<i>skloniti</i>	<i>obrniti</i>	C	ne
<i>sliniti</i>	<i>pikniti</i>	C	ne
<i>speniti</i>	<i>pokniti</i>	C	ne
<i>zagoniti</i>	<i>tleskniti</i>	C	ne
	<i>ugasniti</i>	C	da
	<i>upihnniti</i>	C	da
	<i>zaloputniti</i>	C	da
	<i>poginiti</i>	V	da
	<i>vriniti se</i>	V	da
	<i>zakleniti</i>	V	da
	<i>zginiti</i>	V	da

Tabela 2: Glagoli

3.2.3 Metodologija

Oblikovala sem anketni preizkus, ki je bil izveden po *Skypu* med 11. 5. in 30. 8. 2020 in je trajal od 10 do 15 minut. Uporabila sem metodo elicitacije odgovorov s pomočjo slikovnega gradiva. Sličice oz. kratki posnetki brez zvoka so prikazovali subjekte (v nekaterih primerih tudi objekte, npr. roko) tradicionalnega videza ženskega spola (pri objektu pa ženskega slovničnega spola), saj sem z gradivom elicitala glagole v tvorno-preteklem deležniku ženskega spola. Poleg slikovnega gradiva sem odgovore pridobila z vprašanjem o dogajanju v gradivu (*Kaj je naredila?*). Če je torej posnetek prikazoval

npr. osebo, ki boksa, sem z dodatnimi vprašanji od informatorja dobila odgovor: *Boksnila je.*, s čimer sem pridobila testni glagol *boksniti* v želeni obliki.⁸

Razgovor je potekal v celjskem govoru. Pred začetkom preizkusa sem z informatorji nekaj časa govorila v celjskem govoru in jih po potrebi opozorila, naj ne uporabljajo knjižnega jezika, pač pa govorijo kar se da naravno.

Med preizkusom so se pokazale tudi nekatere težave. Kljub siceršnjem sproščnemu govoru so se zgodile nekatere korekcije pod vplivom knjižnega jezika, še posebej v primerih, ko je moral informator zaradi nepričakovanega odgovora (napačen glagol ali pravi glagol v napačni obliki), slabše ločljivosti zvoka ali slabe internetne povezave svoj odgovor ponoviti. Korekcije sem prepoznala po sicer za celjski govor neznačilni ohranitvi končnega *i* v nedoločniku (*boksniti*), drugačni glasovni podobi predpone glagola (*izginila*) ali po naglašenem tematskem vokalu (*nahra'ni:la*). Zaradi visokega števila korekcij je bil iz vzorca izpuščen en informator. Korekcije so v tabeli z rezultati označene z zvezdico, odsotnost odgovora pa s poševnico.

3.2.4 Rezultati

V tabeli 3 je pri II. glagolski vrsti zapisano stanje glagolske pripone v odgovorih informatorjev (*na* za inovacijo *-na-*, *ŋ* za *-ŋ-*, *n* za *-n-* in *ni* za *-ni-*; slednje tri so glasovne različice pripone *-ni-*). Pri IV. glagolski vrsti sem za lažjo primerjavo s testnimi glagoli v zapis vključila tudi *n*, čeprav ta pri njih ni del glagolske pripone, pač pa korena (oznaka *n* torej pomeni popolno redukcijo tematskega vokala, oznaka *ni* pa njegovo ohranitev).

Podatke, pridobljene s prvim testom v preizkusu, sem uporabila za analizo okoliščin rabe glagolske pripone *-na-* v celjskem mestnem govoru. Za potrebe statistične analize sem oblikovala tri linearne mešane modele, ki konstruirajo intervale zaupanja za fiksne in slučajne učinke; podatki so bili obdelani v programu R.⁹

V prvi statistični model so bili vključeni vsi odgovori. Analiza je potrdila, da je pri izbranih glagolih II. glagolska vrsta robustno statistično značilen prediktor za pojavitev glagolske pripone *-na-* (ocena: 0,65; standardna napaka: 0,13; t-vrednost: 4,98¹⁰), pri čemer se ni pokazala slučajna variacija med posameznimi informatorji (varianca: 0,01; standardni odklon: 0,09), tendence slučajnega variiranja pa so se pokazale med posameznimi glagoli (varianca: 0,08; standardni odklon: 0,29).

Ali so na variacijo med posameznimi glagoli znotraj II. glagolske vrste vplivale spremenljivke, ki sem jih predvidela v hipotezah (zadnji glas korena (natančneje ali je ta glas samoglasnik ali soglasnik) in prisotnost (oz. odsotnost) predpone), sem preverjala z drugim statističnim modelom. Izkazalo se je, da je v skupini testnih glagolov zadnji glas korena z močno statistično značilnostjo predvidel pojavitev glagolske pripone *-na-*, in sicer velja predikcija, da se glagolska pripona ne bo pojavila, če se koren končuje na samoglasnik (ocena: -0,70; standardna napaka: 0,06; t-vrednost: -11,20). Pokazala se je tudi tendenca, da se pripona ne bo pojavila, če bo v glagolu prisotna predpona, vendar ta tendenca ni bila statistično značilna (ocena: -0,11; standardna napaka: 0,06; t-vrednost: -1,89). Nekontrolirana povezava med obema spremenljivkama se ni pokazala.

⁸ Preizkus je vseboval še en test, v katerem sem poleg deležnika pridobivala tudi odgovore v nedoločniku. Test v prispevku ni podrobneje analiziran in ga omenjam na koncu podrazdelka.

⁹ Za pomoč pri analizi podatkov se zahvaljujem dr. Bobanu Arsenijeviću.

¹⁰ Absolutna vrednost t-vrednosti, ki je večja od 1,96, ustreza p-vrednosti 0,05. Večja, kot je t-vrednost, bolj zanesljivo lahko zavrnemo nulto hipotezo.

Fonološko okolje je popolnoma predvidelo pojavljanje pripone, saj ni bila zunaj njega ugotovljena nobena variantnost med glagoli (varianca: 0,00; standardni odklon: 0,00); variacija pa se je pokazala med posameznimi informatorji (varianca: 0,08; standardni odklon: 0,15).

		informatorji in odgovori													
gl. vrsta	glagol	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
IV	<i>braniti</i>	n	n	n	n	n	n	n	*	n	n	n	n	n	n
	<i>nahraniti</i>	n	n	n	n	n	n	n	/	n	*	n	n	n	n
	<i>oceniti</i>	n	n	n	n	n	n	n	*	n	n	n	n	n	n
	<i>shraniti</i>	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
	<i>skloniti</i>	n	n	n	n	n	n	n	n	*	n	n	n	n	n
	<i>sliniti</i>	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
	<i>speniti</i>	n	n	n	n	n	n	n	n	*	n	n	*	n	/
	<i>zagoniti</i>	n	n	n	n	n	n	n	*	n	n	n	n	n	*
I-C-n pravi semelfaktivi	<i>boksniti</i>	na	na	*	na	na	na	na	na	na	na	na	na	/	/
	<i>brcniti</i>	na	na	ŋ	na	na	na	na	*	*	ŋ	na	na	na	na
	<i>kihiniti</i>	na	na	ŋ	na	*	na	na	na	na	na	na	na	na	na
	<i>klikniti</i>	na	na	ŋ	na	na	na	na	na	na	na	na	na	na	/
	<i>obrniti</i>	na	na	ŋ	na	na	na	na	na	na	ŋ	na	na	na	
	<i>pikniti</i>	na	na	/	na	ŋ	na	/	/	na	na	/	na	/	/
	<i>pokniti</i>	na	na	/	na	/	na	/	/	na	na	na	na	na	/
	<i>tleskniti</i>	na	na	ŋ	na	ŋ	*	*	/	*	na	*	na	na	na
I-C-n predpona	<i>ugasniti</i>	na	na	ŋ	na	ŋ	na	na	na	na	ŋ	na	ŋ	na	*
	<i>upihniti</i>	na	na	ŋ	na	ŋ	na	na	na	na	*	na	na	na	*
	<i>zaloputniti</i>	na	na	na	na	ŋ	na	na	na	na	*	*	na	na	ŋ
I-V-n	<i>poginiti</i>	n	n	n	n	n	n	n	n	*	n	na	n	n	n
	<i>vriniti se</i>	n	n	n	n	n	n	n	na	n	n	n	n	n	n
	<i>zakleniti</i>	n	n	na	n	n	n	n	*	n	n	n	n	n	n
	<i>zginiti</i>	n	n	n	n	n	n	*	n	*	na	n	n	n	*

Tabela 3: Rezultati

dejavnik	ocena	standardna napaka	t-vrednost
starost	-0,00	0,00	-0,31
migracije	-0,09	0,10	-0,90
starši so govorce celjskega govora	-0,01	0,10	-0,13
stopnja izobrazbe	-0,10	0,06	-1,63

Tabela 4: Dejavniki pri informatorjih

S tretjim statističnim modelom sem ugotavljala, ali se lahko variantnost med govorce predvidi s predvidenimi dejavniki. Vrednosti za posamezne dejavnike so predstavljene v tabeli 4.

Razvidno je, da nobena izmed spremenljivk ni napovedala sistematičnosti rabe glagolske pripone *-na-*. Tendenca se je pokazala pri stopnji izobrazbe, in sicer višja kot je izobrazba, manjša je verjetnost za pojavitev narečne pripone, vendar pa ta tendenca ni statistično značilna.

Drugi test preizkusa, ki v prispevek ni vključen, prispeva empirične dokaze, da nekateri govorce celjskega govora v II. glagolski vrsti poleg pripone *-na-* rabijo še pripono *-ni-*. Isti govorec lahko pri istem glagolu v isti ali različnih oblikah, prav tako pa pri različnih glagolih v istih oblikah rabi dve različni priponi. (Štarkl 2020) Te dvojnice naj bi bile popolnoma fakultativne, govorce pa naj se jih ne bi zavedali (Jakop 2010, 128). V vzorcu niso bili ugotovljeni zunajjezikovni dejavniki, ki bi vplivali na pojavljanje dvojnic pri posameznem govorcu (Štarkl 2020), kar podpira tezo o fakultativnosti obravnavanih dvojnic.

3.3 Sklep

Srednještajerska glagolska pripona *-na-* II. glagolske vrste se je na primeru celjskega mestnega govora z eksperimentom potrdila kot morfološka jezikovna sprememba, vezana na II. glagolsko vrsto, saj se pri kontrolnih glagolih nikoli ni pojavila. S tem je bila zavrnjena hipoteza 4.

Potrjene so bile hipoteze 1–3, saj se pripona lahko pojavi pri vseh glagolih II. vrste. Na pojavljanje pripone znotraj II. glagolske vrste vpliva struktura glagola, predvsem se pripona ne pojavlja pri glagolih, katerih koren se končuje na samoglasnik. V tej skupini so pojavitve le sporadične. Prisotnost pripone in z njo poleg semelfaktivnega še dodatnega pomena glagolskega dejanja ni vplivala na pojavljanje pripone *-na-*, saj se med pravimi semelfaktivi in glagoli s predponami ni pokazala statistična razlika. To pomeni, da jih lahko dojemamo kot eno skupino. V njej (kot tudi na splošno v glagolski vrsti, saj ta skupina sestavlja njeno veliko večino) je pripona v rabi najbolj sistematično in občutno prevladuje.

Odrpto ostaja vprašanje, zakaj se pripona skoraj ne pojavlja pri glagolih s korenem na samoglasnik. Ti glagoli namreč niso semelfaktivni. Ali je pripona omejena glede na pomen glagola ali fonološko okolje, iz mojih podatkov ni jasno, saj je ločeno opazovanje obeh kriterijev onemogočeno.

Dejavniki, vezani na informatorje, ki bi vplivali na rabo, niso bili odkriti. To lahko pomeni dvoje. Morda obstaja pri govorceh dejavnik, ki na rabo vpliva, a ga v svoji raziskavi nisem predvidela; po drugi strani lahko takšni rezultati pomenijo, da za odso-

tnost pripone v nekaterih odgovorih ni posebnega razloga, kar govori v prid temu, da so dvojnice v govoru fakultativne, čeprav tega na podlagi podatkov ne moremo gotovo trditi.

V govoru se dvojnice pojavljajo neodvisno od glagola oz. njegove oblike. Takšna nesistematičnost je lahko posledica tega, da je celjski govor mestni, vendar pa dvojnice kažejo tudi na širitev jezikovnega pojava v sistemu. Zdi se, da je *-na-* v celjskem govoru jezikovna inovacija II. glagolske vrste, ki se je večinoma že razširila na semelfaktivne glagole, trenutno pa se širi na celo glagolsko vrsto in se začinja pojavljati tudi pri glagolih, katerih koren se končuje na samoglasnik, ki niso semelfaktivni.

4 Zaključek

V prispevku je predstavljena srednještajerska glagolska pripona *-na-*, ki je v slovenskih govorih jezikovna inovacija. Na jezikovnih kartah je prikazan areal njene rabe iz časa zbiranja gradiva za SLA. Pri tem gre večinoma za zapise, stare 50 in več let, ki vsebujejo odgovore takratne najstarejše generacije govorcev. Glede na moja opazovanja in na izbrano novejšo gradivo domnevam, da se je areal inovacije precej razširil, predvsem na slovensko Koroško.¹¹ Menim, da bi bilo ponovno zajetje stanja II. glagolske vrste v slovenskih narečjih s poudarkom na opazovanju pojavljanja srednještajerske pripone *-na-* koristno za dialektološko in sociolingvistično preučevanje jezikovnih inovacij na splošno, saj je bila zajeta sprememba, ki se v slovenskih govorih dogaja v tem trenutku.

Eksperimentalni vpogled v sistematičnost pripone *-na-* je lahko osnova za nadaljnje raziskovanje okoliščin rabe jezikovnih inovacij pri govorcih mestnih govorov ter vloge mestnih govorov pri zemljepisni širitvi inovacij. Hkrati nudijo dvojnice oz. oblike, ki v jeziku tekmujejo za izbiro, plodno področje za podrobnejše preučevanje jezikovnih in zunajjezikovnih dejavnikov, ki vplivajo na rabo jezika, ter za teoretično preučevanje jezika kot pojava.

¹¹ Hvala raziskovalki, ki je tamkajšnjo rabo pripone potrdila na predstavitvi prispevka v Novi Gorici.

Literatura

- Arhiv = Listkovno in zvezkovno gradivo za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Arhiv Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana.
- V633.03 *oženiti se* ned – pripona [listkovna in zvezkovna kartoteka za Slovenski lingvistični atlas (SLA), hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU]. Karta je nastala na podlagi karte V633 *oženiti se*, avtorica Jožica Škofic.
- V841a.01 *vzdigniti* ned [listkovna in zvezkovna kartoteka za Slovenski lingvistični atlas (SLA), hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU].
- V5000 Zbirna karta za pripono *-ni-* v nedoločniku [listkovna in zvezkovna kartoteka za Slovenski lingvistični atlas (SLA), hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU].
- Jabłońska, Patrycja, 2005: When the prefixes meet the suffixes. *Nordlyd*. 32. 10.7557/12.73.
- Jakop, Tjaša, 2010: Srednjesavinjsko in srednještajersko narečje ter celjski pogovorni jezik. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 120–129.
- Jesenovec, France, 1971: Oznaka slovenskega pogovornega jezika v Celju in okolici. *Jezik in slovstvo* 17/3. 76–81.
- Karta slovenskih narečij z večjimi naselji*, 2016. (Karto Tineta Logarja in Jakoba Riglerja (1983) dopolnili sodelavci Dialektološke sekcije ISJFR ZRC SAZU). Na spletu: https://fran.si/204/sla-slovenski-lingvisticni-atlas/datoteke/SLA_Karta-narecij.pdf.
- Kenda-Jež, Karmen, 2004: Narečje kot jezikovnozvrstna kategorija v sodobnem jezikoslovju. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana: FF (Obdobja 22). 263–276.
- Labov, William, 1994: *Principles of Linguistic Change 1. Internal Factors*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Logar, Tine, 1962: Današnje stanje in naloge slovenske dialektologije. *Jezik in slovstvo* 8/1–2. 1–6.
- Logar, Tine, 1975: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Matushansky, Ora. 2021: ThEmAtlc nOn-Uniformity of Russian vocalic verbal suffixes. *ThV2021* (22.–23. april, 2021).
- Merše, Majda, 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Smole, Vera, 1998: Slovenska narečja. Ljubljana: Mladinska knjiga. (ES 12). 1–5.
- Smole, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana: FF (Obdobja 22). 321–330.
- Šekli, Matej, 2011: Besedotvorje praslovanskega glagola v primerjalnojezikoslovni luči. *Philological Studies Vol. 1*. 129–147.
- Slovenski lingvistični atlas. 1, Človek (telo, bolezni, družina)*, 2011. Ur. Jožica Škofic. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Štarkl, Ema, 2020: *Sinhroni in diahroni pogled na glagolsko pripono -ni- v celjskem mestnem govoru* [na spletu]. 2020. [Dostopno 13. marec 2022]. (<<https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=120881>>).
- Taraldsen, Lucie Medová in Bartosz Wiland, 2019: Semelfactives are bigger than degree achievements. *Nat Lang Linguist Theory* 37, 1463–1513. <<https://doi.org/10.1007/s11049-018-9434-z>>.

Zahvala

Delo je osnovano na podlagi diplomskega dela *Sinhroni in diahroni pogled na glagolsko pripono -ni- v celjskem mestnem govoru*, ki je nastalo pod mentorstvom red. prof. dr. Vere Smole in doc. dr. Saša Živanovića ter somentorstvom dr. Karmen Kenda-Jež. Mentorjema in somentorici se zahvaljujem za vso pomoč in podporo. Zahvaljujem se tudi sodelavkama Dialektološke sekcije ISJFR ZRC SAZU dr. Jožici Škofic in dr. Tjaši Jakop, ki sta mi dodatno pomagali pri izdelavi jezikovnih kart.

The Dialectal Verbal Suffix *-na-* in the Celje Urban Dialect

The paper examines the Central Styrian dialectal verbal suffix *-na-* of the second conjugation in Slovene. Linguistic maps were produced based on *Slovenian Linguistic Atlas* materials. The maps are used to argue that *-na-* is a morphological linguistic innovation that is spreading geographically. It appears only in verbs of the second conjugation, but not in the phonetically similar control verb of the fourth conjugation. The argument for understanding the suffix as a linguistic innovation is the circular area of its occurrence, with systematic use in the central part and a decline in systematicity at the periphery of the area.

The view is supported by empirical research with speakers of the Celje urban dialect, which provides insights into the use of linguistically innovative phenomena in this speech. The use of the verbal suffix *-na-* is argued to be connected to the phonological environment, but not to extra-linguistic factors in the speakers. Since Celje speech is an urban dialect, a lower degree of systematicity is expected. The study empirically confirms the existence of facultative rival morphemes *-na-* and *-ni-* in the Celje urban dialect and serves as a basis for further linguistic research.

VLOGA PREVENTIVNE LINGVISTIKE V PROCESU REVITALIZACIJE NEKATERIH EVROPSKIH JEZIKOV

DAVID BIZJAK

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije
bizjak.david50@gmail.com

Izveček

Termina preventivna lingvistika in perilingvistika se v jezikoslovju pojavita v devetdesetih letih 20. stoletja. Označujeta vejo jezikoslovja, ki se prvenstveno ukvarja s fenomenoma ogroženosti in vitalnosti posameznih jezikov. Poleg klasificiranja glede na stopnjo vitalnosti oz. ogroženosti pa spada v njeno domeno tudi razvijanje orodij in strategij za revitalizacijo posameznega jezika. Prispevek ponazarja izbor in aplikativnost raznolikih strategij, ki pospešujejo proces revitalizacije in kažejo na specifičnost situacije v primerih nekaterih evropskih jezikov.

Ključne besede: preventivna lingvistika, ogroženost jezikov, vitalnost jezikov, jezikovna politika, revitalizacija

Abstract

The terms perilinguistics and preventive linguistics emerge in scientific publications in the 1990s. They refer to the branch of linguistics which deals primarily with the phenomena of language endangerment and vitality. Besides classifying individual languages on the basis of the endangerment or vitality level its domain includes as well the development of appropriate tools and strategies needed for the process of each language's revitalisation. This article illustrates the selection and applicability of various strategies which intensify the process of revitalisation, demonstrating at the same time the distinctiveness of the situation in certain European languages.

Key words: preventive linguistics, language endangerment, language vitality, language policy, revitalisation

1 Uvod: pojav in definicija pojmov perilingvistika in preventivna lingvistika

Angleška termina *perilinguistics* in *preventive linguistics*, ki ju lahko poslovenimo dobesedno z izrazoma perilingvistika in preventivna lingvistika, označujeta novejšo vejo jezikoslovja, ki se ukvarja z opisovanjem sklopov orodij in strategij za preprečevanje izumiranja ogroženih jezikov. Uvedba in implementacija zakonodaje, ki omogoča tako pripravo kakor tudi uporabo teh orodij in strategij, pa spada v domeno jezikovnih politik. Govorimo o jezikovnih politikah posameznih administrativnih enot na treh ravneh: 1. v mikrosferi (tj. znotraj lokalnih skupnosti), 2. v vmesni sferi (tj. na nivoju regionalnih skupnosti) in 3. v makrosferi (tj. na državni ravni ali v okviru skupnosti

držav). Gre torej za dopolnilno vejo sociolingvistike, posebej osredotočeno na področje fenomena ogroženosti oz. upadanja vitalnosti jezikov. Termina je za poimenovanje tega področja predlagal James Alan Matisoff (Matisoff 1991: 201, 224). Po njem ju v svoji monografiji povzema David Crystal, ki izraža večjo naklonjenost drugemu, torej *preventive linguistics*, ker ta po njegovem mnenju zveni bolj dinamično (Crystal 2000: 124). Lahko se strinjamo, da ima *perilinguistics* s svojo grško predpono *peri-* nevtralnejšo konotacijo, nanaša se na preučevanje perifernih jezikov, tj. jezikov na obrobju ali zapostavljenih jezikov, ki so tretirani kot drugorazredni, v nasprotju s terminom *preventive linguistics*, ki je usmerjen operativno, torej k iskanju konkretnih rešitev v smeri dviga stopnje vitalnosti posameznega jezika.

2 Lestvice ogroženosti oz. vitalnosti jezikov

UNESCO-v Atlas ogroženih jezikov sveta, ang. *UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger* (2017), predstavlja danes najbolj sistematičen in najnatančnejše izpopolnjeni vir informacij o ogroženih jezikih v svetovnem merilu. Delo je praktično nadaljevanje že leta 1993 izdane UNESCO-ve Rdeče knjige ogroženih jezikov. Glavni urednik tretje izdaje iz leta 2010, ki je na voljo v angleški, francoski in španski različici, obstaja pa še elektronska verzija, ki jo sproti posodablja, je Christopher Moseley. Mojstrovina jemlje v pretres približno 2500 ogroženih jezikov, čeprav njihovo število sproti narašča. Med obravnavanimi naj bi bilo okoli 230 že od leta 1950 registriranih kot izumrlih jezikov (UNESCO Atlas WLD 2017). Mednarodna skupina strokovnjakov, ki jo je imenoval UNESCO, je opredelila lestvico vitalnosti oz. ogroženosti, sestavljeno iz šestih stopenj: 1. varen, 2. ranljiv, 3. dejansko ogrožen, 4. resno ogrožen, 5. skrajno ogrožen, 6. izumrl (Unesco Project AWLD 2011). Stopnje so formulirane na osnovi naslednjih devetih kriterijev: absolutno število govorcev, delež govorcev znotraj celotne populacije, medgeneracijski prenos jezika, odnos prebivalcev skupnosti do svojega jezika, razpoložljivost virov za poučevanje jezika in opismenjevanje v njem, prehajanje iz enega jezika v drugega glede na področje življenja, vladna in institucionalna jezikovna politika in smernice, tip in kakovost razpoložljive dokumentacije, pristop do novih področij in medijev (Unesco Project AWLD 2011). Poleg UNESCO-ve je uveljavljenih še nekaj lestvic, predvsem Whaleyeva (Grenoble in Whaley 2006), prav tako 6-stopenjska, le formulacije posameznih stopenj se rahlo razlikujejo od UNESCO-vih.

3 Orodja in strategije preventivne lingvistike ter njihova aplikativnost

Aplikativnost preventivne lingvistike, če privzamemo v našo terminologijo po Crystalu bolj dinamično variacijo poimenovanja, pa se ne nanaša zgolj na problematiko manj razširjenih, manjšinskih, regionalnih jezikov ter osamosvojenih narečij ali mikrojezikov. Orodja in strategije, s pomočjo katerih je mogoče intenzivirati proces revitalizacije slednjih, je namreč prav tako mogoče uporabiti tudi v smislu izboljšanja sociolingvistične situacije širše uveljavljavljanih makrojezikov, večinskih ali uradnih državnih jezikov z dolgo tradicijo in bogatim književnim pedigrejem, ogroženih s strani njihovih rivalov. Odskočno desko za kakršenkoli aktivizem v tej smeri, pa naj gre za mikro- ali makrojezik, pomeni vpis tega jezika v ustavo držav/-e, na čigar ozemlju/-ih se uporablja. Ponazorimo to trditev s primerom prisotnosti italijanščine in madžarščine kot jezikov italijanske oz. madžarske narodne skupnosti v Ustavi Republike Slovenije (Teršek 2018), temeljni ustavni listini slovenske države, iz katere sledi cela množica zakonskih

predpisov in aktov povezanih s krojenjem jezikovne politike v prid razvoju teh dveh manjšinskih jezikov v slovenskem prostoru. Na tem vpisu je osnovano dvojezično delovanje uradnih javnih institucij na večjem območju slovenske Istre in v delu Prekmurja. Ena bistvenih pridobitev za italijansko oziroma madžarsko govoreče državljanke RS je potek vzgojno-izobraževalnega procesa v okviru enojezičnih šol z italijanščino kot učnim jezikom oziroma dvojezičnih šol z madžarščino in s slovenščino kot učnima jezikoma. Pri tem se kljub natančnim zakonskim predpisom in ugodnim normativom spopadajo s praktičnimi težavami, zlasti kar se tiče odnosa institucij v prestolnici do njihovega jezikovnega vprašanja, na kljubovanje sicer marsikdaj naletijo tudi v javnem življenju na dvojezičnem območju, včasih pa namesto koriščenja pravic, ki jim jih omogoča zakonodaja, celo sami iz pragmatičnih razlogov raje izberejo brezpogojno integracijo v večinsko, tj. slovensko kulturno-jezikovno sfero. Drugi primer, ki ponazarja pomen tega osnovnega ukrepa za razvoj določenega jezika, je nedavni vpis slovenskega znakovnega jezika in jezika gluho-slepim v 62.a člen naše ustave. To dejanje odpira obzorja v prvi vrsti gluhim, gluho-slepim, ljudem z motnjami v sluhu in/ali vidu na ozemlju RS ter njihovim slišnim sorodnikom in prijateljem, na drugi strani pa tudi za to področje specializiranemu profesionalnemu kadru, torej njihovim učiteljem ter za ta dva jezika usposobljenim tolmačem in prevajalcem. Že pred tem, s potrditvijo Zakona o uporabi slovenskega znakovnega jezika (ZUSZJ) v Državnem zboru RS leta 2002 (Vlada RS 2002), se je na tem področju nekaj premaknilo, omenimo le dve izmed pridobitev, ki sta rezultat te zakonske novitete: izdaja Multimedijskega praktičnega slovarja slovenskega znakovnega jezika (2002) in objava Priročne video slovnice slovenskega znakovnega jezika (2019) tako v knjižni kakor video obliki. Ob tem opomnimo, da slovnica ni napisana, temveč odkretana. Kolikšne dimenzije bo razvoj obeh jezikov v našem prostoru dosegel, je vprašanje jezikovne samozavesti samih uporabnikov, v veliki meri pa držijo v rokah škarje in platno krojilci jezikovne politike, ti bodo namreč odmerjali, v kolikšni meri in kako bo implementacija zakonodaje potekala v vsakdanjem življenju. Iz določenemu jeziku naklonjene zakonodaje namreč izhajajo vsa nadaljnja orodja, predvsem tista povezana z njegovim položajem znotraj vzgojno-izobraževalnega sistema, akademske in umetniške sfere ter medijske krajine. Med klasičnimi orodji omenimo motiviranje uporabnikov nekega jezika za ustvarjanje slovarjev, slovnice, učbenikov, prevajanje poljudne, strokovne in znanstvene literature vanj in iz njega, snemanje radijskih in televizijskih programov in oddaj, tiskanje časopisov in revij, podnaslavljanje razstav, ustvarjanje gledaliških predstav. Sodobnejše strategije pa si utirajo pot preko modernih družbenih omrežij, pri čemer mislimo na pospeševanje razvoja terminologije za upravljanje različnih funkcij v IKT, za pisanje blogov, spletnih strani, *Wikipedije*, snemanje video klipov ali *You Tube* posnetkov. Nič manj pomembno ni orodje za razvoj specifičnega besedišča, korespondence in retoričnih kompetenc pri vzpostavljanju diplomatskih odnosov. Če želimo, da (p)ostane določen jezik dandanes prepoznaven in konkurenčen v krogu jezikov svoje jezikovne soseske, se mora uveljaviti tudi kot konferenčni jezik, torej ga je potrebno razvijati za potrebe mednarodnih srečanj, konferenc, posvetov, kongresov itd. Naslednje poglavje je posvečeno obravnavi orodij/strategij v okviru posameznih evropskih jezikovnih politik na ravneh makrosfere, vmesne sfere in mikrosfere.

4 Primeri udejanjanja jezikovne preventive v različnih evropskih državah

4.1 Nov razmah furlanščine v Republiki Italiji

Sprejetje Deželnega zakona št. 15/1996 o zaščiti furlanskega jezika v deželi Furlaniji - Julijski krajini (Cisilino 2001: 111) kakor tudi Državnega zakona št. 482/1999 o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin v Republiki Italiji (Cisilino 2001: 124), še zlasti pa Deželnega zakona št. 29/2007 o varstvu jezikovnih in narodnih manjšin ter promociji furlanskega jezika v deželi Furlaniji - Julijski krajini (Vicario 2011: 148–149), je prvič po letu 1866, torej po priključitvi zahodnega in osrednjega dela furlanskega kulturno-jezikovnega prostora k pet let pred tem ustanovljeni Kraljevini Italiji, sprožilo pravi tektonski premik v sociolingvističnem razvoju furlanščine, ki sta ji bila vtisnila pečat literarnega jezika pesnik Pieri Zorut (1792–1867) in pisateljica Catarine Percude (1812–1887). Navajamo nekaj novosti, ki so rezultat omenjenih zakonov in pričajo o razcvetu *marilenghe*¹ v prvih desetletjih 21. stoletja: standardizacija furlanske grafije, izdaja knjižne in spletne verzije velikega dvojezičnega italijansko-furlanskega slovarja *Grant Dizionari Bilengâl talian-furlan (GDBTF)* in furlanskega pravopisnega pregledovalnika besedil *Coretôr Ortografic Furlan*, pravica do uporabe furlanščine v sodnem postopku, možnost izbire poročnega obreda z nagovorom v tem jeziku, uvedba furlanščine v vrtce in osnovne šole bodisi kot izbirnega jezika ob boku italijanščini bodisi eksperimentalno na ravni učnega jezika pri posameznih predmetih, priprava kurikulumov za izvajanje dveh univerzitetnih programov v okviru študija furlanistike v *marilenghe* kot študijskem jeziku, izdaja prvih naravoslovno-matematičnih znanstvenih del v tem manjšinskem jeziku, tiskanje znanstvenih revij, npr. *Cil e tiere* in dvojezični furlansko-angleški *Gjornâl Furlan des Siencis/Friulian Journal of Science*, nastanek televizijske oddaje *Science furlane*, vsakodnevne 5-minutne radijske serije *Sclesis, cinc minûts di science e tecnologjie* (sln. Drobcji, pet minut za znanost in tehnologijo), obsežen seznam novih dokumentarcev, video filmov, risank, namenjenih didaktiki pouka furlanščine, multimedijski spektakel *Felici ma furlans* (sln. Srečni, pa vendarle Furlani). Kakšna je percepcija teh novitet s strani domačih govorcev furlanščine, ali jih občutijo kot pridobitve ali ne in v kolikšni meri se jih poslužujejo, je drugo vprašanje. Morda so novitetam celo bolj naklonjeni tuji priseljenci, ki se želijo manjšinskega jezika naučiti za lažje integriranje v furlansko družbo, ter tuji jezikoslovci, ki ga preučujejo kot nekakšno jezikovno poslastico. Kljub dilemi ugotavljamo, da se jezik s pomočjo naštetih orodij revitalizira in da se rojeva nova paradigma v njegovem razvoju, ni pa čutiti prave sinergije med sestavnimi členi v verigi, udeleženi so zgolj določeni segmenti, zlasti mislimo na pospešen razvoj strokovnega in akademskega diskurza, ki jima je sicer prostor v javnem življenju skromno odmerjen. Učinki preventivne lingvistike so torej jasno razpoznavni, toda odgovor na vprašanje, kakšen scenarij se furlanščini obeta v prihodnje, je še bolj odvisen od človeškega faktorja, tj. jezikovnega ozaveščanja njenih govorcev.

4.2 Ponovni vzpon beneščine v Republiki Italiji

Leta 2007 so po dolgih stoletjih govori Benečanov, torej prebivalcev italijanske dežele Benečije (Veneta) ter tedanjih Tržaške in Goriške pokrajine znotraj dežele Furlanije -

¹ Furlanski izraz za materni jezik, ki se ga furlanofoni radi poslužujejo v vsakdanjem pogovoru.

Julijske krajine, dosegli status manjšinskega jezika, toda zgolj na deželni ravni, tj. v vmesni sferi, in sicer v smislu ohranjanja kulturne dediščine, ne pa tudi na državni ravni, tj. v makrosferi. V Ustavi Republike Italije namreč beneščini ni priznan uradni status manjšinskega jezika kot npr. furlanščini ali sardščini. Kljub dolgi zgodovini jezika nekdanje *Serenissime*, neuradne *lingue france* vzhodnega Sredozemlja, in njegovi funkciji sporazumevalnega koda med trgovci, ribiči, mornarji, celo jezika diplomatske korespondence vzdolž Jadrana, Jonskega in Egejskega morja, pa tja do Levanta, ni v 2. tisočletju nikoli pridobil statusa uradnega jezika. Po razpadu Beneške republike je celo zdrsnil na raven severnoitalijanskega narečja. Šele Deželni zakon št. 8/2007 o zaščiti, ovrednotenju in promociji beneške zgodovinske in kulturne dediščine, ki ga je potrdil Deželni svet Benečije, pomeni priznanje beneščine kot jezika in posledično njen vnovični vzpon na sociolingvistični lestvici. Naslednje novitete pomenijo pridobitev za beneščini zveste govorce:

- a) uzakonitev praznika beneškega ljudstva na dan 25. marca, tj. v počastitev domnevne obletnice ustanovitve mesta Benetke 25. marca leta 421;
- b) objava več spletnih slovarjev, npr. modernega *Dizionario Veneto de »El Galepin«*, v spletni obliki (CRV 2017);
- c) rojstvo spletnega trojezičnega beneško-italijansko-angleškega prevajalnika *Traduttore Veneto de »El Galepin«: veneto-italiano-inglese*, objavljenega na istem portalu (prav tam);
- č) v beneščini napisana slovnica *Manual Gramaticale Xenerale de la Léngua Vènetà e le só varianti* (Brunelli 2005);
- d) standardizacija beneške grafije pod naslovom *Decalogo della Grafia Veneta* in izdaja učbenika *Manuale della Grafia veneta internazionale moderna* (Giunta Regionale 2017);
- e) uvajanje fakultativnega pouka beneščine v osnovne šole;
- f) hitra digitalizacija beneškega jezika, kar dokazuje npr. izjemen porast objav na *Wikipediji*.

Očitno je preventivna lingvistika s svojimi strateškimi prijemi tudi v primeru beneščine požela določen uspeh, šele po nekoliko daljšem časovnem intervalu pa bo mogoče presoditi, ali je pripomogla k njenemu daljnoročnemu opolnomočenju ali pa gre le za njeno navidezno ohranjanje pri življenju.

4.3 Renesansa kornijščine v Združenem kraljestvu

Na območju zahodne angleške grofije Kornovalije (ang. *Cornwall*) do 18. stoletja živi oziroma vsaj še delno preživeli jezik z britanske veje otoške podskupine keltskih jezikov, angleško imenovan *Cornish* (sln. kornijščina) – katerega zadnji govorec John Davey je sicer umrl šele leta 1891 (St. Ives 1930)², je bil takoj po prelomu zadnjega tisočletja, natančneje leta 2002, s strani britanske vlade deležen priznanja statusa manjšinskega jezika. Proces revitalizacije te keltske jezikovne ostaline se je resda začel že na začetku 20. stoletja, torej dolgo pred priznanjem njegovega statusa manjšinskega jezika, toda to jeziku ni prineslo resnične rehabilitacije v političnem smislu, temveč je pred-

² V spomin kmetu po imenu John Davey of Boswednack in njegovemu očetu Johnu Daveyu of St. Just, poznanemu učitelju in matematiku, ki sta ohranila obsežno znanje kornijskega jezika, je leta 1930 *St. Ives Old Cornwall Society* postavila spominsko ploščo v župnijski cerkvi župnije Zennor (St. Ives 1930).

vsem olajšalo financiranje procesa njegovega ponovnega oživljanja v kulturni sferi. Pa vendarle gre uradnemu priznanju statusa jezika pripisati zaslugo za ustanovitev združenja organizacij *Maga Kernow* (sln. Partnerstvo za kornijski jezik) leta 2005, čigar glavno poslanstvo je bilo implementiranje Strategije za razvoj kornijskega jezika (The Packet 2022). Sledilo je nekaj lokalno patriotskih potez politikov, kakršna je svečana zaprisega štirih poslancev britanskega parlamenta v kornijsščini namesto v angleščini leta 2010 (prav tam), kar sicer po eni strani verjetno predstavlja čisto trendovsko dejanje s ciljem vplivanja na čustva lokalnega prebivalstva v smislu višje podpore na naslednjih volitvah, kljub temu pa ga moramo razumeti kot kamenček v mozaiku pri dvigu prestiža kornijsščine, kajti to pomeni njen vstop v javno rabo na najvišji državni institucionalni ravni. Istega leta so v Poolu ustanovili prvi vrtec s komunikacijo v kornijsščini kot uradnem jeziku, *Skol Dy Sadorn Kernewek* (prav tam). Leto zatem pa je izšla prva verzija kornijskega prevoda Svetega pisma kot celote *An Beybel Sans in Kernowek* pod avtorstvom Nicholasa Williama. Leta 2013 so uvedli prve tečaje kornijsščine celo v Spodnjem domu britanskega parlamenta (prav tam). Danes izhajajo tri revije, v katerih članki v kornijsščini prevladujejo nad tistimi v angleščini, enkrat tedensko, ob nedeljah, pa v domačem jeziku oddaja novice radijska postaja *BBC Radio Cornwall* (prav tam). Poleg spletnega poučevanja na novo rehabilitiranega Kerneweka/Kernoweka omenimo še neformalna srečanja po lokalih, imenovana *Yeth an Werin* (ang. *Languages of the people*). Aktivistom preventivne lingvistike gre zahvala, da najbližji sorodnik sosednje bretonščine, ki je stoletja prenašal iz roda v rod šege najzahodnejšega kotička Britanskega otočja pretežno v obliki govorjene besede, ni odšel v pozabo, temveč je na novo vzbrstel. Ali bo tudi vzcvetel, pa je vprašanje morebitnih potreb prebivalstva dežele bardov po odkrivanju svoje izvirne identitete in izražanju edinstvenosti življenjskega sloga svojih prednikov oziroma po zabrisanju sleherne sledi za njimi.

4.4 Proces opolnomočenja malteščine/melitsčine v institucijah EU

V Hoyte-Westovem članku med drugim beremo o spremembah v sociolingvistični situaciji malteščine ali melitsčine v obdobju od vstopa otoške državice Malte v EU (Hoyte-West 2019). Osamosvojenemu arabskemu narečju, preoblikovanemu pod vplivom italijanščine in angleščine, ki je doseglo status uradnega državnega jezika³ z razglasitvijo neodvisnosti Malte leta 1964, edinemu neindoevropskemu jeziku semitskega izvora, torej dediču afriško-azijske genetske pripadnosti, s statusom uradnega jezika EU, se je evolucijski proces preusmeril od leta 2004 dalje. Letnica vstopa Malte v EU pač pomembno zaznamuje *malti*, kot jo imenujejo v materinščini, njen prestiž se je namreč z vstopom v institucije EU samoumevno dvignil tudi v domovini že s samo zahtevo malteške vlade, da ji dodelijo status enega izmed enakovrednih jezikov unije, kar je bil pravzaprav njihov pogoj za pridružitve. Malteški pogajalci so na ta način pokazali jasen signal, da ne želijo sodelovati zgolj pod okriljem svojega nekdanjega kolonizatorja, tj. Združenega kraljestva, temveč kot neodvisna enota z lastno zgodovinsko-kulturno tradicijo (Hoyte-West 2019: 104–105). Veliko pridobitev, ki vpliva na jezikovno ozaveščanje govorcev malteščine, predstavlja njeno vključevanje v konferenčno tolmačenje in prevajanje, kar spodbuja zmanjševanje jezikovnega prehajanja

³ Drugi uradni državni jezik na malteškem ozemlju je angleščina, do leta 1934 pa je tod uživala status uradnega jezika tudi italijanščina.

(*code-switching*) ter interferenc med malteščino in angleščino v javnih govorih in diskusijah Maltežanov na evropski institucionalni ravni (Hoyte-West 2019: 105). O drastičnosti razmer glede usposobljenosti prevajalskih kadrov ob vstopu Malte v EU priča Hoyte-Westova razlaga, da so morali zaprositi za triletni odlog pred uvedbo malteščine kot konferenčnega jezika v delovnih ustanovah, kar je v praksi pomenilo vstop *maltija* na prizorišče evropskega dogajanja šele leta 2007. Prvo skupino tolmačev so, sicer v sodelovanju z malteško univerzo, pravzaprav usposobili na westminstrski univerzi v Londonu (Hoyte-West 2019: 104–105). Iz tega je razvidno, kako so si v preteklosti evropske imperialne velesile za dolgo obdobje vnaprej zagotovile premoč nad svojimi kolonijami. Te so se resda kasneje politično osamosvojile, toda v gospodarskem in kulturnem pogledu ostajajo pod njihovim pokroviteljskim nadzorom kot neobgljeni otroci, katerih odraščanje je zategadelj zelo otežkočeno. Uvajanje skrajno ogroženega jezika v sfero konferenčnega tolmačenja predstavlja eno izmed strategij, ki utegnejo v njem prebuditi prvine za razvoj doslej neznanih potencialov, spričo katerih se utegne dvigniti jezikovna zavest njegovih govorcev, s tem pa tudi stopnja vitalnosti.

4.5 Preporod latinščine v sodobnih medijih

Ne glede na to, da so različne variante vulgarne latinščine na posameznih delih nekdanjega Rimskega cesarstva preživele preko procesa transformacije v romanske jezike, zaradi česar o izginotju latinščine nikakor ni moč govoriti, pa si je tudi njen vzporedni jezik, tj. klasična oziroma standardna latinščina, če se izrazimo v skladu s sodobnim pojmovanjem, utrl pot preživetja do moderne dobe. Prvine tega jezika ostajajo namreč trdno ustaljene v strokovno-znanstvenem besednjaku modernih evropskih jezikov, zlasti na področju naravoslovja, prava in religije, poleg tega pa so ga tudi dostojanstveniki Rimskokatoliške cerkve skozi stoletja zvesto ohranjali v liturgičnem obredju. Če danes znotraj te ustanove maše in drugi rituali večinoma potekajo v nacionalnih jezikih, pa duhovniki vanje redno vključujejo branje odlomkov in pesnitev v latinščini, kar predstavlja primer učinkovite preventivne strategije v smeri njene revitalizacije. Na ta način latinščina še dalje uživa, ob boku italijanščini, status uradnega državnega jezika Vatikanске mestne države. O vnovičnem rojstvu tega predstavnika italske skupine indoevropskih jezikov v sodobni medijski krajini pa priča npr. latinska verzija *Wikipedije*, tj. *Vicipaedia*. V spletnem dnevniku v članku Latinščina ni »mrtev« jezik lahko preberemo o finski radijski postaji s podkasti, kjer obstaja forum *Colloquia Latina* za razprave v tem jeziku, o skupini *Diarium Latinum* znotraj spletne skupnosti *LiveJournal* kakor tudi o dnevni vremenski napovedi v tem kodu, najdemo pa tudi zajeten spisec latinsko pisanih osebnih blogov (LiLoLe 2007). Mehanizmi, ki se sprožajo pri posameznih uporabnikih oziroma ljubiteljih določenega jezika, to se pravi na individualni ravni in posledično na ravni skupinske oziroma kolektivne zavesti, včasih spontano, brez posredovanja jezikovne politike, vodijo k razvoju inovativnih orodij.

4.6 Festival pesmi, orodje za spremembe scenarijev v evoluciji estonščine

Eesti keel (sln. estonski jezik) uživa status edinega uradnega državnega jezika baltiške države Estonije od leta 1995 dalje, čeprav si je estonsko ljudstvo obnovilo neodvisnost že štiri leta pred tem, tj. leta 1991. Prvič pa je bila ta izbojevana leta 1920. Z letom 1995 je ruščini v državi dodeljen status tujega jezika. Po podatku Trobevšek Drobnakove iz leta 2006 se število govorcev tega južnougrofinskega jezika iz uralske jezikovne družin-

ne, tesno sorodnega s sosednjo finščino, suče okoli 1 mio (Trobevšek Drobnak 2006: 34), Anna Verschik leto pred tem navaja cifro 1,1 mio govorcev, 930.000 izmed katerih naj bi bilo prebivalcev Estonije (Verschik 2005: 283). Začetki estonske književnosti segajo v 16. stoletje, prva slovnica estonščine pa je izšla v nemščini leta 1637, germanski vpliv na njen razvoj je bil pač močan, saj govorimo kar o slabi tretjini besedišča germanskega izvora, zlasti iz obdobja srednje nizke nemščine in visoke nemščine. Anton Thor Helle je v svojem prevodu Biblije leta 1739 poenotil narečja v skupni jezik. Da je bilo za Estonce, ki so od 13. stoletja do leta 1920 životali pod tujim jarmom, tj. pod Danci, Nemci, Švedi in Rusi, rojstvo književnosti v njihovem jeziku izjemna pridobitev, dokazuje praznovanje dneva maternega jezika⁴ 14. marca, tj. na dan, ko se je rodil začetnik moderne estonske poezije Kristijan Jaak Peterson⁵ (Bizjak 2021: 18). Poleg tega je že po naravi estonščina v evropskem prostoru, podobno kot finščina in madžarščina, spričo svoje genetske oddaljenosti, deležna precejšnje kulturne izolacije. Emilia Pawłusz analizira subtilne mehanizme, ki jih sicer navadno ne percipiramo kot prvine jezikovne politike, vendar lahko vplivajo na vlogo jezika v družbi ter kot gradniki identitete govorcev usmerjajo njihov način dojemanja jezika. Raziskovalka med »*non-state mechanisms and practices*«⁶ prištevava *Laulupidu – Song Celebration Festival* (Pawłusz 2016: 252). Ne gre za običajen glasbeni festival, temveč za šego estonskega ljudstva, izoblikovano in skrbno negovano od leta 1869 dalje, ko se je na odru v mestu Tartu zbralo 845 pevcev in glasbenikov, izvajalcev estonske narodne pesmi v obliki zborovskega petja. Ker se je ta prvi vseestonski glasbeni festival odvijal v obdobju, ko je bilo današnje estonsko ozemlje provinca Ruskega cesarstva pod upravo nemško govorečih elit in ko je po Evropi odmevala pomlad narodov iz leta 1848, je to postal kronski dogodek s posebno simbolično močjo (Pawłusz 2016: 259). Množično skupinsko petje pesmi v ljudskem idiomu je prevzelo združevalno funkcijo in pospešilo rojstvo naroda, saj predstavlja po avtoričinem mnenju jezik osrednjo komponento estonske identitete. Gre za značilnost vseh ljudstev, toda v estonskem primeru je navezanost ljudstva na svoj jezik še posebej izrazita. Festival je kmalu prerasel v tradicijo, iniciativa zanj je prevzelo *Eesti Lauljate Liit, ELL* (sln. Združenje estonskih pevcev). Njegovi cilji so postali utrjevanje estonske narodne zavesti, ozaveščanje odmika Estoncev od Rusov in Nemcev, opismenjevanje ljudstva v estonščini in informiranje o pomenu izobrazbe (Pawłusz 2016: 260). Obogatili so ga še s plesno-gimnastičnimi performansi in parado civilne garde (Pawłusz 2016: 262). Šega ni zamrla niti v obdobju sovjetskega režima, čeravno je festival potekal v okrnjeni obliki, toda vztrajnosti jim kljub represiji oblasti ni nikoli zmanjkalo. Dve leti pred razpustom Sovjetske zveze si je estonščina izborila status uradnega jezika znotraj tedanje Estonske Sovjetske Socialistične Republike. Po krajšem obdobju estonsko-ruske diglosije so oživili Akt o državljanstvu iz leta 1938, leta 1995 pa je stopil v veljavo še novi Akt o jeziku, ki je postavil znanje estonskega jezika kot bistven kriterij za pridobitev estonskega državljanstva (Pawłusz 2016: 256). Iz primera estonščine zatorej izhaja, da sta festivalna dejavnost in praznik maternega jezika orodji, po kakršnih bi preventivna lingvistika pri stimuliranju procesa revitalizacije ogroženih jezikov lahko posegala pogosteje.

⁴ Primerljivo s slovenskim kulturnim praznikom, s to razliko, da v Sloveniji obeležujemo praznik kulture na dan Prešernove smrti, v Estoniji pa na dan Petersonovega rojstva.

⁵ Riga (1801) – Riga (1822). Njegovo delo je bilo izdano v celoti posthumno.

4.7 Težnja k izboljšanju položaja romščine v Sloveniji

Če doslej obravnavani jeziki spadajo pod kategorijo manj razširjenih jezikov, pa to ne velja v primeru romščine oz. romskih jezikov,⁶ pripadnikov indoiranske skupine indoevropskih jezikov. Po približnih ocenah naj bi bilo namreč uporabnikov romščine med 8 in 10 milijonov (Trobevšek Drobnak 2006: 19), kar daleč presega merilo za vstop v to kategorijo. So pa ti jeziki močno ogroženi zaradi negativnih dejavnikov, kakršni so raztresenost govorcev po večini evropskih držav, močna narečna razcepljenost, odsotnost književne tradicije, nepismenost rojenih govorcev. Generalni direktorat za notranjo politiko pri Evropskem parlamentu kategorizira romščino kot »jezik brez ozemlja« (GD 2013, Povzetek, 11. odst.). Doslej so status uradnih manjšinskih jezikov različne romske jezikovne variante dosegle v redkih delih Evrope, bodisi na ravni makrosfere, npr. v kraljevinah Norveški in Švedski, republikah Severni Makedoniji in Kosovu, ali zgolj na nivoju mikrosfere, npr. v nekaterih občinah avstrijske zvezne dežele Gradiščanske. Status romskih jezikov v Sloveniji ureja 65. člen Ustave RS: Položaj in posebne pravice romske skupnosti v Sloveniji (1991). Iz tega člena se je leta 2007 rodil Zakon o romski skupnosti v RS (Ur. list 2007). 4. člen tega zakona pravi: »RS spodbuja ohranjanje in razvoj romskega jezika ter kulturno, informativno in založniško dejavnost romske skupnosti« (Ur. list 2007). V veljavi je potemtakem zakon, ki opredeljuje en sam romski jezik, znano pa je, da tudi znotraj meja naše države obstajajo različne variante romščine, kar jasno pove, da bodo potrebni nadaljnji koraki do vsaj za silo poglobljenega znanja o govorih slovenskih Romov in vnosa sprememb v dikcijo zakonskega in podzakonskih aktov o pravicah te na poseben način stigmatizirane in odrinjene populacije. Kljub vsemu so že dosežene določene pridobitve, npr. 15-minutna televizijska oddaja *So vakeres?* (sln. Kaj govoriš?) na sporedu na RTV SLO vsakih 14 dni od leta 2010. Tedenska enourna radijska oddaja *Amare Droma* (sln. Naše poti) dokazuje, da je radijski program romski populaciji bolj naklonjen od televizijskega. *Amari Čhib* (2013) (sln. Naš jezik: slovnica prekmurske romščine) avtorice Samante Baranja, in *Žeposkero slovarčko belokranjsko pu romane* (2013) (sln. Žepni slovarček belokranjske romščine) Martine Brezer, predstavljata začetno fazo standardizacije prekmurske in belokranjske variante romskih govorov na Slovenskem. Pri ozaveščanju tako romskega kot ne-romskega prebivalstva pa igra glavno vlogo Društvo romski informacijski in znanstveno-raziskovalni center Slovenije – *Anglunipe* v Ljubljani. Preventivna lingvistika je zatorej na delu, četudi se jezikovni položaj Romov v slovenski kakor tudi evropski družbi izboljšuje zelo počasi.

4.8 Purizem in neologizmi, tradicionalni strategiji za vitalnost islandščine

Islandščina, edini uradni državni jezik Republike Islandije in materni jezik večine njenih prebivalcev, predstavlja trdoživ primerek z zahodno-skandinavske veje severnogermanske skupine indoevropskih jezikov. Ta jezik s starožitnim pridihom govori po podatku zbirke *Ethnologue* približno 314.000 prebivalcev otoka, nekaj tisoč govorcev pa ga uporablja v diaspori na Danskem (Ethnologue Icelandic 2016), akademik prof. dr. Orešnik pa poroča o ok. 300.000 govorcih na Islandskem in dodatnih pribl. 100.000 v diaspori (Orešnik 2013, 25). Sodobna islandščina ostaja konservativna, uporabi tujk Islandci niso naklonjeni, za izraz novosti v jeziku od nekdanj namesto izposojanja raje

⁶ Jezikovni sklop, ki ga sestavlja sedem osnovnih variant, tesno sorodnih z nekaterimi severno- in osrednjoindijskimi jeziki.

kujejo neologizme, kar verjetno lahko pripišemo njihovi izoliranosti in otoški identiteti. Zlasti v pisani besedi je v veliki meri ohranjena srednjeveška podoba jezika, v kateri so ok. leta 1220 nastale znamenite sage in zbirke pesmi ter zgodb pod naslovom *Edda*. Današnja jezikovna politika Islandije, nagnjena k jezikovnemu purizmu in krojenju neologizmov, ima po Péturssonovem mnenju zametke že v 16. in 17. stoletju. Arngríhmuna Jónssona (1568–1648) z vzdevkom *lærði* (sln. učenjak) omenja kot začetnika jezikovne politike v deželi (Pétursson 1994: 40). Bil je podpornik čistosti jezika, danes bi temu rekli ekologije jezika, in jezikovnega stila starih rokopisov, poudarjal je neznanost tujega vpliva na njihove avtorje. Svoje islandske rojake je pozival, naj črpajo iz bogastev maternega jezika ter se izogibajo posnemanju Dancev in Nemcev (prav tam). Izogibanje tujkam in tvorba neologizmov postaneta tako podstat boja njegovih naslednikov in pomenita pomemben del programa v okviru prizadevanj za ohranitev nordijskega jezika *Lærdómslistafélagið* (sln. Družba za učenost in umetnost), družbe, ustanovljene v Københavnu ob koncu 18. stoletja (Pétursson 1994: 41). V 19. stoletju, ko je bila danščina še vedno uradni jezik, se je krog intelektualcev za oživitev islandske narodne zavesti jasno zavzemal za uvajanje neologizmov ter starih besed z novimi pomeni (Pétursson 1994: 42). Odločilno vlogo pri odpravi danščine in uvedbi domačega koda v reykvjaviški Mestni skupščini pa je odigral njen član Jón Guðmundson (1807–1875). Pod njegovim vplivom je namreč prebujeno ljudstvo zahtevalo uporabo islandščine v javnosti. Konec 19. stoletja zaznamuje uvedba novinarskega pravopisa *Blaðamannastafsetningin*, poenoteni pravopis za vse sfere življenja pa izdajo leta 1919 (Pétursson 1994: 43). V 20. stoletju, po utrditvi položaja jezika pa napoči čas za posvečanje skrbi za lep izbran jezik. V 21. stoletju pomenita izjemen izziv jezikovno ekološko usmerjeni naciji posodabljanje jezika medijev in 'islandenje' terminologije IKT. Zanimivo bo spremljati (ne)uspeh strategije purističnega oblikovanja novotvorjenk na semantičnem področju, ki ga anglosaški vzorec v večini evropskih jezikov že malodane povsem obvladuje.

5 Zaključek

Analiza implementacije raznolikih strategij in orodij jezikovne preventive na osmih vzorčnih primerih ogroženih evropskih jezikov, ki se govorijo na ozemljih držav z različnimi oblikami političnih ureditev in na raznih koncih stare celine ter posebjajo genotolingvistično variabilnost, dokazuje aplikativnost preventivne lingvistike. Vseh osem obravnavanih jezikov je namreč kljub svoji ogroženosti uspelo s pomočjo preventivnih orodij in strategij doseči višjo ali nižjo stopnjo revitalizacije. Nekateri izmed njih so se posledično povzpeli do najvišjega položaja na lestvici sociolingvističnih statusov v makrosferi, torej so se uveljavili kot uradni državni jeziki na državni oziroma celo meddržavni ravni, v nasprotju z drugimi, ki so si izborili status manjšinskih jezikov v vmesni sferi ali mikrosferi, torej na omejenih, tj. regionalnih ali pa zgolj lokalnih območjih držav. Posebej izstopajo tretji, to so že izginuli jeziki v ponovnem procesu revitalizacije, ki spričo odsotnosti avtentičnih govorcev zahtevajo posebno inovativen pristop jezikoslovcev, jezikovnih aktivistov in učečih se govorcev. Poleg govorjenih sta v prispevku na kratko izpostavljena še dva vzporedna jezika, oba kretana: eden predstavnik kategorije znakovnih jezikov in drugi še ne natančno kategoriziran, tj. jezik gluho-slepih. Ker predstavljajo slednji povsem specifičen jezikoslovni fenomen, je potrebno za njihovo doseganje višje ravni vitalnosti intenzivirati strateško načrtovanje in ga usmerjati k iskanju inovativnih in izvirnih orodij.

Literatura

- Bizjak, David, 2021: *Vpliv jezikovne politike na razvoj manj razširjenih jezikov v evropskem prostoru: primer furlanščine*. Doktorska disertacija. Koper: Univerza na Primorskem.
- CRV, 2007, Consiglio Regionale del Veneto: *Lingua veneta*. (www.linguaveneta.net).
- Cisilino, William, 2001: *La tutela delle minoranze linguistiche. Analisi della normativa statale e regionale, con particolare riguardo alla lingua friulana*. Videm: Consorzio Universitario del Friuli.
- Crystal, David, 2000: *The Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Generalni direktorat za notranjo politiko pri Evropskem parlamentu, 2013: *Ogroženi jeziki in jezikovna raznolikost v Evropski uniji*.
- Giunta Regionale, 2017: *Manuale di Grafia Veneta Unitaria*. (www.linguaveneta.net/manuale-di-grafia-veneta-unitaria).
- Grenoble, Lenore A. in Lindsay J. Whaley, 2006: *Saving Languages. An Introduction to Language Revitalization*. New York: Cambridge University Press.
- Hoyte-West, Antony, 2019: On the Road to Linguistic Equality? Irish and Maltese as Official EU Languages. *Discourses on Culture* 11. 99–112. (dyskursy.san.edu.pl).
- Icelandic. 2016: *Ethnologue: Languages of the World*. (www.ethnologue.com/language/ISL/%2A%2A%2AEDITION%2A%2A%2A).
- LiLoLe, 2007, Life Long Learning: Latinščina ni »mrtev jezik«. (<http://lifelong.blogspot.com/2007/09/latinina-ni-jezik.html>).
- Matisoff, James A., 1991: Endangered languages of mainland Southeast Asia. *Endangered Languages*. Ur. R. H. Robins in E. M. Uhlenbeck. New York: Berg Publishers. 201–224.
- Orešnik, Janez. 2013: Islandščina. *Germanške filologije skozi čas*. Ur. S. Bračič. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL.
- Pawłusz, Emilia, 2016: The Estonian song celebration (Laulupidu) as an instrument of language policy. *Journal of Baltic Studies*. 251–271.
- Pétursson, Magnús, 1994: Jezikovna politika in skrb za jezik v Islandiji. *Javnost – The Public* 1. 3. 3–52.
- St Ives Old Cornwall Society, 1930: *Memorial tablet to honour the memory of John Davey of Boswednack*. Zennor. (<https://www.alamy.com/stock-photo-memorial-tablet-john-davey-of-boswednack-d-1891-and-his-father-who-172403453.html>).
- Teršek, Andraž, 2018. *Nova Ustava Republike Slovenije*. Inštitut Ustavnik – Pravni inštitut dr. Andraža Terška. (https://www.iusinfo.si/medijskosredisce/kolumne/211411?gclid=Cj0KCQjwvLOTBhCJARIsACVldV0sjYAZgxtYqk_wjwTle09Fm_TsDJvBvsa3Qxwt4iKDu6cLBtnJU9oaAi3OEALw_wcB).
- The Packet, 2022: *News in Cornish*. (<https://www.falmouthpacket.co.uk/newsincornish>).
- Trobevšek Drobnak, Franciška, 2006: *O raznolikosti in spreminjanju jezikov*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- UNESCO Atlas WLD, 2017: UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger. (www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangerment-languages/atlas-of-languages-in-danger).
- Unesco Project AWLD, 2011: UNESCO project of the World's Languages in Danger. (www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf).
- Verschik, Anna, 2005: The language situation in Estonia. *Journal of Baltic Studies* 36. 3. 283–316.
- Vicario, Federico, 2011: *Lezioni di linguistica friulana*. Videm: Università degli Studi di Udine.

Vlada RS, 2002: *Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika 2002*. Uradni list RS (2002), 96/02. (<http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1713>).

Vlada RS, 2007: *Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji*. Uradni list RS (2007), 33/07. (uradni-list.si/glasilo-uradnilist-rs/vsebina/2007-01-1762/zakon-o-romski-skupnosti-v-republiki-sloveniji-zroms-1).

The Role of Preventive Linguistics in the Process of Revitalisation of Certain European Languages

The applicability of preventive linguistics, a relatively young branch of the linguistic science, introduced by James Alan Matisoff (1991) and David Crystal (2000), to the process of language revitalisation, has been demonstrated in this article through the analysis of the implementation of manifold strategies and tools used in diverse European language environments with a view to improve the sociolinguistic situation of the languages spoken in their communities. Eight cases of endangered spoken languages and their sociolinguistic situations have been selected according to the following three criteria: genetolinguistic variability of languages, diversity of political systems in force on the territories where the selected languages are spoken as well as of the respective nations' or ethnicities' geographical position. Despite being endangered, these languages have all achieved, by means of appropriate preventive strategies, a higher or lower level of vitality. Some of them have succeeded in reaching the highest rank in the sociolinguistic hierarchy, either within the macrosphere, i. e. at the state or states' union level, which means that they enjoy the status of a state's official language and/or an official EU language. Some others have, on the contrary, climbed up to the status of a minority language within the between- or microsphere, i. e. at the regional or local level, whilst the third and most peculiar group represents those entering the revitalisation process after having already become extinct. In addition to the spoken languages two parallel languages are exposed to a lesser extent, namely the Slovenian Sign and the Slovenian Deaf-blind Sign language.

TERMINOLOŠKE TEŽAVE DOKTORSKIH ŠTUDENTOV: KOLIKŠNE, KATERE IN KAKO REŠLJIVE

NATAŠA LOGAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede
natasa.logar@fdv.uni-lj.si

Izveček

V prispevku nas je zanimalo, kako se s terminološkimi težavami spoprijemajo mladi slovenski znanstveniki. Med doktorskimi študenti štirih slovenskih univerz smo izvedli anketo, dopolnilno pa še pet intervjujev z mentorji. Oboji podatki so med drugim pokazali, da je terminoloških težav precej, da študenti terminološke težave pogosto rešujejo kar s *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika* in da je tretjina študentov pripravljena pomagati pri razvoju slovenske terminologije s svetovanjem ali pri nastajanju terminološkega slovarja.

Ključne besede: terminologija, terminološke težave, jezikovni viri, anketa, polstrukturirani intervju

Abstract

In the article, we were interested in how young Slovenian scientists, i.e. PhD students deal with terminology challenges. In order to obtain some answers, we conducted an on-line survey and semi-structured interviews. The survey was responded by PhD students of four universities in Slovenia, and five supervisors participated in the interviews. The results of both methods showed that the extent of various terminology issues is considerable and that students often try to solve terminology problems by consulting a non-specialized *Dictionary of Standard Slovenian Language*. Also, one third of students expressed their willingness to participate in the development of Slovenian terminology by offering advise on terminology to others or by taking part in the editing of a dictionary of their field of study.

Key words: terminology, terminology challenges, language resources, survey, semi-structured interview

1 Uvod

»Da, s tem se dosti srečujem,« mi je na vprašanje o obsegu terminoloških težav odgovoril visokošolski učitelj s področja naravoslovja (Intervjuvanec 2, 7. 2. 2018; več o intervjujih gl. v nadaljevanju). S to izjavo je pravzaprav le potrdil dejstvo, ki so se ga slovenski jezikoslovci ter področni strokovnjaki (ti zadnji zlasti v vlogi pripravljalcev učbenikov) zavedali že pred 150 leti: »Velika težava, s katero so se morali v drugi polovici 19. stoletja spoprijeti prevajalci v slovenščino, je bilo tudi pomanjkanje ustrezne terminologije in ustreznih slovarskih virov« (Žigon, Almasy in Lovšin 2017, 71).

Sodobnega stanja na področju slovenske terminologije ni več treba opisovati z »velika težava«, še vedno pa gre za temo, ki od strokovnjakov iz različnih ved (pa dalje še študentov, prevajalcev, lektorjev, novinarjev ipd.) terja pozornost, napor in razmeroma hitre rešitve. Zadnje, tj. rešitve čim prej, so danes neizbežno povezane z dostopnostjo na svetovnem spletu. Romih in Krek (2012, 151) sta, ozirajoč se na prvo desetletje tega stoletja, o tem zapisala:

Splošni, terminološki in drugi slovarji oz. splošneje rečeno podatkovne zbirke leksikalne in terminološke narave se vse bolj selijo iz tradicionalne knjižne oblike v elektronske medije /.../. Hkrati z možnostjo interaktivne rabe spleta je nastalo veliko število portalov, ki ponujajo prost dostop do svojih leksikografskih ali terminoloških vsebin /.../, in /to/ je posledično privedlo do tega, da so /.../ mnogi lastniki kvalitetnih slovarskih vsebin svoje slovarje dali na splet v brezplačni obliki, ta oblika pa je postala privzeta, pričakovana in uporabljena s strani večine uporabnikov.

Ob tiskanih terminoloških slovarjih (pregled za obdobje 1998–2003 gl. v Humar 2004, 23–25) so tako v omenjenem obdobju začeli nastajati tudi spletni terminološki viri in mesta, od katerih marsikateri še danes uspešno uresničuje svoj namen. Med njimi so *Evroterm* (2000–, Željko 2009), *Termania* (2010–, Romih in Krek 2012) ter terminološki slovarji in terminološko svetovanje v okviru nekoliko kasnejšega *Terminologišča* (2013–, Žagar Karer 2017). Ta tri ter druga prizadevanja je pred nekaj leti dopolnil še model za pridobitev, opis in urejanje slovenske terminologije, preizkušen v projektu *KAS* (2016–2018, Ljubešić, Erjavec in Fišer 2018). *KAS* je potrdil (a) koristnost terminografske uporabe jezikovnih tehnologij ter (b) smiselno izhajanja iz obsežnih, nenehno posodabljaljajočih se repozitorijev strokovno-znanstvenih del, kakršen je *Nacionalni portal odprte znanosti* (2013–, Ojsteršek idr. 2014). Ob tem je za končn(ejš)o in popoln(ejš)o terminološko informacijo, zlasti pomensko, še vedno potrebna tudi »pritegnitev védenja, ki ga imajo področni strokovnjaki« (Logar 2013, 136), zato je Krek (2014) v svojem predlogu izgradnje in upravljanja možnega prihodnjega vseslovenskega terminološkega portala ob bok tehnološki pomoči upravičeno postavil še sodelovanje celotne s terminologijo povezane skupnosti.

To, da prevajalce in strokovnjake terminološke težave pestijo tudi v sodobnosti, potrjuje več zapisov. V povezavi s prvimi sta najbolj natančen vpogled v mehanizem iskanja prevodnih ustreznice podala Erbič in Jakša (2014). Zapisala sta, da se »terminologi in prevajalci v institucijah EU pogosto znajdejo v težavah, ko morajo v kratkem času poiskati ali tvoriti nov slovenski termin« (prav tam, 606). Posledično se redno posvetujejo z nacionalnimi področnimi strokovnjaki (prav tam, 606, 613–615). Tak medinstitucionalni način dela »/k/ljub občasno dolgotrajnim in zamudnim usklajevanjem /.../, v kater/i/ se združujejo jezikovno znanje prevajalcev in pogledi strokovnjakov, olajša prevajanje na dolgi rok ter prispeva k doslednosti« (prav tam, 616). Terminološke težave na drugi strani, pri strokovnjakih, ki slovensko terminologijo potrebujejo za svoje pisanje in poučevanje v slovenščini, pa izpričuje že hiter vpogled v več kot 400 odgovorov, objavljenih v svetovalnici Terminologišča (zadnji ogled: 21. 4. 2021). Navedeno število sicer vključuje tudi odgovore na vprašanja prevajalcev in študentov ter

lektorjev, vendar pa je bilo največ vprašujočih prav univerzitetnih profesorjev in raziskovalcev (Žagar Karer 2017, 364).¹

V raziskavi, ki jo bomo predstavili v nadaljevanju, smo svojo pozornost usmerili na določeno skupino uporabnikov – na tiste, ki svojo znanstvenoraziskovalno pot šele začenjajo: doktorske študente slovenskih univerz. Z anketo med njimi in poglobljenimi intervjuji z mentorji smo ugotavljali naslednje:

1. koliko terminoloških težav imajo doktorski študenti,
2. kaj pri terminologiji jim povzroča težave,
3. kako si pomagajo pri reševanju težav in kaj bi pri tem še potrebovali ter
4. ali in (če da) kako so širše pripravljeni pomagati pri nadaljnjem razvoju slovenske terminologije.

Iz odgovorov na navedena vprašanja smo skušali razbrati tudi,

5. kakšno je splošno stališče študentov do rabe in tvorbe slovenskega strokovnega izrazja.

Ker bodoči slovenski znanstveniki skupaj z mentorji tvorijo pomemben del današnje in prihodnje s slovensko terminologijo povezane skupnosti, nas je torej zanimalo, kako močno so ji že na samem začetku znanstvene poti zavezani oz. kako močno jih k njej zavezujejo tisti, ki jih vsebinsko, metodološko, pa tudi jezikovno usmerjajo.

2 Raziskava

2.1 Metodologija

Podatke smo pridobili s spletno anketo orodja 1ka (b. d.) in s polstrukturiranimi intervjuji (Bryman 2016, 197–230, 465–499; Flick 2009, 147–172).²

Anketa je vsebovala 13 vprašanj. Prva tri so bila demografska, dalje so bila štiri vprašanja izrecno namenjena terminologiji, še eno vprašanje pa delno, medtem ko so se vsa druga nanašala na znanje in izkušnje, ki jih imajo študenti z znanstvenim pisanjem v slovenščini. Anketiranje je potekalo od 9. februarja 2017 do 30. marca 2017. Vabilo za izpolnitev anonimne ankete so na svoj e-naslov prejeli vsi doktorski študenti ne glede na letnik vpisa, in to štirih slovenskih univerz, pri čemer smo izpustili vse, katerih prvi jezik ni slovenščina. Anketo je izpolnilo 464 študentov, od tega 397 v celoti, 67 pa delno (ti so nekatera vprašanja izpustili ali pa niso prišli do konca ankete). Tak obseg predstavlja približno 25-odstotni odziv.³ Povprečni čas izpolnjevanja ankete je bil 5 minut in 35 sekund.

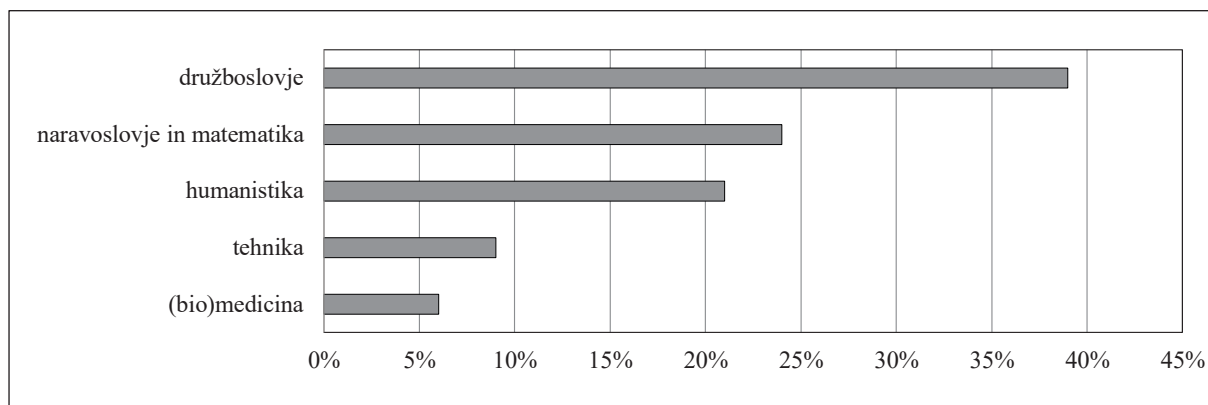
Na Sliki 1 je prikazana zgradba vzorca. Največ študentov (39 %), ki so izpolnili anketo, je bilo študentov družboslovnih ved, četrtnina (24 %) jih je prihajala s področja naravoslovja in matematike, nadaljnjih 21 % študentov je študiralo humanistične vede (izmed njih je bilo v celotnem vzorcu 5 % študentov jezikoslovja), naslednji delež (9 %) so predstavljali študenti tehničnih ved, 6-odstotnega pa študenti (bio)medicine. Če

¹ Anonimnemu recenzentu oz. recenzentki se zahvaljujem za podatek, da je tudi novejša raziskava na vzorcu vprašanj, prejetih na Terminologišču v letu 2020, to dejstvo potrdila. Še vedno je med tistimi, ki potrebujejo terminološki nasvet, največ posameznikov in posameznic iz akademskega okolja (več gl. v kmalu objavljenem recenzentovem oz. recenzentkinem prispevku v reviji Terminology).

² Raziskava je bila v delu, ki ni obravnaval terminologije, predstavljena že v Logar (2021), zato je tukajšnji opis metodologije s tamkajšnjim dokaj prekriven. Tudi anketni in intervjujski vprašalnik sta skoraj v celoti dostopna v prilogi tistega prispevka.

³ Delež je približen, ker nismo imeli natančnega podatka o številu študentov s slovenščino kot prvim jezikom, vpisanih na doktorski študij Univerze v Novi Gorici.

seštejemo deleže družboslovno-humanističnih ved na eni strani in naravoslovno-tehničnih ved na drugi, dobimo razmerje 60 : 40.

Slika 1: Deleži doktorskih študentov v vzorcu po vedah, v % (N = 440)⁴

Da bi bolje razumeli enega od dejavnikov, ki vplivajo na to, kakšen odnos imajo študenti do slovenske terminologije, smo kot dopolnitev anketi izvedli še intervjuje z mentorji, in sicer s petimi, po enim iz vsake vede (za vede gl. Sliko 1). Vsi intevjuvanci so bili zaposleni na Univerzi v Ljubljani.⁵ Vprašalnik je vseboval šest izhodišč, eno od njih je bilo povezano s terminologijo, druga so se tako kot že v študentski anketi dotikala znanj in veščin, ki jih izkazujejo študenti, ko pišejo znanstvena besedila v slovenščini. Intervjuje smo izvedli med 19. septembrom 2017 in 20. aprilom 2018. Pogovori so bili zvočno posneti in transkribirani. Povprečni čas intervjujev je bil 28 minut in 32 sekund.

2.2 Rezultati

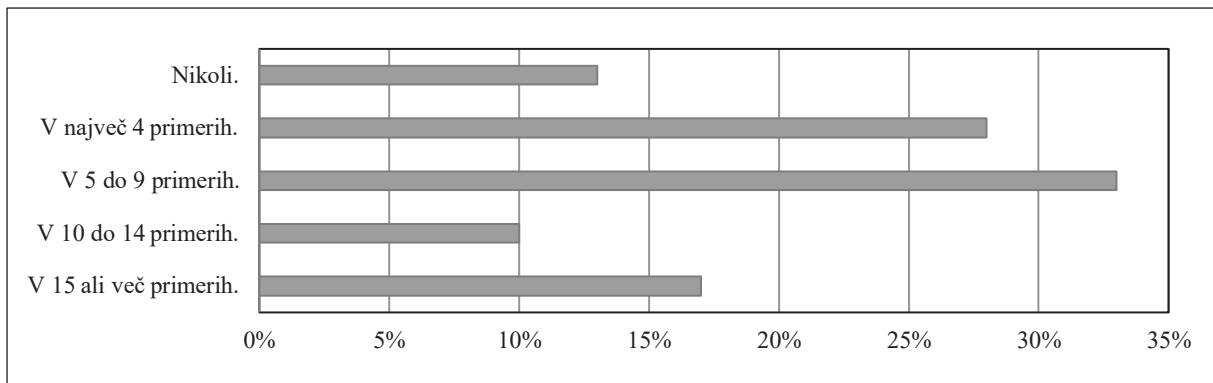
Kot je razvidno iz opisa metodologije, glavnina rezultatov izhaja iz ankete. Prikaz rezultatov bo zato sledil zaporedju anketnih vprašanj, podatke iz intervjujev pa bomo dodajali na povezana mesta takoj za njimi.

2.2.1 Obseg terminoloških težav

Prvo anketno vprašanje o terminologiji (sicer pa osmo zaporedno v anketi) se je glasilo: »Ocenite, kako pogosto ste v zadnjem letu naleteli na terminološko težavo, povezano s temo vašega doktorskega študija.« Anketiranim smo ponudili pet možnih izbir v razponu od *nikoli* do *v 15 ali več primerih*. Razporeditev odgovorov kaže Slika 2.

⁴ Ker vsi anketirani niso odgovorili na vsa vprašanja, bomo ob slikah in tabeli vedno navedli število študentov, ki so na vprašanje, ki ga slika ali tabela prikazuje, odgovorili.

⁵ Med intervjuvanci namenoma ni bilo jezikoslovca, saj bi bilo njegovo mnenje o jezikovni problematiki zaradi velikih strokovnih kompetenc odstopajoče.

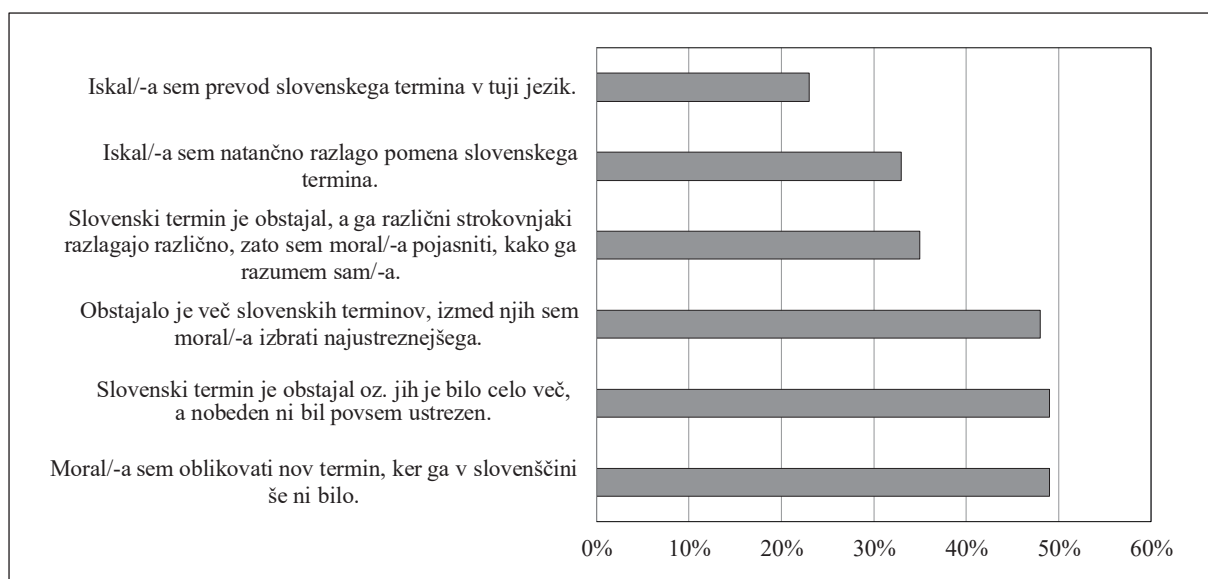
Slika 2: Deleži doktorskih študentov po številu terminoloških težav, na katere so naleteli v zadnjem letu, v % (N = 400)

Podatki razkrivajo, da je imela v zadnjem letu pred anketiranjem terminološke težave večina študentov, saj se jih je za odgovor *nikoli* odločilo le 13 %. Po oceni dobre četrtine anketiranih (28 %) je bilo teh težav manj kot 5, po oceni preostalih skupno 60 % anketiranih pa je bilo terminoloških težav več, od tega za 17 % vprašanih celo 15 ali več. Aritmetična sredina med vsemi petimi izbirami znaša 3,1, kar pomeni razpon med 5 in 9 težavami, vendar pa je standardni odklon velik (1,2), kar kaže, da so bili odgovori zelo razpršeni in segajo pravzaprav od 1 do 15. Pogledali smo še, kako se izbira obeh skrajnih odgovorov, tj. *nikoli* in *15 ali več*, kaže po vedah, iz katerih prihajajo študenti, in ugotovili, da so odstopanja glede na vzorec majhna, med 2 in 8 %. Tudi znotraj ved so se študenti razporejali zelo podobno: za *nikoli* se je odločalo med 8 in 13 % študentov ne glede na vedo, višji je bil le delež študentov tehničnih ved (21 %); medtem ko se je za odgovor *15 ali več* po vedah odločalo med 13 in 17 % študentov.

Tudi v intervjujskem delu raziskave smo dobili podobne odgovore: mentorji so potrdili, da v tej vlogi vsekakor rešujejo tudi terminološke težave. Trije mentorji so podali še okvirno oceno obsega, ki se je glasila: terminoloških težav je »dosti« (Intervjuvanec 2, 7. 2. 2018) in »veliko« (Intervjuvanec 3, 15. 2. 2015) oz. »v povprečju ena na leto, kakšno leto tudi več« (Intervjuvanec 4, 20. 2. 2018).

2.2.2 Vrste terminoloških težav

Ker je poimenovanje *terminološka težava* ali *terminološka zadrega* široko, smo anketirane dalje prosili, naj označijo, »/z/a katere terminološke zadrege je šlo«. Slika 3 prikazuje, kako so študenti izbirali med vnaprej danimi odgovori, pri čemer so jih lahko izbrali več.

Slika 3: Deleži doktorskih študentov po vrsti terminoloških težav, na katere so naleteli v zadnjem letu, v % (N = 346)

Izkazalo se je, da je imela približno četrtnina do polovica študentov, ki so odgovorili na to vprašanje, vsaj eno od terminoloških težav, ki smo jih našli. Še najmanj študentov (23 %) je potrdilo, da so iskali prevod slovenskega termina v tuji jezik,⁶ tretjina (33 %) jih je iskala definicijo slovenskega termina, prav tako tretjina (35 %) pa je izbrala še možnost »Slovenski termin je obstajal, a ga različni strokovnjaki razlagajo različno, zato sem moral/-a pojasniti, kako ga razumem sam/-a.« Dalje se je skoraj polovica vseh anketiranih že srečala tudi bodisi (a) s terminološko sopomenskostjo, pri kateri so lahko (a1) izbirali izmed že obstoječih poimenovanj ali pa so (a2) morali obstoječa poimenovanja opustiti in tvoriti novega, bodisi (b) so se srečali s terminološko praznino, ki jih je postavila v skoraj enak položaj kot pri (a2), torej pred nalogo oblikovanja novega poimenovanja v slovenščini, tokrat kot sploh prvega.

Tudi mentorji so terminološko težavo ponazarjali bodisi s popolnim primanjkljajem poimenovanja pojma v slovenščini ali pa so povedali, da tako poimenovanje že obstaja, lahko jih je celo več, a nobeno ni ustrezno.

2.2.3 Viri, ki pomagajo pri terminoloških težavah

Tretje izmed štirih anketnih vprašanj, izrecno povezanih s terminologijo, je bilo odprtega tipa. Anketirane smo prosili, naj navedejo »nekaj virov (knjižnih ali internetnih), ki so /jim/ do sedaj najbolj pomagali«, ko so imeli terminološko težavo; s pripisom, da ni treba, da gre za slovar. Odgovor je vpisalo 167 študentov, večina jih je navedla po več virov. Tabela 1 prikazuje najpogostejše odgovore.

⁶ Terminološko gledano, izraz »prevod« ni ustrezen, spraševali smo dejansko o tujejezičnem ustrezniku, da pa bi bila anketa čim bolj razumljiva, smo ostali pri laičnem poimenovanju.

Vir	Število anketiranih, ki je vir navedlo (> 5)
SSKJ	61
besedila s področja	60
specializirani področni slovarji	48
Fran ⁷	17
Termania	12
Wikipedi(j)a	9
PONS	7
Slovar tujk, Veliki slovar tujk	6
Linguee	6

Tabela 1: Najpogosteje navedeni viri, ki so bili doktorskim študentom v pomoč pri terminoloških težavah (N = 167; vir je bil vključen v tabelo, če ga je vpisalo vsaj 5 anketiranih)

Podatki kažejo, da si je največ anketiranih, ki so odgovorili na to vprašanje, pri terminološki težavah pomagalo (tudi) s *SSKJ*-jem; takoj za njim so sledile navedbe zaključnih del, člankov, monografij, učbenikov ipd. besedil, večkrat omenjenih kar z imenom spletnega arhiva (*DiKUL*, *Digitalna knjižnica Univerze v Mariboru*, *Cobiss*, *Proquest*, *Google Scholar*, *Research Gate*, *Web of Knowledge* ipd.). Anketirani so dalje navajali pomoč specializiranih slovarjev, če ti na njihovem področju seveda obstajajo, tako da so na tretjem mestu skupaj sešteti slovarji kot *Slovar izbranih izrazov iz biokemije in molekularne biologije* (2012), *Medicinski slovar* (2012), *Urbanistični terminološki slovar* (2016), *Slovar zavarovalnih izrazov* (2010), *Bibliotekarski terminološki slovar* (2011) idr. Sledita portala *Fran* in *Termania*, ki oba omogočata iskanje tako po splošnih kot po specializiranih slovarjih (tudi *SSKJ*-ju in nekaterih prej omenjenih terminoloških), njima pa spletna enciklopedija *Wikipedi(j)a*. *PONS*-ove večjezične slovarje je poimensko omenilo 7 anketiranih, po 6 pa slovar tujk in ponudnika prevajalskih orodij *Linguee*. V tej točki so anketirani pomislili še na en »vir«, tj. na mentorje in druge strokovnjake. Sami pri pripravi ankete te pomoči tu nismo imeli v mislih, a če bi nanjo namignili že v iztočnici tega dela ankete, bi navedeno pomoč zelo verjetno potrdilo še več študentov (vpisalo jo je sicer 10).

Preostali nabor virov je razpršen. Sega npr. od *Evroterma*, *Slovenskega etimološkega slovarja*, prevajalnika *Google Translate*, *Odprtega Tezavra*, *Encyclopedie Britannice*, svetovalnice pri *Terminologišču*, foruma *Prevajalci, na pomoč* in *Gigafide* pa do zelo splošno poimenovanih »razni tezavri« (Anketa 60), »drugi slovarji, leksikoni« (Anketa 185) in »svetovni splet« (Anketa 109).

Tudi mentorje smo vprašali, na kaj so pozorni, ko razmišljajo o terminoloških rešitvah, in s čim si pri tem pomagajo. Intervjuvanci so potrdili, da si prizadevajo – kot se je izrazil eden od njih – najti »pravo terminologijo za slovenski jezik« (Intervjuvanec 4, 20. 2. 2018). Pri tem se sami čutijo bolj kot za poimenovanje kompetentne za vsebino,

⁷ Portal *Fran* s sicer številnimi slovarji, splošnojezikovno svetovalnico in povezavo na Terminologišče smo šteli ločeno od *SSKJ*-ja, če je bil naveden poimensko; če je bilo razvidno, da je šlo za pomoč *SSKJ*-ja, dostopnega na portalu *Fran* (npr. iz [http-povezave](http://povezave)), smo kot vir šteli *SSKJ*.

zato se posvetujejo med seboj, včasih tudi z jezikoslovci. Razmišljajo o več možnih poimenovanjih in skušajo izbrati najustreznejšega ali pa se odločijo za prevzem besede, ki jo »poslovenijo« (Intervjuvanec 3, 15. 2. 2018; Intervjuvanec 5, 21. 2. 2018). Raba citatnih terminov je po njihovem mnenju lahko le začasna in žargonska. Takoj za medsebojnim posvetovanjem – ali pa še pred njim – pogledajo, ali je o temi, ki prinaša terminološko težavo, že kdo kaj napisal in torej že uporabil prevodno ustreznico, ki bi lahko bila primerna tudi zanje. Da obstaja slovenski terminološki slovar njihovega raziskovalnega področja, sta mi potrdila dva, vendar pa sta dodala, da pri zelo specializiranem in novem izrazju nista (več) v pomoč. Še dva intervjuvanca sta omenila, da so pri njih obstajale pobude, da bi pripravili področni slovar, vendar pa so ta prizadevanja zaenkrat zamrla.

2.2.4 Zaželeno, a še ne obstoječa pomoč pri terminoloških težavah

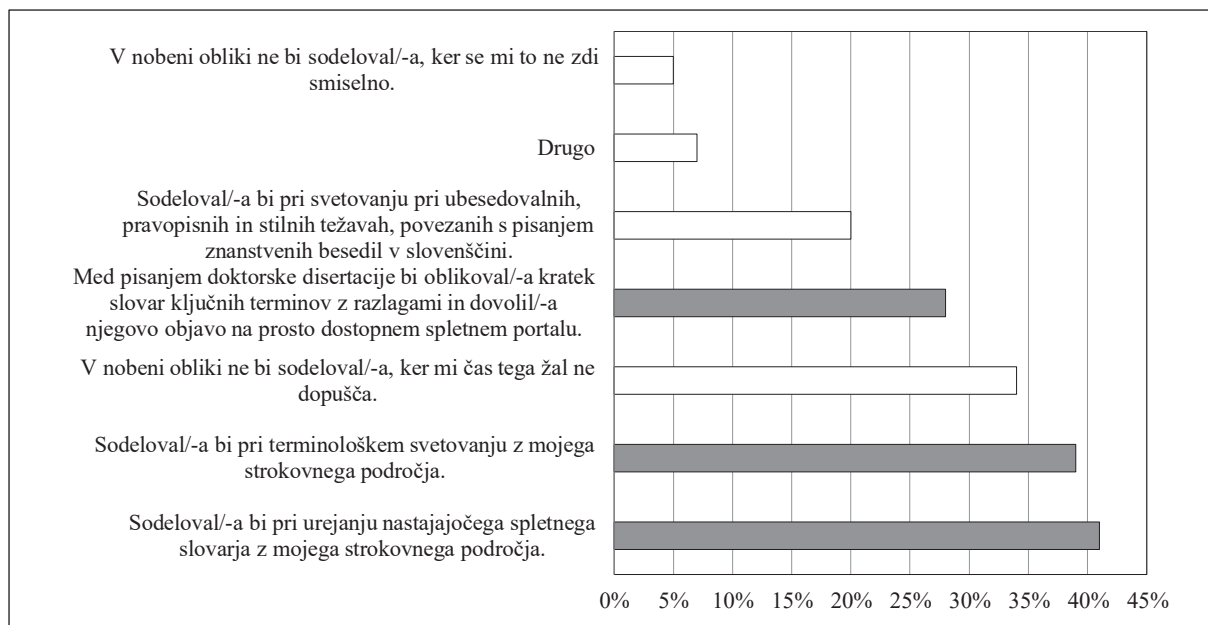
Sledilo je še zadnje izrecno terminološko anketno vprašanje: »Da bi morebitne prihodnje terminološke težave lažje reševal/-a, bi potreboval/-a ...« Tudi tu so študenti svoj odgovor vpisovali. Za vpis se jih je odločilo 129, odgovor večine (57 anketiranih) pa združuje naslednji izmed njih: potrebovali bi »več slovarjev s termini specifičnih področij« (Anketa 252). Po pogostosti, čeprav s precejšnjo razliko do terminoloških slovarjev je sledila navedba pomoči terminologa, jezikoslovca, lektorja in/ali prevajalca, ki bi bil na fakulteti ali na e-razdalji ves čas na razpolago za sprotno terminološko, pa tudi širše jezikovno svetovanje (17 anketiranih), 13 anketiranih pa je omenilo še možnost posvetovanja z drugimi študenti in področnimi strokovnjaki. Dodatno je 11 anketiranih navedlo, da bi pomagalo več znanstvene literature (tudi prevedene) v slovenščini, še 7 pa jih je predlagalo splošnejše predavanje, tečaj ali priročnik, ki bi jih poučil, kako ravnati, ko imajo težave s terminologijo in pisanjem nasploh.

Naklonjenost terminološkemu slovarjem kot pomočnikom v terminoloških težavah so seveda izrazili tudi mentorji. Prosili smo jih še za mnenje o zamisli, da bi študenti že v zaključna dela vključevali slovarčke v obsegu npr. 10 iztočnic, ki bi jih nato prenesli na prosto dostopen slovarski portal. Ker to vprašanje ni bilo med vnaprej pripravljenimi, smo ga zastavili le trem intervjuvancem. Vsi trije so menili, da je zamisel dobra; eden od njih je dodal še zadržek, da bi bilo treba take slovarčke dodatno pregledati.

2.2.5 Pripravljenost deliti terminološko znanje

Zadnje, a le deloma s terminologijo povezano vprašanje v anketi je preverjalo, koliko so doktorski študenti naklonjeni predlogu, da bi svoje znanje o pisanju znanstvenih besedil v slovenščini delili naprej, npr. svojim mlajšim kolegom. Ponudili smo jim več možnosti (Slika 4), tudi izbrali so jih lahko več.⁸

⁸ Med njimi je bil tudi okvirček za vpis lastnega mnenja (odgovor *drugo*). Za tak vpis se je odločilo 27 anketiranih, vendar pa noben vpis ni bil dopolnjen za terminologijo.

Slika 4: Deleži doktorskih študentov po pripravljenosti sodelovati v različnih oblikah deljenja znanja, v % (N = 397; za terminološko sodelovanje gl. sive stolpce)

Če se osredotočimo le na terminologijo (sivi stolpci), lahko ugotovimo, da se je približno tretjina študentov pripravljena vključiti v eno, dve ali vse tri oblike deljenja svojega s terminologijo povezanega znanja. Še največ (41 %) bi jih sodelovalo pri pripravi spletnega terminološkega slovarja z njihovega raziskovalnega področja; podobno je število tistih, ki bi pomagali pri terminološkem svetovanju (39 %); najmanj, a še vedno 28 % pa jih je bilo pripravljenih v okviru disertacije urediti kratek slovarček, ki bi ga nato javno objavili. Poudariti še velja, da je zgolj 5 % anketiranih kakršnokoli (tudi neterminološko) sodelovanje odklonilo kot nesmiselno, dodatna tretjina pa je to storila še zaradi pomanjkanja časa, kar pa je skupaj vseeno manj kot polovica vzorca (39 %).

Mentorjem tega vprašanja nismo zastavili, saj smo sklepali, da pomoč pri terminoloških zadregah razumejo kot samoumeven del svojega poklica (naše sklepanje bilo v pogovoru posredno tudi potrjeno).

3 Razprava

Spletna anketa, s katero smo pridobili večino predstavljenih podatkov, sodi po povprečnem času izpolnjevanja na zgornjo mejo kratkih anket (1ka, b. d.). Takšno smo oblikovali načrtno, saj smo želeli visok odziv ter splošnejši vpogled v znanje in izkušnje, ki jih imajo doktorski študenti z znanstvenim pisanjem v slovenščini, znotraj njega seveda tudi s terminologijo. Izmed desetih vsebinskih vprašanj so bila terminologiji v anketi namenjena štiri in še eno delno. Ocenjujemo, da lahko na podlagi odgovorov 464 anketiranih nekatere ugotovitve posplošimo, nekatere pa ostajajo zgolj okvirne.

Intervjuji z mentorji so bili terminološki le v enem sklopu vprašanj od šestih. Kljub temu da metodološka literatura kot sprejemljivo spodnjo mejo števila intervjujev navaja tri (npr. Creswell 2014, 239), je pet intervjujev malo, je pa res, da so bili odgovori mentorjev med seboj skladni. Na njihove odgovore je verjetno vplivalo tudi dejstvo, da sem intervjuje izvajala slovenistka (avtorica prispevka). Intervjuvanci so za to dejstvo vedeli, se pa sicer pred intevjuvanjem nismo poznali. Intervjuvanci poučujejo in razisku-

jejo v petih različnih vedah, vendar pa iz odgovorov zgolj po enega predstavnika iz vsake ne moremo ničesar sklepati o tem, ali in v čem je njihovo mnenje področno specifično.

Kot smo zapisali že v Uvodu, je raziskavo vodilo pet konkretnih vprašanj, povezanih z (1) obsegom in (2) vrsto terminoloških težav, (3) pomočjo pri teh težavah, (4) nadaljnjim deljenjem terminološkega znanja ter (5) splošnim stališčem do rabe in tvorbe slovenske terminologije.

Vprašanje o obsegu terminoloških težav je dalo razpršene odgovore, s povprečjem v razponu od 5 do 9. Ker so bili odgovori subjektivni in približni, ni presenetljivo, da je bila največkrat izbrana srednja ponujena mera. Vsekakor smo tu potrdili, da terminologija zahteva pozornost pri večini doktorskih študentov, in ugotovili, da število teh težav večinoma ni manjše od pet; vsak šesti anketiranec (66 od 400) pa je poročal celo o 15 ali več težavah. Anketiranih nismo spraševali, kako zahtevne so bile te težave, zato ne moremo reči, ali so kot »težavo« razumeli že tudi iskanje prevodne ustreznice, ki so jo nato z lahkoto našli v dvojezičnem slovarju, ker pa smo jih v predhodnem delu ankete podrobno spraševali o težavnih mestih, povezanih z znanstvenim pisanjem v slovenščini, se nagibamo k temu, da tudi pri terminologiji med »težave« niso šteli tistih lahkotnejših. Če se ozremo še k mentorjem: bolj kot podatek o količini je bila v njihovih odgovorih opazna zavzetost: ko naletijo na terminološko težavo, se z njo ukvarjajo precej časa, tehtajo različne rešitve in do rešitev prihajajo po različnih poteh.

Kot najbolj pogosti vrsti težave – bolje bi bilo pravzaprav reči najbolj pogosti situaciji, ki jih prisili v razmislek o terminologiji, so študenti izbrali naslednji: termina v slovenščini bodisi ni bodisi je terminov več, a so v medsebojni normativno nerazrešeni sopomenskosti. V takem položaju je sporazumevanje med strokovnjaki težje in manj učinkovito, zato kar kliče po terminološkem dogovoru. Tega je najlažje sprejeti pri izdelavi slovarjev – in uporabniki slovarjev ga tam tudi izrecno pričakujejo. Če pa slovarske rešitve ni, se morajo pisci znanstvenih besedil sami vsaj v minimalnem dialogu (v tem primeru med študentom in mentorjem) strinjati o najboljši rešitvi. Žal v anketi nismo vprašali še, za katere rešitve se najpogosteje odločajo (eden od mentorjev je npr. povedal, da izraz prevede po najboljših močeh, nato pa v oklepaju pripiše tujejezični termin, ki ga »vsi razumejo« (Intervjuvanec 2, 7. 2. 2018)). Če bi anketo izvajali v novejšem času, bi lahko nabor vnaprej danih odgovorov na to dodatno vprašanje prilagodili po izčrpnem seznamu možnosti, ki so pod naslovom *Besedilni kazalniki terminološke negotovosti* predstavljene v Celinšek (2020, 130–136). Taka dopolnitev bi vsekakor pokazala, na katero možnost so študenti najbolj navajeni.

Da je med viri, ki pomagajo pri reševanju terminoloških težav, največ študentov navedlo *SSKJ*, je bilo za nas nepričakovano, čeprav smo poznali dejstvo, ki ga je zapisala Jemec Tomazin (2012, 213): »Pravilnost oz. ustreznost znanstvenega izrazja neke stroke /.../ strokovnjaki /.../ ob pomanjkanju področnih terminoloških slovarjev /pogosto/ preverjajo v pravopisu oz. slovarju splošnega jezika.« Mogoče je sklepati, da gre pri tem predvsem za preverjanje, (a) ali poimenovanje, ki ga predlagajo kot novega ali ga izberejo za svoje pisanje kot prednostnega, v slovenščini že obstaja in kakšen (lahko tudi splošen) pomen ima; (b) ali obstaja za prevzeto besedo tudi že domača sopomenka; (c) morda pa gre tudi le za ogled besed iz iste besedne družine. Sicer pa doktorski študenti (pa sicer tudi mentorji) pogosto in obširno preverjajo, ali rešitev za njihovo terminološko težavo že obstaja v besedilih drugih, do katerih dostopajo predvsem prek arhivov tipa *DiKUL* ali *Proquest*. Tako iskanje je za razliko od najbolj

ugodnega, tj. vpogleda v področni terminološki slovar, gotovo časovno potratno, je pa hkrati pravilno iz treh razlogov: (1) avtor se lahko zgolj pridruži terminološkemu dogovoru, če ta že obstaja, (2) avtor z uporabo enakega termina utrjuje rabo in pa (3) avtor po nepotrebnem ne ustvarja sopomenskosti. Ta in preostali širok nabor na to anketno mesto vpisanih virov potrjuje še naslednje: če vira v prosto dostopni spletni obliki ni, je za študente takorekoč neviden. Medtem ko iz anketnih odgovorov ne moremo oceniti, ali se študenti zavedajo izhodišča terminološkega sistema, ki je v pojmovnosti, odgovori mentorjev tu – previdno rečeno – nakazujejo pritrdilnost, namreč v izrecnem poudarjanju, da se najprej posvetujejo med seboj, res pa je, da v intervjujih na ta vidik nismo bili osredotočeni.

Če je imelo vprašanje o virih nekako tri »zmagovalce«, je imelo vprašanje o zaželeni, a še neobstoječi pomoči enega samega: terminološki slovar. Tak rezultat je bil seveda pričakovan. Če pa dalje seštejemo vse anketirane, ki so (a) napisali, da bi potrebovali, kot se je izrazil eden od njih, »spletno skupnost študentov, doktorskih študentov, raziskovalcev in profesorjev iz iste branže, kjer bi lahko odprto komunicirali med seboj« (Anketa 105), in tem anketiranim dodamo še vse tiste, ki so si (b) želeli pomoči jezikoslovcev, pridemo do 30 študentov, ki jih lahko uvrstimo med podpornike pobud o sodelovanju celotne s terminologijo povezane skupnosti.

Z zadnjim anketnim vprašanjem smo skušali izmeriti naklonjenost doktorskih študentov do celotne anketne tematike. Približno tretjina študentov je tu pokazala dobro voljo, vendar pa je anketno pripravljenost na nadaljnje deljenje znanja treba razumeti v luči neobvezujoče in anonimne poizvedbe; zelo verjetno bi bil namreč odziv na konkretno prošnjo po sodelovanju bolj zadržan. Načelna naklonjenost, npr. v 41-odstotnem deležu za pomoč pri pripravi slovarja, pa vendarle kaže zavzetost in skrb dela študentov, ki so izpolnili anketo, za nadaljnji razvoj slovenske terminologije. Analiza je pokazala še naslednje: študenti sodijo v dve, med seboj ne ostro ločeni skupini. Ena skupina se posveča slovenski terminologiji zato, ker disertacijo (pa tudi študijske izdelke, članke) pišejo v slovenščini in je razreševanje terminoloških težav pač del tega procesa; druga skupina pa pozornost in čas, ki ju zahteva slovenska terminologija, razumejo kot samoumeven, sicer nadležen, ne pa povsem odvečen del tega, da so (bodoči) slovenski znanstveniki. Če gre sklepati po dobrem odzivu na anketo, po dokajšnjem številu vpisov pri vprašanih odprtega tipa ter po dejstvu, da je kakršnokoli nadaljnje deljenje znanja o znanstvenem pisanju v slovenščini kot nesmiselno odklonilo le 5 % anketiranih in da so bili le trije v anketo vpisani komentarji o slovenščini v znanosti negativni, potem se nagibamo k temu, da je več slovenskih doktorskih študentov v tej drugi, razvoju slovenske terminologije močnejše zavezani skupini. Tudi mentorji so zase v intervjujih to zavezo izpričevali, čeprav je bilo vidno, da jo krepijo z različno intenziteto. O tem, kolikšen je dejanski vpliv mentorjev na rabo terminologije in razreševanje terminoloških težav študentov, iz intervjujev ne moremo sklepati, posredno pa ga nakazuje odgovor anketiranih na sicer širše anketno vprašanje, ki se je glasilo (Logar 2021, 96): *Kakšno vlogo imajo po vašem mnenju pri usmerjanju h kakovostnemu pisanju znanstvenih besedil v slovenščini mentorji /tj. vsi mentorji v času celotnega študija/?* Med odgovori zelo veliko, niti pomembno niti nepomembno in ta vloga ni pomembna je skoraj 80 % (N = 398) doktorskih študentov izbralo prvega: *Mentorji imajo pri usmerjanju h kakovostnemu pisanju zelo veliko vlogo. Ne bi je smeli zanemarjati, je enako pomembna kot vsebinsko in metodološko vodenje.*

4 Sklep

Eden od dejavnikov vitalnosti jezika je njegova prisotnost na vseh področjih rabe (Unesco 2002, 2, 10–11), torej tudi v znanosti. Slovenščini kot jeziku znanosti je bilo v zadnjih 15 letih namenjene veliko pozornosti (npr. Jezik in slovstvo 2007; Kalin Golob idr. 2014; seveda pa tudi že prej, npr. Vidovič Muha 1986), pri čemer ni dvoma, da je terminologija njen ključni del (npr. Vintar 2008; Ledinek, Žagar Karer in Humar 2009; Jemec Tomazin 2010; Žagar Karer 2011).

Tukajšnja raziskava je pokazala, da je čas doktorskega študija tudi čas zelo intenzivne tvorbe novih terminov in normativnega odločanja o njihovi rabi. A priznajmo: današnje srečevanje slovenščine s tujim jezikom pri oranju ledine novega znanja v resnici ni nič posebnega ali novega. Izpričano tudi ni šele v 19. stoletju, ki smo ga omenili v Uvodu, temveč je bilo širše gledano kot iskanje terminoloških rešitev v podobi prevodnih ustreznice uresničeno že tisočletje prej – v prvih do danes ohranjenih slovenskih besedilih (Legan Ravnikar in Dobrovoljc 2008).

Terminološke težave imajo tako vznik kot rešitev na istem mestu: v vsakodnevni praksi pisanja in govorjenja področnih strokovnjakov v slovenskem jeziku, zato je prav in nujno, da slovenski jezik še naprej tudi v znanosti ostaja samoumevno, četudi kdaj pa kdaj nadležno pozornost terjajoče sredstvo sporočanja.

Literatura

- Ika: *Osnovna priporočila*, b. d. (<https://www.1ka.si/d/sl/spletne-ankete/osnovna-priporocila/>).
- Celinšek, Dubravka, 2020: *Prevzemanje angleških strokovnih izrazov v menedžmentu: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Erbič, Darja, in Jakša, Peter, 2014: Pozicioniranje slovenskega jezika kot uradnega jezika Evropske unije: od preteklih dejanj k prihodnjim izzivom. *Teorija in praksa* 51.4. 600–619.
- Humar, Marjeta, 2004: Stanje in vloga slovenske terminologije in terminografije. V *Terminologija v času globalizacije: Zbornik prispevkov*. Ur. M. Humar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 17–31.
- Jemec Tomazin, Mateja, 2010: *Slovenska pravna terminologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jemec Tomazin, Mateja, 2012: Terminologija v slovenskem pravopisu. V *Pravopisna stikanja: Razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. N. Jakop in H. Dobrovoljc. Ljubljana: Založba ZRC. 213–220.
- Jezik in slovstvo: Slovenščina v znanosti in na univerzi*, 2007, 52.5. 87–110.
- Kalin Golob, Monika, Stabej, Marko, Stritar Kučuk, Mojca, Červ, Gaja, Kropivnik, Samo, 2014: *Jezikovna politika in jeziki visokega šolstva v Sloveniji*. Ljubljana: Založba Fakultete za družbene vede.
- Krek, Simon, 2014: Terminologija kot storitev. *Teorija in praksa* 51.4. 670–683.
- Ledinek, Nina, Žagar Karer, Mojca, in Humar, Marjeta (ur.), 2009: *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Legan Ravnikar, Andreja, in Dobrovoljc, Helena (ur.), 2008: *Slovenska krščanska terminologija: od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ljubešić, Nikola, Erjavec, Tomaž, in Fišer, Darja, 2018: KAS-term and KAS-biterm: Datasets and baselines for monolingual and bilingual terminology extraction from academic

- writing. V *Zbornik konference Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ur. D. Fišer in A. Pančur. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 168–174.
- Logar, Nataša, 2021: Writing in academic Slovene: state and origins of students' knowledge and skills. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 13. 85–105. (<https://ojs.zrc-sazu.si/sjsls/article/view/10449>).
- Logar, Nataša, Kosem, Iztok, in Erjavec, Tomaž, 2019: *ALEKS: Leksikalno-skladenjska podatkovna zbirka slovenskega strokovno-znanstvenega jezika (zasnova in zgradba)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede; Center za jezikovne vire in tehnologije; Institut »Jožef Stefan«. (<http://nl.ijs.si/kas/wp-content/uploads/2019/07/KAS-ALEKS.pdf>).
- Ojsteršek, Milan, Brezovnik, Janez, Kotar, Mojca, Ferme, Marko, Hrovat, Goran, Bregant, Albin, in Borovič, Mladen, 2014: Establishing of a Slovenian open access infrastructure: a technical point of view. *Program: electronic library and information systems* 48.4. 394–412.
- Romih, Miro, in Krek, Simon, 2012: Termania – prosto dostopni spletni slovarski portal. V *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ur. T. Erjavec. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 151–154.
- Unesco, 2003: *Language vitality and endangerment*. (http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/Language_vitality_and_endangerment_EN.pdf).
- Vidovič Muha, Ada (ur.), 1986: *Slovenski jezik v znanosti 1*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut.
- Vintar, Špela, 2008: *Terminologija: terminološka veda in računalniško podprta terminografija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Žagar Karer, Mojca, 2011: *Terminologija med slovarjem in besedilom: analiza elektrotehniške terminologije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Žagar Karer, Mojca, 2017: Terminološko svetovanje: izkušnje in perspektive. V *Slovenska terminologija danas*. Ur. P. Piper in V. Jovanović. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Institut za srpski jezik SANU 7. 361–370.
- Željko, Miran, 2009: Povezava večjezične terminološke zbirke z večjezičnim korpusom. V *Terminologija in sodobna terminografija*. Ur. N. Ledinek, M. Žagar Karer in M. Humar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 329–333.
- Žigon, Tanja, Almasy, Karin, in Lovšin, Andrej, 2017: *Vloga in pomen prevajanja učbenikov v 19. stoletju: kulturnozgodovinski in jezikovni vidiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa »Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave« (P6-0215) in raziskovalnega projekta »Slovenska znanstvena besedila: viri in opis« (J6-7094). Oba je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Terminology Challenges of PhD Students: The Quantity, the Sort, and the Solutions

One of the challenges of Slovenian scientific writing is its terminology. In the article, we wanted to find out how PhD students deal with such issues while writing their first scientific texts, especially more extensive ones. We conducted an on-line survey and semi-structured interviews. The survey was responded by 464 PhD students of four universities in Slovenia, and five supervisors from various disciplines participated in the interviews. The results of both methods showed that the extent of various terminology issues is considerable, i.e. 60% of students reported on having to resolve 5 or even more

terminology problems in the period of the last 12 months. Two most common issues proved to be (a) the nonexistence of a Slovenian term, and (b) term synonymy lacking a clear one term preference. Furthermore, and much to our surprise, in the absence of terminological dictionaries students often try to solve terminology problems by consulting a non-specialized *Dictionary of Standard Slovenian Language*, but also one other solution search strategy is frequent, namely browsing through digital text collections and archives, e.g. *ProQuest* and *Research Gate*. Finally, one third of students expressed their willingness to participate in the development of Slovenian terminology by offering advice on terminology to others or by taking part in the editing of a dictionary of their field of study, while only 5% of respondents saw no sense at all in offering any help with regards to Slovenian scientific writing. In conclusions, we remarked that the majority of PhD student participating in the survey, and all supervisors displayed moderate to considerable apprehension towards further use and development of Slovenian terminology.

KLINIČNA UPORABA IN PILOTNA ŠTUDIJA SLOVENSKEGA TESTA ISKANJA BESED

BARBARA VOGRINČIČ

UKC Ljubljana, Nevrološka klinika,
barbara.vogrincic@kclj.si

MATEJA OVČAR

Zdravstveni dom Celje

TINA POGORELČNIK

UKC Ljubljana, Nevrološka klinika
tina.pogorelcnik@ukclj.si

MATIC PAVLIČ

UNIVETRZA V LJUBLJANI, PEDAGOŠKA FAKULTETA
matic.pavlic@pef.uni-lj.si

Izveček

Slovenski test iskanja besed je prvi standardiziran test na področju poimenovanja v slovenskem jeziku. Vsebuje 60 barvnih slik, ki jih testator v danem zaporedju eno za drugo predstavi testirancu, katerega naloga je, da jih poimenuje. V tem članku je predstavljena pilotna študija, v kateri smo uporabili razvite materiale in postopek, vanjo pa zajeli 52 oseb, polovico po možganskem dogodku leve hemisfere in drugo polovico po demografiji ustrežajočih zdravih posameznikov. Merili smo skupno število točk na testu, ki odraža število ustrežnih poimenovanj brez latence in število ustrežnih poimenovanj z latenco – oziroma po semantičnem, fonološkem ali izbirnem namigu. Rezultati so pokazali odlično veljavnost in zanesljivost testa, hkrati pa smo na omejenem vzorcu preverili vpliv fonološke kompleksnosti (število fonemov in število samoglasnikov) ter pogostosti leksema na uspešnost poimenovanja.

Ključne besede

poimenovanje, Slovenski test iskanja besed, leksikalno procesiranje, slovenščina, standardizacija

Abstract

The Slovenian Naming Test is the first standardized naming test in Slovene. It contains 60 full-colour pictures which are presented to the subject sequentially from 1st picture to the 60th. The subject is asked to name the item. In this paper, we present a pilot study in which we used the developed materials and procedure. Fifty-two subjects participated in the study. Half of them were clinical subjects with a recent cerebrovascular event in the left hemisphere and the other half were age- and gender-matched healthy subjects. The results contain scores of immediate naming, naming within 10 seconds (latency), naming following the semantic or phonological cues, or naming by selecting a name from a set of four nouns. The findings of this pilot study show that the instrument is valid and reliable. In contrast, the effects of

phonological complexity (number of phonemes and number of vowels) and frequency of lemmas were not statistically significant due to the limited number of participants.

Key words

naming, Slovenian Naming Test, lexical processing, Slovenian, standardisation

1 Uvod

Razumevanje in izražanje jezikovnih sporočil, na primer stavkov, ki jih pravkar berete, sta na videz enostavna procesa. Stavke vkodiramo in dekodiramo sproti in jih običajno ne shranjujemo že sestavljenih v del dolgoročnega spomina, ki ga imenujemo *mentalni slovar*. Mentalni slovar obsega povezane in sistematično organizirane enote, *lekseme*, in sicer od vezanih in prostih morfemov pa do posamičnih stalnih besednih zvez in celo stavkov. Shranjevanje, spreminjanje in iskanje shranjenih enot v mentalnem slovarju imenujemo *leksikalno procesiranje*. Leksikalno procesiranje je del tako jezikovnega razumevanja kot izražanja. Ena izmed najbolj splošno uporabnih nalog za preverjanje leksikalnega procesiranja pri jezikovnem izražanju je naloga poimenovanja slik (ang. *picture-naming task*).

1.1 Poimenovanje

Poimenovanje slik poteka v vsaj štirih fazah, ki so: prepoznanje nosilca (predjezikovno procesiranje), leksikalni izbor, fonološko kodiranje in priprava artikulacijskega načrta. V vsaki fazi je obdelana ena vrsta informacij, ki so v dolgoročnem spominu shranjene in dosegljive kot *mentalne reprezentacije*, in sicer kot *leksikalni pojmi*, *leksemi*, *fonološke besede* in *artikulacijski načrti*. Skupaj s temi štirimi povezanimi reprezentacijami je običajno shranjena tudi tipična vizualna podoba nosilca ter pri opismenjenih posameznikih še pisna reprezentacija. Uspešnost iskanja leksema v mentalnem slovarju (merjena na primer v točnosti in hitrosti odziva) je odvisna od več dejavnikov. Poleg lastnosti ciljnega leksema na poimenovanje vplivajo tudi povezani leksemi (fonološko, semantično, pisno in vizualno najbolj podobne reprezentacije), kar skušajo zajeti modeli leksikalnega procesiranja.

1.2 Modeli leksikalnega procesiranja

Modeli leksikalnega procesiranja predvidevajo, da iskanje leksema ne poteka na način posamičnega zaporednega primerjanja zaznane reprezentacije s shranjenimi reprezentacijami. Ker je zaznava govora sproti (*inkrementalen*) proces, možgani začnejo prepoznavati fonološko strukturo leksema, še preden je do konca izgovorjen, in ustrezno omejijo iskanje. Posledično se ob prvem slišnem glasu aktivirajo vsi leksemi s takim vzglasjem, nato pa z izgovarjanjem preostalih glasov leksema tekmeči odpadajo vse do točke *fonološke edinstvenosti* (tj. enoznačne fonološke prepoznavnosti) ciljnega leksema. Na hitrost poimenovanja torej vpliva fonološka struktura ciljnega leksema in fonološka struktura neciljnih leksemov. Poleg tega ima vsak leksem svoj lasten *prag aktivacije* (Morton, 1969), ki je odvisen od njegove pogostosti (bolj pogosti leksemi imajo nižji prag aktivacije in so hitreje poimenovani) in od konteksta (če je testiranec predhodno že poimenoval povezan leksem, to začasno zniža prag aktivacije iskanemu leksemu

in pohitri njegovo poimenovanje). Vendar neciljni leksemi lahko tudi zavirajo poimenovanje ciljnega leksema, če so predstavljeni neposredno (tj. nekaj sto milisekund) pred njim. Vpliv motilcev nakazuje, da pri poimenovanju prihaja tudi do neposrednega medsebojnega vpliva med leksemi zaradi že omenjenega *širjenja aktivacije* (Collins in Loftus, 1975; Roelofs 1992) na semantične (na primer leksemi iz istega tematskega polja, vključno s sopomenkami, podpomenkami, protipomenkami, nadpomenkami in asociacijami) in fonološke sosedne (na primer leksemi s podobnim vzglasjem, istim korenem, naborom glasov in/ali rimo). Na primer: če testirancu neposredno pred prikazom slikovnega stimula, ki naj bi izvalil ciljno besedo *pes*, predstavimo izpisano ali izgovorjeno besedo *mačka* (semantični motilec), bo to podaljšalo njegov odzivni čas. Opisano vrsto eksperimenta imenujemo poimenovanje z jezikovnim motilcem (ang. *picture-word interference*), vpliv motilca na poimenovanje ciljnega leksema pa ang. *priming* ali *uvajanje*. Vendar uvajanja ne razlagajo vsi raziskovalci kot posledico neposrednega vzajemnega tekmovanja leksemov med fazo leksikalnega izbora. Hipoteza izključitve odziva (Janssen idr., 2008) na primer predlaga, da neciljni leksemi šele po opravljenem izboru otežujejo leksikalno procesiranje z obremenitvijo *delovnega spomina*, ki je odgovoren za hranjenje leksemov reprezentacije pred izgovorom. Hipoteza temelji na predpostavki, da za jezikovno razumevanje in izražanje obstaja en sam (med)pomnilnik, *fonološka zanka*, ki ima omejeno kapaciteto in čas ohranjanja informacij (Baddeley in Hitch, 1974). Če testirancu pred ogledom slikovnega stimula prikažemo ali predvajamo motilni leksem, s tem dodatno obremenimo njegovo fonološko zanko. Razbremenitev pa je odvisna od relevantnosti motilcev, ki jih zanka hrani. Če je torej motilec semantično povezan s ciljnim leksemom, onemogoča poimenovanje ciljnega slikovnega stimula, saj z njim tekmuje – ne pri leksikalnem izboru, temveč pri obremenitvi fonološke zanke.

Z nadaljnjim raziskovanjem in razvijanjem poimenovalnih testov v jezikih, kot je slovenščina, pridobivamo nove podatke, s katerimi izboljšujemo modele leksikalnega procesiranja.

1.3 Testi poimenovanja

Testi poimenovanja ponujajo enostaven ter hkrati zanesljiv vpogled v leksikalno procesiranje, kot smo ga opisali zgoraj. Pogosto so del jezikovne diagnostike in so redno zastopani v splošnih baterijah za ocenjevanje jezikovne zmožnosti, obstajajo pa tudi kot samostojni merski instrumenti. Pri testiranju se upošteva spontan odziv v določenem časovnem oknu (npr. 20 sekund pri Bostonskem poimenovalnem testu, ang. *Boston Naming Test* – BNT). Če v tem času ni odgovora, testator običajno poda najprej semantični namig in ob ponovnem neuspehu še fonološki namig (vzglasje ali prvi zlog ciljne besede). Pri točkovanju seštevamo število takojšnjih in zakasnelih pravih odgovorov. Poimenovalni testi pogosto obstajajo tudi v kratki obliki, ki je priročna v primeru, ko je čas ocenjevanja omejen ali ko je omejena testirančeva pozornost. Raziskave za posamične teste običajno potrdijo zanesljivost in veljavnost skrajšane različice; Lansing idr. (1999) so na primer ugotovili, da so rezultati 1044 testirancev, od tega 719 zdravih oseb in 325 bolnikov z Alzheimerjevo boleznijo, na kratki obliki BNT-ja (15 postavk) primerljivi z dolgo obliko (zadnjih 30 ali vseh 60 postavk).

Zaradi primerjave med raziskavami in jeziki bi bilo smiselno oblikovati enoten poimenovalni test za različne jezike. Vendar pa so običajno v originalni različici poimenovalnega testa postavke uravnotežene glede na ključne parametre leksemov, njihovih nosnikov in upodobitev. Zato že pri uporabi istega testa v drugi, dasiravno sorodni kulturi (Worrall idr., 1995 so na primer Ameriški BNT uporabili v Avstraliji) pride do razlik, pri prevodu in priredbi testa za drug jezik pa je povsem nemogoče obdržati uravnoteženost vseh parametrov. Kljub temu je najbolj razširjen poimenovalni test, BNT (Goodglass idr., 1983), preveden v mnoge jezike. Razlike v uspešnosti na prevedenih različicah sicer niso kvantitativne, ugotavljajo študije. Na primer: prevod BNT-ja v švedščino ni povzročila statistično značilnega odstopanja od doseženega skupnega števila točk v primerjavi z normativnimi podatki angleško govoreče populacije (Tallberg, 2005). Vendar pa švedski jezik spada v isto jezikovno družino kot angleški, obe populaciji pa pripadata isti Zahodni kulturi, zaradi česar so razlike manjše v primerjavi z jeziki, kot je npr. mandarinščina. In vendar so Chen idr. (2014) ugotovili, da vpliv jezika in kulture na uspešnost pri mandarinski različici BNT-ja zopet ni kvantitativen: končni rezultat je bil namreč primerljiv, razlike pa so se kazale pri natančnosti odziva na ravni posameznega stimula in pri vrstnem redu stimulov glede na težavnost (študija je vključevala 264 mandarinsko govorečih zdravih oseb s 60 leti in več). Pri odločanju za nov test ali za prevod in priredbo obstoječega testa pa je treba vzeti v obzir tudi dejstvo, da so obstoječi testi sicer standardizirani, zanesljivi in veljavni, vendar je treba njihove prevode in priredbe kljub temu ponovno standardizirati za nov jezik, populacijo oziroma področje uporabe, ob upoštevanju vseh parametrov pa je standardizacijo lažje izpeljati z novim testom kot s priredbo.

2 Pilotna študija za Slovenski test iskanja besed

V tem članku predstavljamo Slovenski test iskanja besed (STIB; Vogrinčič, Pogorelčnik in Pavlič, 2022), ki je prvi standardiziran test na področju poimenovanja v slovenskem jeziku in smo ga metodološko zasnovali po vzoru obstoječih testov poimenovanja. Vsebuje 60 postavk, ki jih testator v danem zaporedju eno za drugo predstavi testirancu, kakor je opisano v postopku. V pilotni študiji smo uporabili razvite materiale ter na rezultatih 52 udeležencev opravili ustrezne statistične analize.

2.1 Materiali

Za izvajanje testov poimenovanja se uporabljajo slike, ilustracije ali simboli, ki predstavljajo testne nosnike. Kakor pričajo predhodne študije (npr. Fong idr., 2019; Goodglass idr., 1983; Laiacina idr., 2001; Meteyard in Bose, 2018; Morrison idr., 1992; Snodgrass in Vanderwart, 1980), na uspešnost poimenovanja vplivajo značilnosti nosnika (*oprijemljivost* in *poznavanje nosnika*), značilnosti njegove vizualne upodobitve (*tehnika*, *kompleksnost*, *nazornost* in *usklajenost upodobitve*) ter značilnosti jezikovnega izraza zanj (*pogostost*, *struktura* in *dolžina leksema*, *starost usvojitve* in *usklajenost poimenovanja*); vse smo upoštevali tudi pri razvijanju stimulov za STIB.

Visoko *nazornost* upodobitve smo glede na priporočila (Tanaka, Weiskopf in Williams, 2001) dosegli z ilustracijsko tehniko, ki poudarja oris in polnilo upodobljenega nosnika. Uporabili smo le ciljne lekseme z visoko *oprijemljivimi* nosniki, saj lekseme z *oprijemljivimi* nosniki priključimo natančneje in hitreje kot tiste z *neoprijemljivimi*

nanosniki.¹ Nanosnike smo ilustrirali tako, da jih testiranci prepoznajo kot tipični primer ciljnega nanosnika ter pri poimenovanju ciljni leksem dejansko uporabijo kot svojo prvo izbiro. Ta dejavnik imenujemo *uskklajenost poimenovanja* in je podan z odstotkom testirancev, ki upodobljenega nanosnika poimenujejo s ciljnim leksemom (za nanosnike z nizko usklajenostjo poimenovanja obstaja več so- ali blizupomenk, npr. kelih, pokal, kozarec, čaša). Za ugotavljanje *pogostosti* nanosnika smo uporabili Gigafido 2.0, korpus pisane standardne slovenščine. Povprečno število konkordanc za celoten vzorec leksemov v STIB-u je 14154 s standardnim odklonom 16162. V vsaki skupini postavk glede na število fonemov so zastopani nizkofrekventni leksemi (od 0 do 6000 konkordanc) in srednjefrekventni leksemi (od 6000 do 60000 konkordanc). Visokofrekventni leksemi (več kot 60000 konkordanc) niso bili vključeni v test zaradi težavnega uravnoveževanja skupin pri velikih vrednostih odklonov in zaradi izogibanja učinku stropa. Zaporedje testnih postavk smo prilagodili *starosti usvojitve leksema* od najhitreje do najkasneje usvojenega. Podatke o starosti usvojitve smo pridobili s spletnim vprašalnikom, v katerem smo starše prosili, da na Likertovi lestvici od 1 do 3 ocenijo, ali bi njihov otrok pri trenutni starosti upodobljene nanosnike poimenoval ustrezno. Vprašalnik je izpolnilo 484 staršev (od tega 93 % mater), ki so zastopali otroke, stare od 2 do 10 let (49 % fantov in 51 % deklet).

Na podlagi zgoraj opisanih kriterijev je bilo od prvotnih 90 ilustracij 30 izločenih. Postavke so bile nato zaradi predvidene nedigitane uporabe testa smiselno razporejene v stalni vrstni red,² in sicer od pogostejših in krajših do manj pogostih in daljših, pri čemer dva zaporedna stimula nista bila iz istega tematskega polja. STIB torej obsega 60 barvnih ilustracij v velikosti do 10 cm, ki so posamično natisnjene na belo podlago velikosti A5 in po dolgem robu vezane s spiralo. Upodabljajo 60 morfološko nesestavljenih ciljnih leksemov s tremi, štirimi, petimi, šestimi, sedmimi, osmimi in devetimi glasovi. Razmerje soglasnikov in samoglasnikov v leksemih se giblje od 0,50 (možno le v skupinah s 4, 6, in 8 glasovi) do 0,80, pri čemer je povprečje za celoten vzorec 0,60 in standardni odklon 0,08.

2.2 Postopek

Položaj med testiranjem je bil sedeč. Udeleženci so bili pred testiranjem seznanjeni z navodili in splošnim namenom izvedbe testa ter so privolili v sodelovanje. Podali so odgovore na demografska (spol, starost, izobrazba) in zdravstvena vprašanja (vid, nevrološke in jezikovne motnje) ter v izogib vplivom kognitivnega upada rešili *Kratek preizkus spoznavnih sposobnosti* (Granda, Mlakar in Vodušek, 2003), ki je služil kot vključitveni kriterij. Testator je imel slikovne predloge na mizi pred testirancem, zapisovalni list pa izven njegovega vidnega polja. Podal je navodilo: »Kazal/-a vam bom slike eno za drugo. Prosim, povejte, kaj je na sliki.« Nato je obrnil na prvo postavko in sam pri sebi po tiho izgovarjal 21, 22, 23, 24, 25. Testator je pravilno in takojšnje (do pet sekund) poimenovanje točkoval z 2 točkama. Če je bilo poimenovanje pravilno, a z zamikom več kot pet sekund, je označil latenco. Če po desetih sekundah testiraneec ni poimenoval postavke ali če je ni poimenoval pravilno, je prebral semantični namig (tj.

¹ Iz istega razloga se v nekaterih poimenovalnih testih uporabljajo fotografije nanosnikov namesto risb, vendar te lahko prinašajo preveč nepotrebnih podrobnosti, ki jih v risbi lahko izpustimo. V kategorijo neželenih podrobnosti sodijo tudi napisi, številke, pikogrami in logotipi, ki se jim torej prav tako izognemo.

² V digitaliziranih testih so postavke običajno razporejene vsakokrat naključno.

opis ciljnega nosilca). Če tudi po opisu ni bilo pravilnega odgovora, je podal fonološki namig: vzglasje leksema pri tri- in štiriglasovnih besedah oziroma prvi zlog pri več kot štiriglasovnih besedah. Če tudi sedaj odgovor ni bil pravilen, je prebral štiri lekseme v vnaprej določenem kvazi naključnem vrtnem redu (ciljni leksem, fonološki in semantični motilec ter nepovezan leksem). Pravilni odgovor z latenco ali po namigu/namigih je testator točkoval z 1 točko. Če tudi po vseh namigih ni bilo pravilnega odgovora, je brez dodatne razlage izrekel ciljni leksem, točkoval z 0 točkami in nadaljeval z naslednjo postavko. Če testirancu ni uspelo poimenovati petih zaporednih postavk, je testator test prekinil. Postopek je trajal v povprečju 20 minut, zato vmes ni bilo predvidenega časa za odmor in nihče od testirancev odmora tudi ni potreboval.

2.3 Udeleženci

Pilotna študija je zajela 52 maternih/prvih govorcev slovenščine brez kognitivnih motenj in z normalno ali korigirano dioptrijo, in sicer 28 žensk in 24 moških, povprečne starosti 70 let s standardnim odklonom 11,98. Klinična skupina je obsegala 26 testirancev (14 žensk in 12 moških), ki so pred kratkim preživeli možgansko-žilni dogodek leve hemisfere (koda diagnoze po ICD-10: R47.0) in jim je bila po klinično-diagnostičnem pregledu diagnosticirana afazija. Primerjalna (nevrotična skupina) pa je obsegala enako število testirancev glede na spol, starost, izobrazbo in materni/prvi jezik. Testiranje je potekalo v mirnem okolju, za primerjalno skupino na njihovem domu, za proučevano skupino pa v njihovi sobi na Nevrološki kliniki Univerzitetnega kliničnega centra v Ljubljani. Udeleženci so sodelovali informirano in prostovoljno ter za sodelovanje niso prejeli materialne ali denarne nagrade.

Izobrazba	frekvenca	%	Spol	frekvenca	%
osnovna	8	30.8	moški	12	46.2
srednja	16	61.5	ženski	14	53.8
višja/visoka	2	7.7			
SKUPAJ	26	100	SKUPAJ	26	100

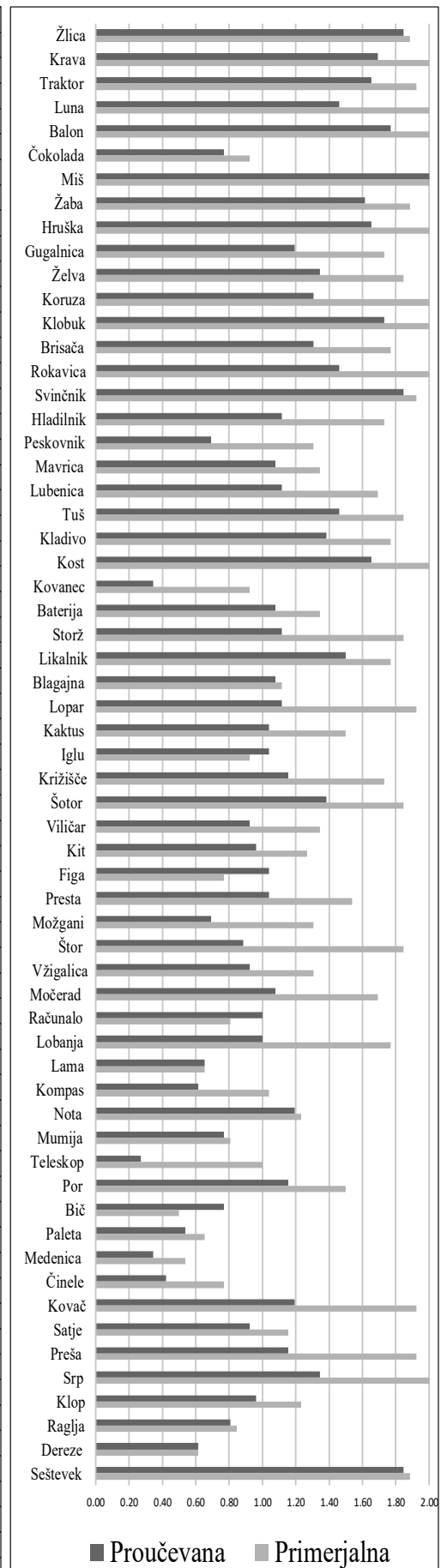
Preglednica 1: Vzorec oseb v klinični oziroma primerjalni skupini glede na izobrazbo in spol

2.4 Analiza

Zbrane podatke smo statistično obdelali s programom SPSS Statistics 23 in izračunali parametre opisne statistike za vsako postavko. Neodvisne spremenljivke so bile spol, starost in izobrazba, odvisne pa število takojšnjih pravilnih odgovorov, število pravilnih odgovorov z latenco in po namigu/namigih ter skupno število točk. Vpliv spola, starosti in skupine smo preverili s t-testom za neodvisne vzorce, vpliv izobrazbe in razlik med posameznimi postavkami v testu pa z analizo variance. Izračunali smo tudi Cronbachov koeficient in tako preverili zanesljivost testa.

	Proučevana		Primerjalna		Skupaj	
	Povp.	SO	Povp.	SO	Povp	SO
Žlica	1.85	0.543	1.88	0.431	1.87	0.486
Krava	1.69	0.736	2	0	1.85	0.538
Traktor	1.65	0.745	1.92	0.392	1.79	0.605
Luna	1.46	0.905	2	0	1.73	0.689
Balon	1.77	0.587	2	0	1.88	0.427
Čokolada	0.77	0.992	0.92	1.017	0.85	0.998
Miš	2	0	2	0	2	0
Žaba	1.62	0.804	1.88	0.326	1.75	0.622
Hruška	1.65	0.745	2	0	1.83	0.55
Gugalnica	1.19	0.939	1.73	0.667	1.46	0.851
Želva	1.35	0.936	1.85	0.543	1.6	0.799
Koruza	1.31	0.97	2	0	1.65	0.764
Klobuk	1.73	0.667	2	0	1.87	0.486
Brisača	1.31	0.928	1.77	0.652	1.54	0.828
Rokavica	1.46	0.859	2	0	1.73	0.66
Svinčnik	1.85	0.543	1.92	0.392	1.88	0.471
Hladilnik	1.12	0.952	1.73	0.604	1.42	0.848
Peskovnik	0.69	0.97	1.31	0.97	1	1.01
Mavrica	1.08	1.017	1.35	0.936	1.21	0.977
Lubenica	1.12	0.993	1.69	0.679	1.4	0.891
Tuš	1.46	0.905	1.85	0.543	1.65	0.764
Kladivo	1.38	0.941	1.77	0.652	1.58	0.825
Kost	1.65	0.745	2	0	1.83	0.55
Kovanec	0.35	0.689	0.92	1.017	0.63	0.908
Baterija	1.08	1.017	1.35	0.936	1.21	0.977
Storž	1.12	0.993	1.85	0.543	1.48	0.874
Likalnik	1.5	0.86	1.77	0.652	1.63	0.768
Blagajna	1.08	1.017	1.12	0.952	1.1	0.975
Lopar	1.12	0.993	1.92	0.392	1.52	0.852
Kaktus	1.04	0.999	1.5	0.86	1.27	0.952
Iglu	1.04	0.999	0.92	0.977	0.98	0.98
Križišče	1.15	1.008	1.73	0.667	1.44	0.895
Šotor	1.38	0.941	1.85	0.543	1.62	0.796
Viličar	0.92	1.017	1.35	0.936	1.13	0.991
Kit	0.96	0.999	1.27	0.962	1.12	0.983
Figa	1.04	0.999	0.77	0.992	0.9	0.995
Presta	1.04	0.999	1.54	0.859	1.29	0.957
Možgani	0.69	0.97	1.31	0.928	1	0.99
Štor	0.88	0.993	1.85	0.543	1.37	0.929
Vžigalica	0.92	1.017	1.31	0.928	1.12	0.983
Močerad	1.08	1.017	1.69	0.736	1.38	0.932
Računalo	1	1.02	0.81	0.981	0.9	0.995
Lobanja	1	0.98	1.77	0.652	1.38	0.911
Lama	0.65	0.936	0.65	0.892	0.65	0.905
Kompas	0.62	0.941	1.04	0.958	0.83	0.964
Nota	1.19	0.981	1.23	0.992	1.21	0.977
Mumija	0.77	0.951	0.81	0.939	0.79	0.936
Teleskop	0.27	0.667	1	0.98	0.63	0.908
Por	1.15	1.008	1.5	0.86	1.33	0.944
Bič	0.77	0.992	0.5	0.86	0.63	0.929
Paleta	0.54	0.905	0.65	0.936	0.6	0.913
Medenica	0.35	0.745	0.54	0.905	0.44	0.826
Činele	0.42	0.809	0.77	0.992	0.6	0.913
Kovač	1.19	0.981	1.92	0.392	1.56	0.826
Satje	0.92	1.017	1.15	1.008	1.04	1.009
Preša	1.15	1.008	1.92	0.392	1.54	0.851
Srp	1.35	0.936	2	0	1.67	0.734
Klop	0.96	0.999	1.23	0.951	1.1	0.975
Raglja	0.81	0.981	0.85	1.008	0.83	0.985
Dereze	0.62	0.941	0.62	0.898	0.62	0.911
Povprečje	1.85	0.543	1.88	0.431	1.87	0.486

Preglednica 2: Povprečni rezultati obeh skupin.

Slika 1: Povprečni rezultati glede na postavko.

3 Rezultati

Spomnimo se, da je bilo največje število točk, ki so jih osebe lahko dosegle pri posamezni postavki, 2, minimalno pa 0; vseh možnih točk je bilo torej 120. Povprečen rezultat pri proučevani skupini ($N = 26$) je bil 67,04 točke, pri primerjalni skupini ($N = 26$) pa 90,62 točke. P-vrednost je pod 0,05 ($p = 0,001$), kar pomeni, da je razlika statistično značilna – to je bilo pričakovano, saj s testom preverjamo sposobnost poimenovanja, ki naj bi bila pri klinični populaciji slabša. V preučevani skupini so pri 1 postavki vse osebe dosegle 2 točki, pri 20 postavkah pa je bila povprečna vrednost manjša od 1. V primerjalni skupini so pri 10 postavkah vse osebe dosegle 2 točki, pri 13 postavkah pa je bila povprečna vrednost manjša od 1. Osebe iz primerjalne skupine so bile pri 26 sličicah statistično značilno bolj uspešne od oseb iz preučevane skupine. Posamezne postavke smo podvrgli enosmerni analizi variance (ANOVA) in dobili p-vrednost pod 0,000, kar pomeni, da med posameznimi slikami obstajajo statistične razlike. Ta rezultat kaže na ekonomičnost testa in je bil pričakovan, saj so bile za test izbrane postavke, ki se med sabo razlikujejo glede na zgoraj opisane parametre. Standardna napaka pri porazdelitvi vzorčnih aritmetičnih sredin je bila pri proučevani skupini 5,74, pri primerjalni skupini pa 3,08. Vrednost Cronbachovega koeficienta na celotnem vzorcu je bila 0,95, v posamični skupini pa nad 0,90. Zanesljivost testa je torej odlična.

3.1 Jezikovni dejavniki

Vpliv pogostosti leksema, števila glasov in deleža soglasnikov v besedi smo preverili z merjenjem korelacije med njimi glede na uspešnost oseb pri posamezni sličici. Na ravni celotne populacije se je pokazalo, da je korelacija med njimi večinoma nizka (korelacija med frekvenco in uspešnostjo poimenovanja je 0,21, med številom samoglasnikov v besedi in uspešnostjo poimenovanja je 0,31, med deležem soglasnikov ter uspešnostjo poimenovanja pa 0,37), kar nam pove, da navedene lastnosti leksemov ne vplivajo na uspešnost poimenovanja. Medtem ko korelacijski koeficient 0,5, ki je bil izračunan med številom glasov v leksemu in uspešnostjo poimenovanja, nakazuje na povezavo med spremenljivkama. Ti rezultati so v nasprotju z ugotovitvami v študijah Oldfield in Wingfield (1965), Snodgrass in Vanderwart (1980) ter Levelt idr., (1999), vendar verjetno le zaradi majhnosti pilotnega vzorca.

3.2 Demografski dejavniki

V pilotni študiji smo preverili vpliv demografskih spremenljivk, ki naj bi po predhodnih študijah vplivale na poimenovanje: spol, izobrazbo in starost.

Spol. V metaštudiji so Randolph idr. (1999) pregledali vse takrat dosegljive rezultate poimenovanja na BNT-ju (skupno 1131 oseb, od tega 719 zdravih, 325 bolnikov z Alzheimerjevo boleznijo in 87 bolnikov z epilepsijo temporalnega režnja). V vseh treh skupinah so bili pri poimenovanju moški bolj uspešni kot ženske. V skupini zdravih oseb so raziskali učinek spola pri posameznih stimulih in ugotovili, da so bili moški pri 18 stimulih statistično značilno bolj uspešni kot ženske – nasprotno pa je veljalo le za 4 stimule. Avtorji menijo, da razliko med spoloma povzroča prevladovanje moško pristranskih stimulov: test očitno vsebuje take nanosnike, ki jih moški bolje (pre)poznajo in zato lažje imenujejo. Laiacona idr. (2001) so celo nakazali, na kakšen način so ti stimuli pristranski. V raziskavo so vključili 49 oseb z afazijo in pri 10 oseb (20 %) glede na spol ugotovili pomembne razlike pri poimenovanju živih/premičnih nanosni-

kov v primerjavi z neživimi/nepremičnimi nosniki. Pet od šestih testirancev, ki so bili bolj uspešni pri poimenovanju neživih/nepremičnih kategorij, je bilo moških, vse štiri osebe, ki so bile bolj uspešne pri poimenovanju živih/premičnih kategorij, pa so bile ženske. Čeprav niso vsi raziskovalci zaznali razlik med spoloma (glej na primer Chen idr., 2014), smo glede na predhodne študije (Hall idr., 2012; Laiacona idr., 2001; Randolph idr., 1999; Zec idr., 2007) in glede na prevladovanje neživih/nepremičnih nosnikov v STIBU (40 : 20) pričakovali (statistično značilno) uspešnejše moške. Ugotovili smo minimalne nominalne razlike v končnem rezultatu med ženskami in moškimi, ki pa niso bile statistično značilne. To nakazuje, da bi bile postavke v STIB-u lahko nevtralne glede na spol, vendar bo razlike v uspešnosti poimenovanja med spoloma potrebno preveriti še na večjem vzorcu.

Izobrazba. Glede na stopnjo izobrazbe smo prav tako pričakovali statistično značilne razlike, saj o vplivu izobrazbe na uspešnost poimenovanja pri BNT-ju poročajo številne študije (npr. Chen idr., 2014; Radanović idr., 2004; Zec, 2007). Naši rezultati, ki smo jih izračunali na primerjalni/nevrotični skupini, so pokazali, da so na testu največje število točk (97,00) dosegle osebe z dokončano višjo ali visoko šolo, nato sledi skupina z dokončano srednjo šolo (95,25 točke), najmanjše število točk pa je na testu dosegla skupina z dokončano osnovno šolo (79,75 točke). Analiza variance je pokazala, da izobrazba vpliva na skupni rezultat na testu, vendar razlike niso statistično značilne ($p = 0,056$). Menimo, da je vzrok za neznačilnost premajhno število oseb z dokončano višjo ali visoko šolo in da bi se pri bolj porazdeljenem vzorcu glede na izobrazbo pokazalo, da so osebe z višjo izobrazbo statistično značilno bolj uspešne pri poimenovanju.

Starost. Nazadnje smo primerjali rezultate mlajših od 70 let (v povprečju 100,00 točk) in starejših od 70 let (v povprečju 83,73 točke) in ugotovili statistično značilnost teh razlik ($p = 0,006$) v primerjalni/nevrotični skupini. Tak rezultat je bil pričakovan, saj predhodne študije dokazujejo, da se s starostjo uspešnost poimenovanja zmanjšuje (Albert idr., 1988; Connor idr., 2004; Morrison idr., 1992; Tsang in Lee, 2003; Zec idr., 2007). V longitudinalni študiji, ki je trajala 20 let in je vključevala 160 zdravih posameznikov, starih od 30 do 94 let, so na primer Connor idr. (2004) ugotovili tudi, *kako* sposobnost poimenovanja upada s starostjo. Uspešnost poimenovanja se je v njihovem vzorcu znižala za 2 odstotni točki na desetletje (oziroma nekoliko hitreje v zadnjem starostnem obdobju); hkrati pa so s starostjo manj nazadovali tisti posamezniki, ki so bili najbolj uspešni že pri prvem testiranju (v skladu s hipotezo *kognitivne rezerve*).

4 Zaključek

Leksikalno procesiranje je upravljanje z enotami v mentalnem slovarju, ki jih imenujemo leksemi. Značilen primer je iskanje leksemov med spontanim jezikovnim izražanjem in razumevanjem. Ta proces je izjemno hiter in njegova zapletenost postane očitna šele pri posameznikih s pridobljenimi jezikovnimi motnjami, na primer afazijami, ki so posledica nevrodegenerativnih bolezni ali poškodb možganov. Eden od najbolj očitnih simptomov različnih vrst afazij je nezmožnost poimenovanja. Posledično je v standardizirane baterije testov za ocenjevanje jezikovne zmožnosti oseb z afazijo običajno vključen tudi test poimenovanja. Glede na jezikovno in kulturno specifične lastnosti mentalnega slovarja, obstoječih testov poimenovanja običajno ne moremo neposredno prevajati. Za slovenščino smo torej razvili nov Slovenski test iskanja besed (STIB) in ga preverili s pilotsko študijo, ki je pokazala na njegovo ustrezno veljavnost in zanesljivost.

Literatura

- Albert, M. S., Heller, H. S. in Milberg, W., 1988: Changes in naming ability with age. *Psychology and Aging*, 3(2), 173–178.
- ASHA = American Speech- Language-Hearing Association. <<https://www.asha.org/>>.
- Baddeley, A. D. in Hitch, G. J., 1974: Working memory. V *The Psychology of Learning and Motivation: Advances in Research and Theory*. Ur. G. A. Bower. New York: Academic Press. 47–89.
- Chen, T.-B., Lin, C.-Y., Lin, K.-N., Yeh, Y.-C., Chen, W.-T., Wang, K.-S. in Wang, P.-N., 2014: Culture Qualitatively but Not Quantitatively Influences Performance in the Boston Naming Test in a Chinese-Speaking Population. *Dementia and Geriatric Cognitive Disorders Extra* 4.1. 86–94.
- Collins, A. M. in Loftus, E. F., 1975: A spreading-activation theory of semantic processing. *Psychological Review* 82.6. 407–428.
- Connor, L. T., Spiro, A., Obler, L. K. in Albert, M. L., 2004: Change in Object Naming Ability During Adulthood. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences* 59.5. 203–209.
- Fong, M. W. M., Van Patten, R. in Fucetola, R. P., 2019: The Factor Structure of the Boston Diagnostic Aphasia Examination. *Journal of the International Neuropsychological Society*. 1–5.
- Granda, G., Mlakar, J. in Vodusek, D. B., 2003: Kratek preizkus spoznavnih sposobnosti – umerjanje pri preiskovancih, starih od 55 do 75 let. *Zdravstveni vestnik* 72. 575–81.
- Goodglass, H., Kaplan, E. F. in Weintraub, S., 1983: *The Boston Naming Test*. Philadelphia: Lea in Febiger.
- Goodglass, H., Klein, B., Carey, P. in Jones, K., 1966: Specific Semantic Word Categories in Aphasia. *Cortex* 2.1. 74–89.
- Hall, J. R., Hoa, T., Leigh A. Johnson, Wiechmann A. in O’Byrant S. E., 2012: Boston Naming Test: Gender Differences in Older Adults with and without Alzheimer’s Dementia. *Psychology* 3.6. 485–488.
- Janssen, N., Schirm, W., Mahon, B. Z., & Caramazza, A., 2008: Semantic interference in a delayed naming task: Evidence for the response exclusion hypothesis. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 34.1. 249–256.
- Kim, H. in Na, D. L., 1999: Normative Data on the Korean Version of the Boston Naming Test. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology* 21.1. 127–133.
- Laiacona, M., Luzzatti, C., Zonca, G., Guarnaschelli, C. in Capitani, E., 2001: Lexical and semantic factors influencing picture naming in aphasia. *Brain and Cognition* 46.1–2. 184–187.
- Lansing, A. E., Ivnik, R. J., Cullum, C. M. in Randolph, C., 1999: An Empirically Derived Short Form of the Boston Naming Test. *Archives of Clinical Neuropsychology* 14.6. 481–487.
- Levelt, W. J. M., Roelofs, A. in Meyer, A. S., 1999: A theory of lexical access in speech production. *Behavioral and Brain Sciences* 22.1.
- Meteyard, L. in Bose, A., 2018: What Does a Cue Do? Comparing Phonological and Semantic Cues for Picture Naming in Aphasia. *Journal of Speech Language and Hearing Research* 61.3. 658.
- Morrison, C. M., Ellis, A. W. in Quinlan, P. T., 1992: Age of acquisition, not word frequency, affects object naming, not object recognition. *Memory & Cognition* 20.6. 705–714.

- Morton, J., 1969: Interaction of information in word recognition. *Psychological Review* 76.2. 165–178.
- Oldfield, R. C. in Wingfield, A., 1965: Response Latencies in Naming Objects. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 17.4. 273–281.
- Race, D. C. in Hillis, A. E., 2015: The neural mechanisms underlying naming. V *The handbook of adult language disorders*. Ur. A. E. Hillis. New York: Psychology Press. 151–160.
- Radanovic, M., Mansur, L. L. in Scaff, M., 2004: Normative data for the Brazilian population in the Boston Diagnostic Aphasia Examination: influence of schooling. *Brazilian Journal of Medical and Biological Research* 37.11. 1731–1738.
- Randolph, C., Lansing, A., Ivnik, R. J., Cullum, C. M., in Hermann, B. P., 1999: Determinants of confrontation naming performance. *Archives of Clinical Neuropsychology* 14. 489–496.
- Roelofs, A. (1992). A spreading-activation theory of lemma retrieval in speaking. *Cognition* 42.1–3. 107–142.
- Sailor, K., Brooks, P. J., Bruening, P. R., Seiger-Gardner, L. in Guterman, M., 2009: Exploring the time course of semantic interference and associative priming in the picture–word interference task. *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 62.4. 789–801.
- Shuster, L. I., 2009: The effect of sublexical and lexical frequency on speech production: An fMRI investigation. *Brain and Language* 111.1. 66–72.
- Snodgrass, J. G. in Vanderwart, M., 1980: A standardized set of 260 pictures: Norms for name agreement, image agreement, familiarity, and visual complexity. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory* 6.2. 174–215.
- Tallberg, I. M., 2005: The Boston Naming Test in Swedish: Normative data. *Brain and Language* 94.1. 19–31.
- Tsang, H.-L. in Lee, T. M. C., 2003: The effect of ageing on confrontational naming ability. *Archives of Clinical Neuropsychology* 18.1. 81–89.
- Vogrinčič, B., Pogorelčnik, T. in Pavlič, M., 2023: Slovenski test iskanja besed. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.
- Worrall, L. E., Yiu, E. M.-L., Hickson, L. M. H. in Barnett, H. M., 1995: Normative data for the Boston naming test for Australian elderly. *Aphasiology* 9.6. 541–551.
- Zec, R. F., Burkett, N. R., Markwell, S. J. in Larsen, D. L., 2007: A Cross-Sectional Study of the Effects of Age, Education, and Gender on the Boston Naming Test. *The Clinical Neuropsychologist* 21.4. 587–616.

Projekt je sofinanciral Center za psihodiagnostična sredstva.

Clinical use and a pilot study of Slovenian Naming Test

Lexical processing is manipulation of units called lexemes in mental lexicon during spontaneous speech production or comprehension. These processes are extremely rapid and their complexity is only evident in individuals with acquired language disorders such as aphasia that often causes inability to name. Therefore, a standardized test battery to assess the language ability of people with aphasia usually includes a naming test. Given the cultural and language-specific effects of mental lexicons, existing naming tests usually cannot be directly translated from one language to another. For Slovenian, a new Slovenian naming test was developed. It contains 60 items balanced according to the number of phonemes and the frequency of lemmas in the Slovenian language corpus Gigafida. Prior to standardization of the test, we conducted a pilot study involving 26 individuals from the clinical group who had recently suffered a cerebrovascular event in the left hemisphere and had been diagnosed with aphasia, and 26 individuals from the comparison group without neurological problems who matched the individuals from the clinical group in terms of education, first language, gender, and age. Individuals from the clinical group scored an average of 67.04 points (55%) on the test, whereas individuals from the

comparison group scored statistically significantly ($p = 0.001$) and reliably ($\alpha = 0.95$) higher, at 90.62 points or 76%. Males were more successful than females by 1.33 points or 1.1%, but according to the t-test for independent groups, this difference was not statistically significant. ANOVA surprisingly did not show statistically significant differences between individuals with different levels of education ($p = 0.056$). The above-average group by mean age performed statistically significantly worse than the below-average group ($p = 0.006$). The paper presents the test in more detail and interprets the results of the pilot study.

VPLIV ZAŠČITNE MASKE NA JAKOST IN TRAJANJE POUČENJE V GOVORU PEDAGOŠKIH DELAVCEV (NA PRIMERU GOVORA SREDNJEŠOLSKIH IN UNIVERZITETNIH UČITELJEV)

HOTIMIR TIVADAR

UNIVERZA V LJUBLJANI, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

MIHA SEVER

UNIVERZA V LJUBLJANI, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
mihasever98@gmail.com

Izveček

Zaradi spremenjenih epidemioloških razmer, povezanih z epidemijo novega koronavirusa SARS-CoV-2, so morali pedagoški delavci pri izvajanju pedagoških dejavnosti uporabljati zaščitno obrazno masko. S pilotno računalniško in anketno receptivno raziskavo smo preverili vplive maske na značilnosti poudarkov v govoru pedagoških delavcev ter recepcijo govora z masko. Gradivo raziskave obsega govor petih govorcev, treh moških in dveh žensk: štirje so univerzitetni profesorji, ena pa gimnazijska profesorica. Akustično analizo smo izvedli s pomočjo računalniškega programa *Praat*. Izsledki računalniških analiz so pokazali, da uporaba maske ne vpliva enotno na jakost poudarka in trajanje poudarjenih samoglasnikov. Anketni odgovori pa so pokazali, da pedagoški delavci občutijo vpliv maske na svoj govor, govoriti morajo glasneje, večini se glas tudi hitreje utruja.

Ključne besede: zaščitna maska, hibridno izobraževanje, govor, poudarek, jakost govora, Praat

Abstract

Due to the changed epidemiological situation related to the new SARS-CoV-2 coronavirus epidemic, teachers are required to wear a face mask when carrying out teaching activities. A pilot computer-based and survey-receptive study were used to examine the effects of the mask on the characteristics of accents in educators' speech and the reception of speech with the mask. The material of the study consists of the speech of five speakers, three men and two women: four are university professors and one is a grammar school teacher. Acoustic analysis was carried out using the computer program Praat. The computer analyses showed that the wearing of a mask does not uniformly affect the strength of stress and the duration of stressed vowels. However, the survey responses showed that professors sense the impact of the mask on their speech, they must speak louder, and most of them find their voices get tired more quickly.

Keywords: protective mask, hybrid education, speech, sentence stress, speech rate, Praat

1 Uvod

Epidemija novega koronavirusa SARS-CoV-2 je šolstvo na nacionalnem in globalnem nivoju postavilo v nov, čisto poseben položaj. Virusne pandemije so sicer star pojav, že večkrat prisoten tudi na evropskih in slovenskih tleh, nikoli pa se nismo soočili niti s tako množičnim zapiranjem šol niti s prehodom na izobraževanje na daljavo, saj tehnologija v preteklosti tega ni omogočala (Kodelja, 2020).

Šolsko okolje zaradi tesnega in dolgotrajnega stika med učitelji in učenci predstavlja večje tveganje za okužbo s SARS-COV-2. V kolikšni meri maska uspešno preprečuje prenos okužb, je še vedno žgoče raziskovalno vprašanje. Kljub temu sta tako stroka kot širša javnost prišli do konsenza, da so maske pomemben del zaščite pred virusom (Zivelonghi, Lai, 2021).¹

V času popolnega zaprtja februarja 2020 se je celoten pouk preselil na daljavo, poučevalo se je preko različnih domačih nalog, e-učilnic in tudi s predavanji (preko kamer) na daljavo (orodja ZOOM, Teams ipd.). V tem času je bilo dosti različnih težav in neenakosti med šolami in celo razredi na istih šolah. Prehod na izobraževanje na daljavo jeseni 2020 je bil bolje koordiniran, obenem pa so krajši čas v šolah izvajali t. i. hibridni način poučevanja, s katerim je država skušala omiliti vpliv ukrepov za zajezitev širjenja virusa ob hkratnem zagotavljanju varnosti državljanov pred širjenjem okužb.² Hibridni način poučevanja se je uvedel tudi na visokošolski ravni.³ Vsi udeleženci učnega procesa (študentje, pedagoški delavci, drugo fakultetno osebje) so morali spoštovati vladne ukrepe za zajezitev širjenja okužb, med drugim tudi obvezno uporabo zaščitnih mask ves čas zadrževanja v stavbi fakultete.

Po Splošnem protokolu delovanja na Filozofski Fakulteti UL (2020) v času prvega obdobja hibridnega načina si pedagoškim delavcem obraza ni bilo treba zakrivati z masko, zadoščala je tudi drugačna zaščita (npr. ruta, šal). Vendar je bila uporaba prekrivnih sredstev za pedagoške delavce v času poučevanja neobhodna, saj je bila pravnozavezujoča – uporaba mask⁴ je bila obvezna v skladu z vladnimi ukrepi (torej do preklica tega ukrepa). Filozofska fakulteta je pedagoškim delavcem priskrbela zaščitne platnene maske, in sicer pralne, za večkratno uporabo. Uporaba take maske ni bila obvezna, kljub temu pa se je večina predavateljev odločila za njeno uporabo. Platnene maske še bolj kot kirurške spreminjajo barvo glasu, še bolj zmanjšujejo jakost govora in zelo otežujejo govorno artikulacijo.

¹ Od začetka epidemije se je za maske, ki ščitijo pred virusom, v javnosti uporabljalo več izrazov; najpogosteje obrazna maska (ang. *face mask*) in zaščitna maska. V prispevku smo se odločili za rabo termina *zaščitna maska*, ki izraža funkcijo maske, tj. zaščito proti virusu. Hkrati je izraz *obrazna maska* v bistvu pleonastična zveza, saj je maska na sploh namenjena uporabi na obrazu in ne na drugih delih telesa. Zaradi gospodarnosti v prispevku večinoma uporabljamo skrajšan izraz »maska«, saj zadošča kriterijema jasnosti in razumljivosti.

² Govor pedagoških delavcev smo raziskovali v tem kratkem obdobju, jeseni 2020. Od tedaj so se razmere spreminjale; po doslednem izobraževanju na daljavo do ponovne uvedbe hibridnega načina in pomladi 2022 do ukinitve obvezne uporabe mask v prostorih pedagoških ustanov.

³ Na Filozofski fakulteti UL predvsem zaradi prostorskih omejitev: zaradi potrebnega vzdrževanja primerne varnostne razdalje je smela biti v predavalnicah zasedena polovica sedežev. Pedagoški delavec je polovico študentov poučeval v istem prostoru, kot je izvajal pedagoško delo, istočasno je druga polovica študentov pedagoško delo spremljala prek spletnega prenosa.

⁴ V javnosti sta se za nošenje zaščitne maske uveljavili dve zvezi: uporaba maske in nošnja maske. V prispevku smo se odločili za rabo prvega termina, tj. uporaba maske. Nošnja maske še ni ustaljeni termin, se pa vse pogosteje uporablja, tudi na uradnih kanalih države in v uradnih strokovnih publikacijah, gl. <https://www.gov.si/novice/2021-03-19-nosnja-maske-je-odraz-odgovornosti-do-socloveka/> in publikacijo *Šolsko leto 2021/22 v Republiki Sloveniji v razmerah, povezanih s covidom-19*.

Zaščitne maske in druga zaščitna sredstva prekrivajo ustno in nosno votlino, vplivajo na govor, saj delujejo kot (fizična in vizualna) prepreka med govorcem in naslovnikom. Ker je bila uporaba mask za fakultetne pedagoške delavce (v času poučevanja) neobhodna, sledi sklep, da je maska – za ta določen čas – vplivala na govor pedagoških delavcev.

2 Zaščitne maske in govor

Raziskovalci so v preteklosti raziskovali predvsem komunikacijo med zdravstvenim osebjem, kjer je uporaba maske predpisana (ne glede na okoliščine) (SONIC, 2021). Razumevanje sogovornika je v zdravstvu oteženo zaradi hrupa in kirurških mask, ki vizualno preprečujejo razbiranje obrazne mimike. Pri tem pomaga uporaba transparentnih, tj. prosojnih mask (Atcherson in sod., 2017).

Z epidemijo novega koronavirusa SARS-COV-2 se je raziskovalna pozornost vpliva zaščitnih mask na govor z zdravstvenega področja razširila tudi na druge vede. Kljub temu da je število raziskav vplivov mask na dejavnosti v šolskem sistemu od začetka epidemije naraslo, so te osredotočene na zdravstvene in socialne vplive, delno tudi na politične in sporazumevalne (Spitzer, 2020; Kefalaki in sod., 2021; Kustec in sod., 2021; Zivelonghi, Lai, 2021), veliko manj pa je raziskav vpliva na akustične značilnosti govora in s tem povezanih težav (prim. Pillot-Loiseau, Harmegnies, 2021).

Zaradi uporabe mask in vzdrževanja medsebojne razdalje imajo posebne težave gluhi in naglušni. Maska povzroča težave tudi ljudem, ki zaradi raznih razlogov težko govorijo oziroma imajo težave z govorom. Maske dušijo zvok, kar vpliva na razumljivost govora, posebej z visokim registrom. Onemogočajo tudi branje z ustnic in gledanje obrazne mimike, s čimer si običajno pomagamo pri razumevanju sporočevalca. Pri tem si lahko pomagamo s prozornimi oziroma prosojnimi maskami, narejenimi iz brezbarvne plastike. Na razumljivost prav tako vpliva varnostna razdalja: zaradi nje je govor tišji, saj z razdaljo jakost upada; na naslovnika lahko bolj vplivajo druge frekvence v okolju, kot so zvoki narave, prometa, okoliških ljudi ipd., na daleč težje razbiramo obrazno mimiko (ASHA, 2021).

Poleg zdravstvenih prednosti imajo torej maske številne negativne učinke, vezane na komunikacijo, saj otežujejo prepoznavo obrazov, besedno in nebesedno sporazumevanje in čustveno signaliziranje (Spitzer, 2020). Pri raziskovanju vplivov mask na govor je bila pozornost doslej osredičena na razumljivost govora. Pri tem se rezultati raziskav precej razlikujejo. Raziskava Magee in sod. (2020), ki je merila vplive kirurške maske, maske FFP2⁵ in maske iz blaga⁶, je dokazala, da uporaba mask na razumljivost (ang. *intelligibility*) nima velikega vpliva⁷; razumljivost ostaja nad 90 % pri vseh treh primerih. Prav tako niso zaznali bistvenih sprememb kvalitete glasu. Pri govoru z masko FFP2 in masko iz blaga pa so našli več premorov v primerjavi z govorom brez maske, s FFP2 in kirurško masko govorimo tudi počasneje (po mnenju raziskovalcev zaradi želje govorca, da poveča razumljivost svojega govora) (Magee in sod., 2020). Nasprotno so Bottalico in sod. (2020) namerili opazne negativne učinke vseh treh tipov mask na

⁵ V ZDA in Kanadi imenovane N95, ki imajo vgrajen filter, izpostavljenost delcem v zraku je zato manjša.

⁶ Angleško *fabric masks*, v slovenščini pogosto imenovane tudi pralne maske. V prispevku je uporabljen izraz *maska iz blaga*, saj poudarja za prispevek pomembnejšo značilnost: snov, iz katere je maska narejena.

⁷ Avtorji prispevka poudarjajo, da gre za raziskave v nadzorovanem, mirnem okolju (odsotnost hrupa in motečih dejavnikov).

govor, od katerih se razumljivost najbolj zniža pri uporabi maske iz blaga; zato za delo v šolskem prostoru predlagajo uporabo ali kirurške maske ali maske FFP2.

Z akustičnega vidika je bila doslej najboljše raziskana oslabljenost govornih frekvenc; vsi tipi zaščitnih mask oslabijo govorne frekvence za 1000–2000 Hz (Pillot-Loiseau, Harmengnies, 2021; Chmelík in sod., 2021). Težave nastajajo tudi pri izgovoru zapornikov (Pillot-Loiseau, Harmengnies, 2021), ljudje pa naj bi pri govoru z masko samodejno zvišali jakost glasu, kar lahko vodi do Lombardovega učinka (Chmelík in sod., 2021).

3 Računalniška raziskava govora z masko in brez nje

Primerjalnih analiz pedagoškega govora z masko in brez nje na Slovenskem še ni bilo, zato smo poskusili še posebej skrbno izbrati govorce, kakovostno posneti reprezentativno gradivo in ga analizirati z ustreznim fonetičnoanalitičnim programom (PRAAT).

3.1 Opredelitev izbranega gradiva in govorcev

Gradivo za raziskavo se deli na dva dela: a) predavanja pedagoških delavcev brez mask in b) predavanja pedagoških delavcev z maskami. Zbrano gradivo obsega posnetke govora treh moških univerzitetnih profesorjev, ene univerzitetne profesorice in ene gimnazijske profesorice. Kolikor je bilo mogoče, smo zasledovali tudi uravnoveženost po spolu. Pri tem smo bili odvisni tudi od pripravljenosti profesorjev na snemanje lastnega govora (pouka). Podrobnejši podatki so prikazani v preglednici 1.

Šifra	Spol	Poklic	Starost (leta)	Tonematičnost	Geografska podstava
M1	moški	univerzitetni profesor	58	da	Ljubljana
M2	moški	univerzitetni profesor	39	da	Ljubljana
M3	moški	univerzitetni profesor	48	da	Ljubljana
Z1	ženski	srednješolski profesor	42	ne	Ljubljana
Z2	ženski	univerzitetni profesor	47	da	Ljubljana

Preglednica 1: Izbrani podatki o govorcih

Govorci s šifro M označujejo govorce moškega spola, Z pa ženskega. Vsi govorci so poklicni profesorji, stari od 39 do 58 let, torej po letih bistveno ne odstopajo. Z izjemo Z1 so vsi tonemski govorci, vsi so odraščali in še prebivajo v Ljubljani. Ker na govorne značilnosti vpliva tudi vrsta maske, smo zabeležili, katere vrste mask (kirurška, FFP2, maska iz blaga) so profesorji uporabljali pri posnetem predavanju z masko: vsi so uporabljali masko iz blaga, z izjemo Z1, ki je govorila s kirurško masko. Končno gradivo obsega govor petih govorcev, treh moških in dveh ženskih, skupaj 10 posnetkov. Neto čas govora vsakega posnetka je najmanj tri minute. Skupni čas analiziranega govora je 2000 sekund oziroma 33,3 minute, skupni čas govora z masko znaša 1013 sekund, brez nje pa 987; skupno je bilo analiziranih 1112 govornih segmentov, od tega 584 govora brez maske in 528 z njo. Podatki o posnetkih po govorcih so prikazani v preglednici 2.

	Čas (s) brez maske	Št. segmentov brez maske	Čas (s) z masko	Št. segmentov z masko	Čas skupaj	Segmenti skupaj
M1	251,21	146	185,44	100	436,65	246
M2	181,09	122	209,93	121	391,02	243
M3	195,04	116	188,76	108	383,8	224
Z1	199,6	101	204,29	98	403,89	199
Z2	186,61	99	198,58	101	385,19	200
Skupaj	1013,55	584	987	528	2000,55	1112

Preglednica 2: Čas in število analiziranih segmentov po govorcih

Zbrane posnetke smo s pomočjo prostodostopnega programa *Audacity* posneli kot sklenjene dele govora v dolžini približno treh minut ter jih izvozili v stereoobliki formata *wav*, s frekvenco 22.050 Hz in resolucijo 32 bitov. Sledila je segmentacija govora v prostodostopnem programu *Praat*, nato pa ročno merjenje jakostnih poudarkov.

3.2 Analiza jakosti in trajanja poudarkov

V slovenskem jezikoslovju se dolgo časa ni razlikovalo med naglasom in poudarkom; jasno in dokončno ju je razločil šele Jože Toporišič. Naglas se opredeljuje v prvi vrsti na besedni ravni, poudarek pa je za razliko od naglasa »prozodično realizirana izpostavljenost na stavčni (besedilni) ravni, ki pa je odraz informativne strukture stavka oz. besedila« (Duběda v Huber, 2013, str. 254). Poudarke navadno povezujemo z jakostno izpostavljenostjo na stavčni ravni (Huber, 2013, str. 255).

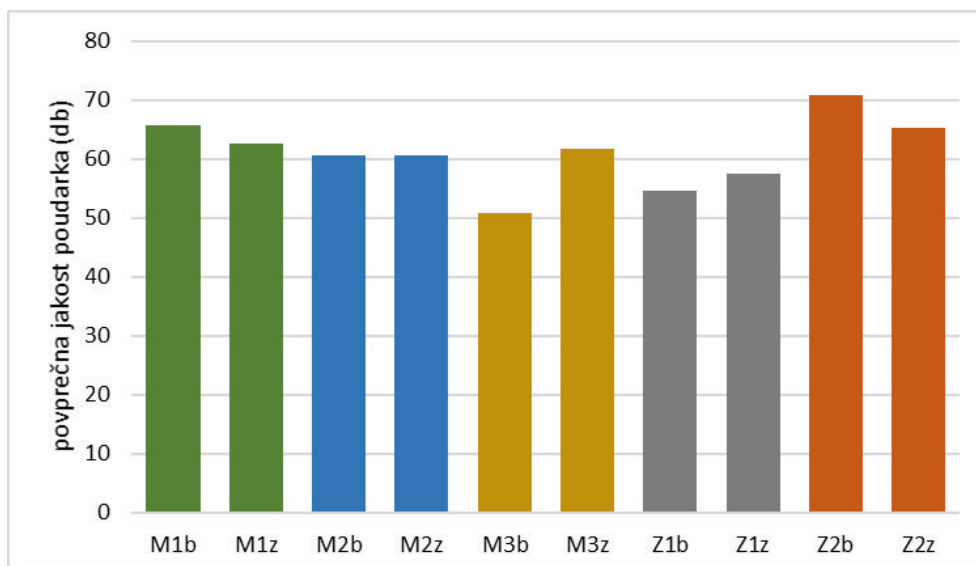
Računalniško smo raziskali spremembe naslednjih značilnosti poudarkov:

- spremembe jakosti,
- spremembe trajanja poudarjenih samoglasnikov.

Jakost glasu merimo v decibelih (db), trajanje pa v milisekundah (ms). Poudarek je tesno povezan s členitvijo po aktualnosti (Huber, 2013) in tudi pomembno oblikuje ritem govora (Tivadar, 2018), ki pomembno vpliva na sprejemanje govora (receptijo). V nezaznamovanem besednem redu naravno poudarimo prvo in zadnjo fonetično enoto, zato so bili iz analize izpuščeni vsi segmenti, krajši od treh fonetičnih enot.

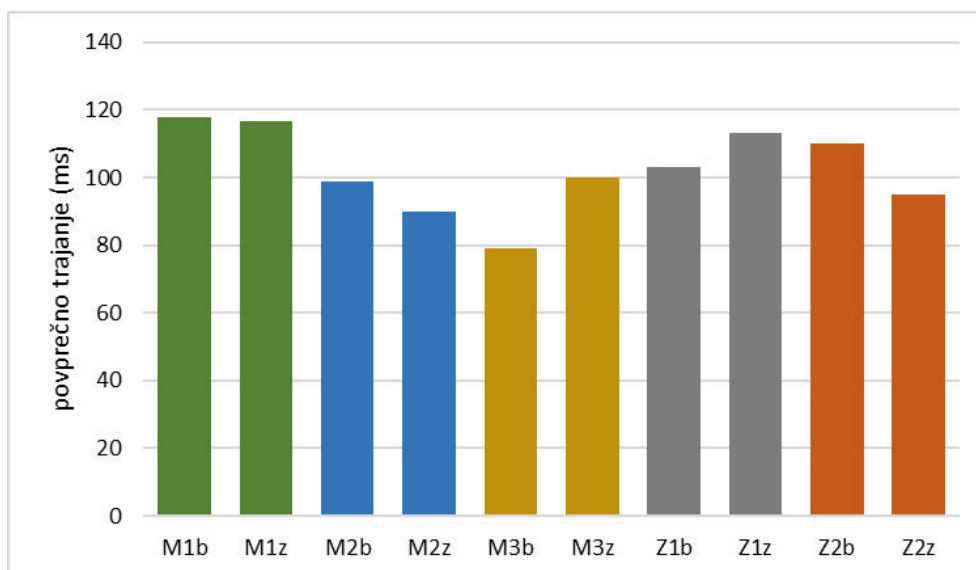
Šifra	M1b ⁸	M1z	M2b	M2z	M3b	M3z	Z1b	Z1z	Z2b	Z2z
Poudarek (db)	65,8	62,5	60,7	60,7	50,8	61,7	54,7	57,4	70,9	65,3
Trajanje (ms)	118	117	99	90	79	100	103	113	110	95

Preglednica 3: Povprečne jakosti in trajanja poudarkov po posnetkih

Grafikon 1: Povprečni izmerjenih jakosti poudarka, po posnetkih

Uporaba maske ni enotno vplivala na jakost poudarkov, saj so razlike med govorci precejšnje. Dva govorca (M3 in Z1) pri govoru z masko poudarjata z večjo jakostjo, dva govorca (M1 in Z2) z manjšo, eden (M2) pa z enako. Največja razlika v jakosti je med govoroma M3, v povprečju je bila jakost njegovih poudarkov pri govoru z masko večja za 10,9 db (21,5 %).

Grafikon 2: Povprečni izmerjenih trajanj poudarjenih samoglasnikov po posnetkih

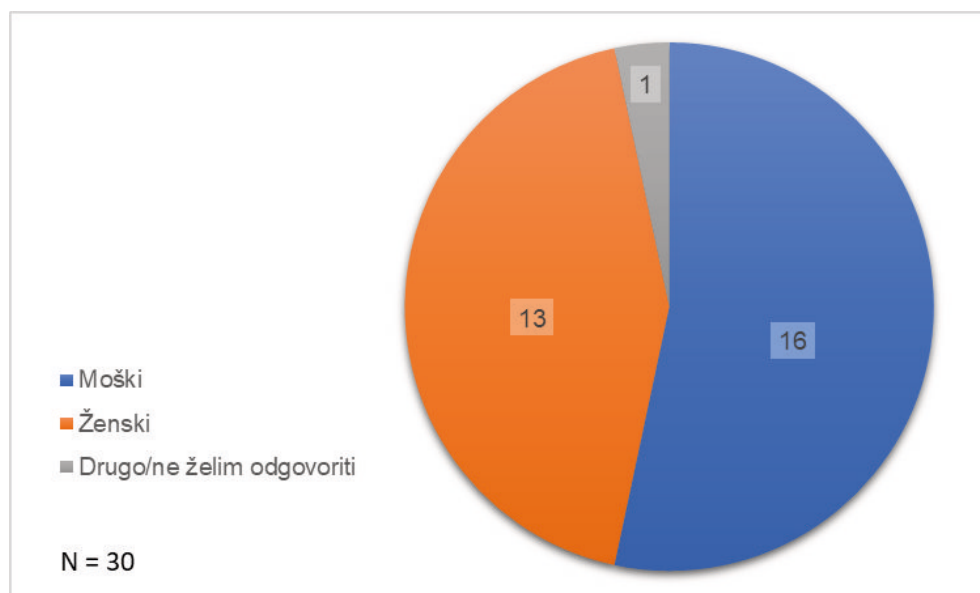
Tudi meritve povprečnih trajanj poudarkov ne dajejo enotne slike: medtem ko sta M1 in M2 z masko tvorila krajše poudarjene samoglasnike, M3 in Z1 tvorita daljše od poudarkov v govoru brez maske. Največjo razliko zopet izkazuje M3, najkrajše poudarjene samoglasnike z masko je tvoril M2 (90 ms), ki mu tesno sledi Z2 (92 ms).

4 Raziskava recepcije govora z masko

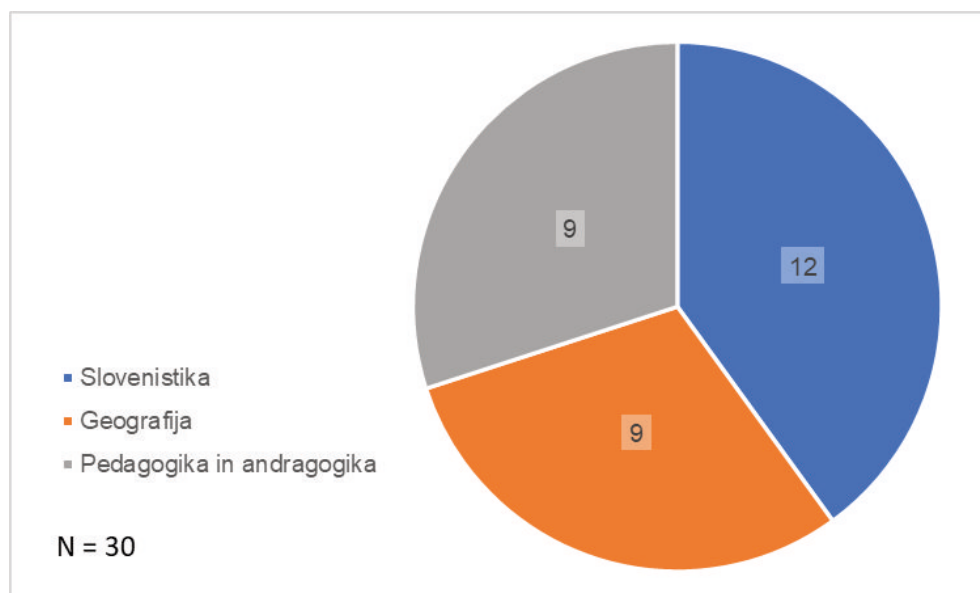
V drugem delu raziskave smo ugotavljali recepcijo vpliva mask na govor pedagoških delavcev. Podatke o recepciji smo pridobili z metodo ankete. Ustvarili smo jo v orodju

1ka, 4. 12. 2020. Razširjena je bila preko e-pošte na naslove pedagoških delavcev Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Do 19. 1. 2021 je anketo v celoti izpolnilo 30 predavateljev s treh oddelkov. Sestavljena je iz kombinacije vprašanj zaprtega in odprtega tipa – z odprtimi vprašanji smo želeli dobiti poglobljen vpogled v recepcijo, hkrati so bili ti podatki neodvisni od morebitnega vpliva kvantitativno zastavljenih vprašanj. Celotni rezultati bodo objavljene na drugem mestu, tu se osredotočamo na odgovore, relevantne za raziskovanje vpliva na jakost govora in poudarjanje.

Grafikon 3: Anketirani pedagoški delavci po spolu

Grafikon 4: Anketirani pedagoški delavci po oddelku

Na anketo je odgovorilo 16 pedagoških delavcev, 13 pedagoških delavk in delavec, ki svojega spola ni želel izpostaviti. Dvanajst anketiranih pedagoške obveznosti opravlja na Oddelku za slovenistiko, 9 na Oddelku za geografijo in 9 na Oddelku za pedagogiko in andragogiko. Odgovori so torej uravnoteženi po spolu, oddelčno pa glede na število

oddelkov Filozofske fakultete ne, vendar so odgovori oddelkov, ki so na anketo odgovorili, razporejeni uravnoteženo.

Na prvo vprašanje: *Imate občutek, da je obrazna maska kakorkoli vplivala na vaš govor (izgovorne značilnosti) pri predavanjih?* je 92 % anketiranih odgovorilo z »da«. Skoraj vsi anketirani so torej opazili, da maska vpliva na značilnosti njihovega govora.

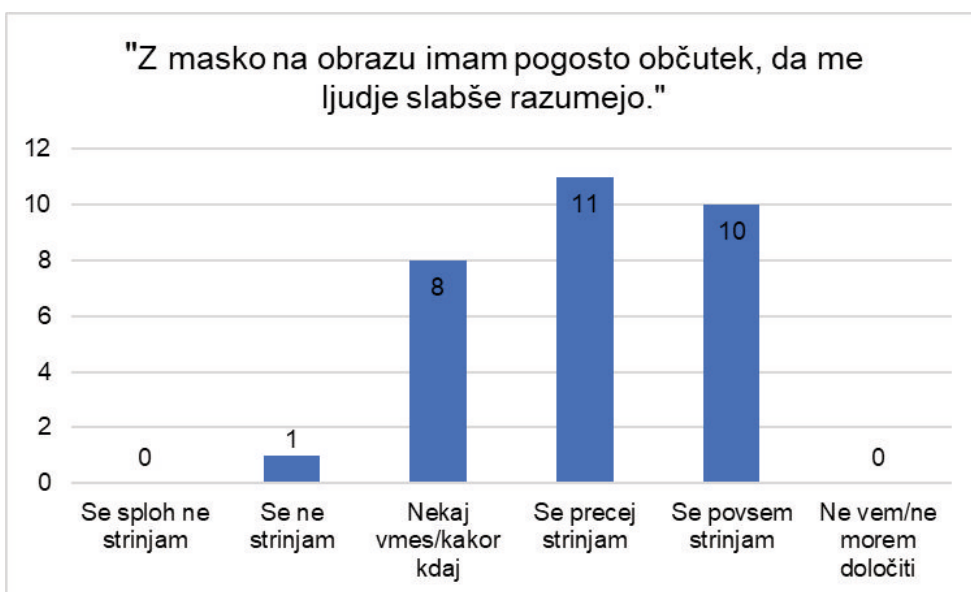
Pri nadaljnjih vprašanjih so morali pedagoški delavci na lestvici od 1 do 5 (se sploh ne strinjam–se povsem strinjam) oceniti dane trditve. Dodatno so lahko označiti, da svoje ocene ne morejo določiti. Vse trditve je ocenilo 30 anketiranih.

Srednja ocena vprašanja, pri katerem so anketirani ocenjevali, kako neprijetno jim je govoriti z masko (grafikon 5), znaša okoli 3: večino predavateljev maska moti občasno, osmih maska pretirano ali sploh ne moti, devet pa jih precej ali zelo moti.

Grafikon 5: Trditev št. 1

Grafikon 6 kaže, da imata dve tretjini pedagoških delavcev (20) pogosto občutek, da jih pri govoru z masko naslovniki slabše razumejo.

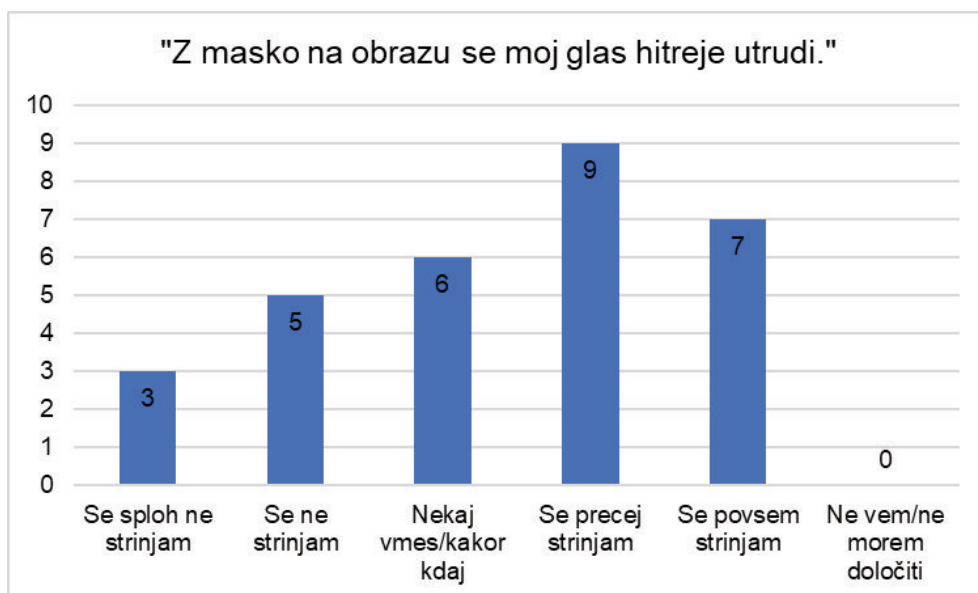
Grafikon 6: Trditev št. 2

Zanimive rezultate razkriva Grafikon 7: vsi anketirani so označili, da morajo z masko govoriti glasneje, od tega se jih je večina (19, tj. 63 %) s trditvijo povsem strinjala.

Grafikon 7: Trditev št. 3

Skupno 16 (53 %) se strinja s trditvijo, da se njihov glas zaradi govora z masko hitreje utruji, 8 se jih s trditvijo ni strinjalo (grafikon 8). Drugače je pri trditvi, da jih pri govoru z masko hitreje začne boleti grlo (grafikon 9) – strinja se jih 9, ne strinja pa 12.

Grafikon 8: Trditev št. 4

Grafikon 9: Trditve št. 5

Iz rezultatov lahko sklepamo naslednje:

- Pedagoški delavci so pozorni na vpliv maske na njihov govor, saj odgovora »Ne vem.« ali »Ne morem oceniti.« skoraj niso uporabili.
- Pedagoški delavci so se soglasno strinjali, da zaradi uporabe maske govorijo glasneje, zato verjetno glasneje tudi poudarjajo. Glede na prej navedene akustične meritve jih več kot polovica torej z masko govori z večjim naporom, saj je bila glasnost govora ali enaka (20 %) ali je bila celo glasnejša (40 %). Z glasovnim naporom so torej morali premagati učinek maske (utišanje govora), pri čemer se mnogi niti niso zavedali, da so govorili celo glasneje.

5 Zaključek

Enotnega vpliva maske na jakost in trajanje poudarkov (jakosti govora) računalniško nismo potrdili; ugotovili smo, da govorci večinoma govorijo vsaj enako glasno, kar pomeni, da se bolj naprezajo, saj maska deluje kot dušilec zvoka (govora). Maska nedvomno vpliva na izgovor, saj deluje kot fizična prepreka, hkrati onemogoča naravno širjenje in krčenje obraznih mišic. Recepcija pedagoških delavcev jasno kaže, da so v večini zaznali negativne vplive zaščitne maske na govor. Uporaba mask in pogosto dolgotrajno govorjenje z masko se je namreč pojavilo hitro in nenapovedano, zato so se pedagoški delavci naenkrat znašli v novem govornem položaju.

Opozoriti velja na trditve 16 predavateljev (53 %), ki so ocenili, da se jim glas pri govoru z masko hitreje utruja, in 9 predavateljev (30 %), ki jih zaradi maske (hitreje) začne boleti grlo. Profesorji morajo zaradi dolgotrajnega govora pri pouku že brez maske paziti, da uporabljajo pravilno govorno tehniko, sicer si lahko trajno poškodujejo govorni aparat. Maska pa še dodatno utruja glas in govorni aparat, zato morajo pedagoški delavci negi svojega glasu nameniti dodatno pozornost. Ob morebitni ponovni uvedbi poučevanja z masko bi bilo nujno razmisliti o ustreznem izobraževanju pedagoških delavcev o pomembnosti nege glasu in oblikovanju ustreznih priporočil govora z masko. Poučevanje ustreznega izgovora in diha ter govorne tehnike (govor s prepono in odprtost govorne cevi) bi morala glede na te rezultate in tudi spremenjene okoliščine

(maske, naraščajoči hrup) biti nujni del poučevanja učiteljev. Pri tem bi lahko v program izobraževanja učiteljev vključili že akreditirane in redno izvajanje predmete na ljubljanski slovenistiki (predmet Govorna tehnika, ki pa je notranji izbirni predmet le za nepedagoške sloveniste in samo zunanji izbirni predmet za preostale študente Univerze v Ljubljani), k temu pa bi lahko smiselno priključili tudi določene predmete na AGRFT, kjer so tovrstni govornotehnični predmeti namenjeni študentom dramske igre in drugostopenjskega študija Oblike govora.

V mednarodnem prostoru že obstajajo tudi splošna priporočila za govor z masko. ASHA (American Speech-Language-Hearing Association) navaja naslednja (2021):

- Prepričajmo se, da imamo naslovnikovo pozornost.
- Vzpostavimo očesni stik z naslovníkom.
- Govorimo glasneje.
- Govorimo počasneje.
- Uporabljamo telesno neverbalno komunikacijo.
- Sproti pridobivamo povratno informacijo od naslovníka, da nas je ta razumel.
- Se premaknemo v tišje okolje, če je to mogoče.
- Če govorimo z neznancem, ga vprašamo, na kakšen način lahko olajšamo komunikacijo.

Spremenimo pa lahko tudi druge okoliščine pri pouku. Možnost za okužbe se opazno zmanjša, če prepolovimo število učencev, hkrati bi s tem do določene mere razbremenili pritisk na glasilke, saj učitelju ne bi bilo treba bistveno večati jakosti glasu. Izpeljava učnih enot z več krajšimi premori, ki služijo kot razbremenitev glasilk, tudi zmanjša možnost prenosa okužb (Zivelonghi, Lai, 2021). V nekaterih državah (npr. v Singapurju) so si učitelji pomagali z mikrofoni, da jim ni bilo treba večati jakosti glasu (Kefalaki in sod., 2021), kar bi bilo mogoče tudi precej preprosto dopolniti tudi v slovenskem prostoru.

Viri in literatura

- ASHA [American Speech-Language-Hearing Association], 2021. Communicating Effectively While Wearing Masks and Physical Distancing. URL: <https://www.asha.org/public/Communicating-Effectively-While-Wearing-Masks-and-Physical-Distancing/> (citirano 11. 1. 2021).
- Atcherson, Samuel R.; Lucks Mendel, Lisa; Baltimore, Wesley J.; Patro, Chhayakanta; Lee, Sungmin; Pousson, Monique; Spann, M. Joshua, 2017. The Effect of Conventional and Transparent Surgical Masks on Speech Understanding in Individuals with and without Hearing Loss. *J Am Acad Audiol.* 28.1. 58–67. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28054912/> (citirano 11. 1. 2021).
- Bottalico, Pasquale; Murgia, Silvia; Puglisi, Giuseppina Emma; Astolfi, Arianna; Iler Kirk, Karen, 2020. Effect of masks on speech intelligibility in auralized classrooms. V *The Journal of the Acoustical Society of America* 148.5. 2878–2884.
- Chmelík, Vojtech; Urbán, Daniel; Zelem, Lukáš; Rychtáriková, Monika, 2021. Effect of Mouth Mask and Face Shield on Speech Spectrum in Slovak Language. *Appl. Sci.* 2021.11. 4829. <https://doi.org/10.3390/app11114829> (citirano 22. 3. 2022).
- Evidence Summary. Coronavirus (COVID-19) and the use of face coverings in education settings*, 2022. London: Department for Education.
- Huber, Damjan, 2013: *Poudarek in pavza v standardnem slovenskem govoru*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Kefalaki, Margarita; Rudolph, Jürgen; Tan, Shannon; Diamantidaki, Fotini, 2021. Face masks in education: The cases of Greece and Singapore. *Thesis*, 10.1. 3–42.
- Kodelja, Z., 2020. Šolstvo v času pandemije: izobraževanje na daljavo. *Sodobna pedagogika*, 71.4. 42–56.
- Kustec, Simona; Logaj, Vinko; Krek, Milan; Flogie, Andrej; Truden Dobrin, Polonca; Ivanuš Grmek, Milena, 2021. *Šolsko leto 2021/22 v Republiki Sloveniji v razmerah, povezanih s covidom-19. Modeli in priporočila*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport ter Zavod Republike Slovenije za šolstvo. URL: www.zrss.si/pdf/modeli_in_priporocila_2021-22.pdf (20. 3. 2022).
- Magee, Michelle; Lewis, Courtney; Noffs, Gustavo; Reece, Hannah; Chan, Jess C. S.; Zaga, Charissa J; Paynter, Camille; Birchall, Olga; Rojas Azocar, Sandra; Ediriweera, Angela; Caverlé, Marja W.; Schultz, Benjamin G.; Vogel, Adam P.; 2020. Effects of Face Masks on Acoustic Analysis and Speech Perception: Implications for Peri-Pandemic Protocols. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 148.6. 2–8.
- Pillot-Loiseau, Claire; Harmegnies, Bernard, 2021. Effect of Different Face Masks on Speech and Singing: Self-Perception and Acoustic Analysis. *Annali di Ca' Foscari. Serie occidentale* 55.1. 9–28.
- SONIC, 2021. Understanding The Impact Of Face Masks On Speech. URL: <http://blog.sonici.com/professionals/understanding-the-impact-of-face-masks-on-speech/595> (citirano 11. 1. 2021).
- Spitzer, Manfred, 2020. Masked education? The benefits and burdens of wearing face masks in schools during the current Corona pandemic. *Trends in Neuroscience and Education* 2020.20 URL: https://www.researchgate.net/publication/343578735_Masked_EducationThe_benefits_and_burdens_of_wearing_face_masks_in_schools_during_the_current_Corona_pandemic (citirano 19. 3. 2022).
- Splošni protokol delovanja na Filozofski fakulteti UL po sprostitvi ukrepov v zvezi z epidemijo koronavirusa SARS-CoV-2 po 1. 6. 2020 – zimski semester študijskega leta 2020/2021, 2020*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. URL: https://www.ff.uni-lj.si/sites/www.ff.uni-lj.si/files/documents/38%20-%20Protokoli%20-%20zimski%20semester%202020-21_12.10.2020_c%CC%8Cistopis_3.pdf (citirano 12. 1. 2020).
- Strokovna podlaga za kombinirano učenje*, 2019. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Univerza v Mariboru. Maribor. URL: https://didakt.um.si/oprojektu/projektne_aktivnosti/Documents/Strokovna%20podlaga%20kombinirano%20u%C4%8Denje-13jun19.pdf (citirano 12. 1. 2021).
- Tivadar, Hotimir, 2018. Položaj slovenskega govora skozi prizmo stavčne fonetike - aktualizacija opisa osnovnih besedilnofonetičnih parametrov. *Jezik in slovstvo* 63/2-3. 7–24, 275.
- Zivelonghi, Alessandro; Ali, Massimo, 2021. The role of classroom volume, occupancy, voice reduction and ffp2 masks in transmission risk of SARS-CoV2 in schools. *Building and Environment* doi: 10.1016/j.buildenv.2021.108139.

Delo je nastalo v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

The effect of a face mask on the intensity and duration of accents in speech of teaching staff (based on speech of secondary school and university teachers)

Due to the changed epidemiological situation related to the new SARS-CoV-2 coronavirus epidemic, teachers are required to wear a face mask when carrying out teaching activities. Research on the impact of face masks on speech before the epidemic focused on communication in healthcare, where the use of a mask is required regardless of the epidemiological situation. A pilot computer-based and survey-receptive study were used to examine the effects of the mask on the characteristics of accents in educators' speech and the reception of speech with the mask. The material of the study consists of the speech of five speakers, three men and two women: four are university professors and one is a grammar school teacher. Acoustic analysis was carried out using the computer program Praat. The computer analyses showed that the wearing of a mask does not uniformly affect the strength of stress and the duration of stressed vowels. However, the survey responses showed that professors sense the impact of the mask on their speech, they must speak louder, and most of them find their voices get tired more quickly. At the end of the article, we also highlight both international and Slovenian measures and recommendations for greater concern for a healthy teacher voice. And we need to be even more careful about our voice when we speak with masks.

Ustanova
p a t r a
Stanislava
Škrabca

ZRC SAZU